Hymnologiske Meddelelser

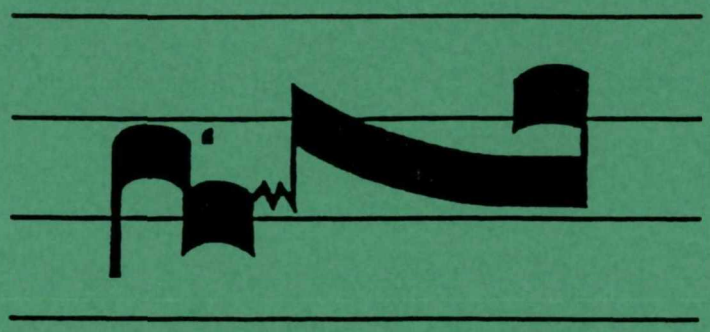

udgivet af Salmehistorisk Selskab og
Nordisk Institut for Hymnologi

30. årg. december 2001 nr. 4

Hymnologiske Meddelelser

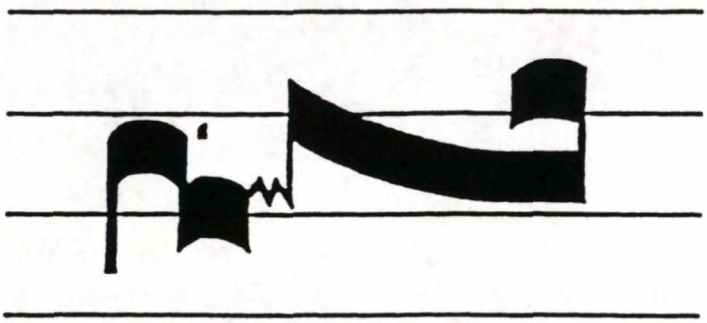

udgivet af Salmehistorisk Selskab og
Nordisk Institut for Hymnologi

30. årg. december 2001 nr. 4

HYMNOLOGISKE MEDDELELSER

Tidsskrift om salmer
udgivet af Salmehistorisk Selskab
og
Nordisk Institut for Hymnologi
30. årgang 2001 nr. 4

Indhold

Artikler

Mogens Dalsgaard: "Den sørgendes trøst" s. 271

Øystein Skille: Samisk hymnologi s. 309

Elisabet Wentz-Janacek: Ett brobygge. Bengt Wilhelm Hallbergs "Koralskat" s. 325

Sigvald Tveit: "Mitt hjerte alltid vanker" - salmens historie i Norge s. 337

Anmeldelser

M. Jersild og I. Åkesson: "Folklig koralsång" (Karl-Johan Hansson) s. 339

Forfatternes adresser s. 341

ISSN 0106 - 4940

Mogens Dalsgaard

"Den Sørgendes Trøst" – et eksempel på 1800-tallets jydske folkelige andagtslitteratur.

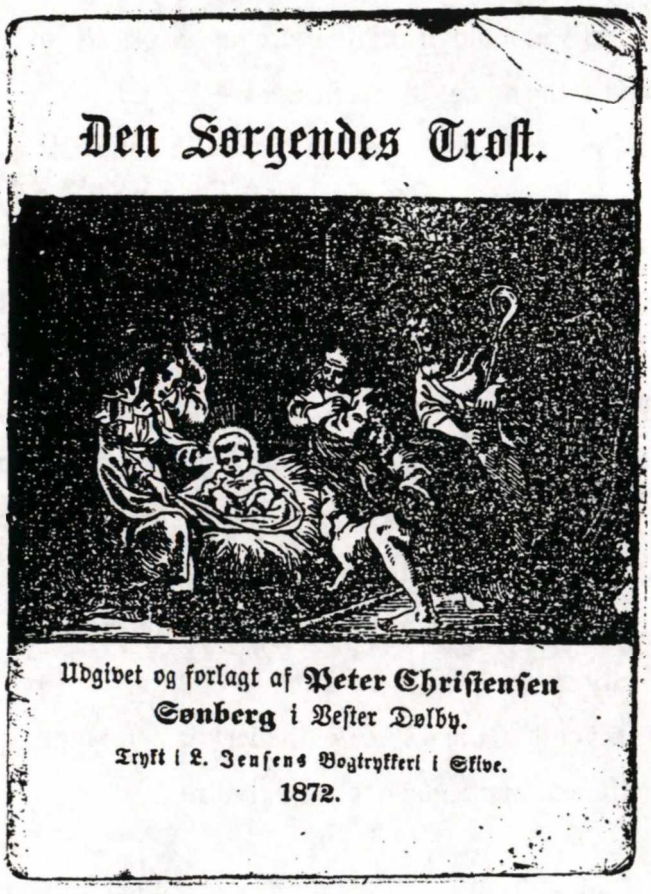
Den Sørgendes Trøst.

Udgivet og forlagt af Peter Christensen Sønberg i Vester Dølby.

Trykt i L. Jensens Bogtrykkeri i Skive.

1872.

INDLEDNING, FORMÅL, METODE.

Denne artikel er i hovedsagen identisk med en eksamensopgave i salmehistorie (Inst. For kirkehistorie, Københavns Universitet 1999) – udarbejdet og aflagt i forbindelse med afholdt studieorlov foråret 1999. Den omhandlede andagtsbog "Den Sørgendes Trøst" har jeg i marts 1999 fundet hos en lokal antikvitetshandler, der ingen erindring har om dens vej dertil.
I det følgende vil jeg søge at beskrive og vurdere andagtsbogen samt at sammenligne dens salmedel med Evangelist-christelig Psalmebog (E). Herudover vil jeg søge at påvise, at andagtsbogens udgivelse er begrundet i et ønske om, som supplement til E, at få et redskab, der med sine billeder, prosatekster og salmer danner et tankesprog i et religiøst univers, hvorom de vakte har samlet sig i ønsket om selv at blive styrket i troen, samtidig med at dette univers fremtræder med en så universel karakter, at andre og endnu udenforstående kan blive draget med ind i kredsen af vakte.

Opgaven søges løst primært ved teologiske, litterære og historiske vurderinger af de foreliggende tekster og sekundært med indhentede fakta om udgiver og udgivelsessted, naturligvis med den begrænsning at 1800-tallets religiøse litteratur i modsætning til samme periodes verdslige publikationer (1), savner en samlet og udførlig beskrivelse på trods af den religiøse litteraturs store udbredelse i brede dele af især almuebefolkningen.

"Den Sørgendes Trøst" er ifølge titelbladet udgivet i 1872 af P.C. Sønberg, Vester Dølby. Før udgivelsestidspunktet anvendtes i sognet E (2), og det har ikke været muligt at påvise, hvorvidt eller i givet fald hvornår Roskilde Konvents Psalmebog (R) er taget i brug, da hverken Landsarkivet i Viborg eller Ribe Bispearkiv ligger inde med tilgængelige oplysninger herom. Imidlertid er det ikke utænkeligt, at præsteskriftet i 1872, som senere omtales, på længere sigt har ført til indførelsen af R., idet sognets nye præst hørte til de vaktes kreds og måske derfor har fundet anledning til et salmebogsskifte, som indebar et brud med oplysningstidens salmebog, som forgængeren havde anvendt i sine 42 år i embedet. At dette imidlertid ikke er sket så tidligt som i 1872, synes understreget af andagtsbogens udgivelse.

Bortset fra fortalen er der ikke opført forfatterangivelser til andagtsbogens tekster, som kan tjene til identifikation. Bogen er en privat udgivelse, og alene udgiveren står som garant for teksternes rette trosindhold. På grund af de manglende forfatterangivelser har det været vanskeligt at identificere salmerne, ikke mindst fordi en del af dem tillige ikke fremtræder i den form, hvori de oprindeligt blev skrevet, men i – efter udgiverens mening – hensigtsmæssige brudstykker. Til identifikation af salmerne har jeg anvendt bl.a.. Kingo's samlede Skrifter og Anders Malling's salmehistorie, udover at jeg i enkelte tilfælde har fundet brudstykker af salmerne i anden

litteratur. Herudover har jeg gennemgået E for hver enkelt salmes vedkommende med det formål at afgøre, hvorvidt den enkelte salme er optaget der eller ikke. Det samme gælder kollekterne under afsnittet Maanedlig og ugentlig Bededag samt den afsluttende bøn. Disse har været sammenlignet med samtlige kollekter og bønner i bl.a. Alterbogen fra 1771, uden at dette har bragt mig nærmere en identifikation. På den anden side mener jeg at have tilstrækkeligt grundlag i de identificerede salmer til at løse den del af opgaven, som har med E at gøre.
Artiklen er disponeret således, at der udover nærværende afsnit følger indhentede fakta om udgivelsessted og udgiver. Herefter følger en generel beskrivelse af andagtsbogen, en gennemgang og vurdering af illustrationer, prosatekster og salmer, en redegørelse for andagtsbogens forhold til E og til sidst en sammenfatning.

Udgivelsessted og udgiver.

Vester Dølby er beliggende i Dølby Sogn, Hindborg Herred, Viborg Stift (indtil 1923 Ribe Stift) i den sydøstlige del af Salling ca. 5 km. NV for Skive. Sognet omgives af Hem, Hindborg, Oddense, Lyby og Resen Sogne samt af Skive Landsogn. Hem, Hindborg og Dølby Sogne har dannet fælles pastorat siden reformationen. Navnet Dølby (1390 Daalby) kommer af det ældre nydanske døl/daal samt leddet by, hvor det første led angiver "en lille dal eller fordybning i landskabet" (3). Sognet henregnes til de mindre sogne i udstrækning, idet arealet andrager 2241 tdr. land, hvoraf de 1061 tdr. land i 1896 var opdyrkede, mens resten bortset fra arealer, der medgik til veje og bebyggelser, lå hen i lyng og kær. Da tallet for den opdyrkede jord i 1682 andrager 1015 tdr. land, ses, at der i sognet ikke har været nogen landbrugsmæssig udvikling af betydning. At landbruget derimod har været velorganiseret, hersker der ingen tvivl om (4).
I 1870 havde sognet 405 indbyggere fordelt på 37 gårde og 44 huse, i 1880 415 indbyggere, mens antallet i 1890 udgjorde 422 indbyggere fordelt på 82 gårde og huse (5). Heraf levede 9 mennesker af immateriel virksomhed, 333 var beskæftiget ved landbrug, 4 ved gartneri og 6 ved fiskeri. Industrivirksomheder var så småt ved at komme til sognet på dette tidspunkt, idet både landevej og jernbane gik igennem sognet, og 36 mennesker var beskæftiget ved industriel virksomhed. Herudover 6 ved handel, 7 ved daglejervirksomhed, 18 ved deres midler, mens 3 var forsørget af fattigvæsenet.

I 1740 oprettedes en fælles skole for pastoratet i Vester Dølby, i 1800 fik Hem Sogn og i 1877 Hindborg Sogn egne skoler. Herudover fandtes i perioden 1885-1887 en drengeskole i Hem Sogn.

Kirkeligt set har Dølby Sogn i årene efter 1849 ikke været præget af særlige vækkelser eller kirkelige retninger. Der herskede i sidste halvdel af 1800-tallet såkaldt almindelige

folkekirkelige forhold, dog med præster af forskellig kirkeligt tilhørsforhold. Ifølge Nedergaard's Præste- og Sognehistorie karakteriseres kirkegangen i denne periode som "jævnt god med mange trofaste kirkegængere", og befolkningen betegnes som "selvstændige og meget afhængige af skik og brug". Indtil ca. 1870 var Dølby Sogn et rent landsogn, og først fra dette tidspunkt kommer forretningsdrivende, håndværkere og fabriksindustri til og i forbindelse hermed en stærk politisk interesse, først udpræget med venstre-, siden radikalt- og senest omkring århundredeskiftet med socialdemokratisk islæt. Sekteriske påvirkninger kendes ifølge præsterne ikke fra denne periode.

Sognepræst L.J. Krohn (1830-72) beskrives i 1862 som patriarkalsk, ikke-rationalist og af den gamle skole (6), og selv betegner han i 1852 sognets beboere som velhavende og ædruelige. 5 år senere beskrives præstens prædiken (7) som "gammeldags, grundmuret, udarbejdet med kendelig glæde over det sindrige, fyldige og pålidelige Bibelord, oplæst med kraft og varme". Herudover angives, at E. anvendes i Kirken.

Sognepræst A.A.R. Sinding (1872-78) anføres som tilhørende Indre Mission. Han sluttede sig til de vakte i sognet (8), hvilken betegnelse for første gang bruges om nogle af sognets beboere. Præsten karakteriseres af samme kilde som "en brav lægprædikant, der med overvejende passende udtryk og fornøden frihed... oplæste sin prædiken med en noget forceret varme".

Sognepræst P. Ottesen (1879-98) angives at tilhøre den højkirkelige fløj, og dennes efterfølger L.T. Ostenfeld (1898-1905) Indre Mission. (9).

Af sognets lærere tilhørte J.P. Andersen (1886-90) Indre Mission og virkede i Hindborg Sogn som samfundets formand. I lighed med mange andre lærere, som formelt var tilknyttet Indre Mission, udtrådte han af bevægelsen kort ind i det nye århundrede, uden at der angives nogen årsag hertil (10). De øvrige lærere i denne periode ansås for at være grundtvigske. Dog rejste lærer Chr. Christensen (1829-51) til Utah i USA, efter at han var blevet afskediget som lærer i sognet på grund af mormonvirksomhed. Dennes søn vendte tilbage til sognet året efter og virkede her som mormonmissionær. Dette bevirkede, at en ikke ringe mormonvirksomhed fandt sted i Salling i årene efter 1852 med organisatorisk udgangspunkt i Dølby Sogn, idet den hjemvendte søn tillige virkede som ældste og profet. Flere af sognets beboere blev velsignet og døbt, men "sognepræsten frelste mange, rigtig mange endda fra mormonismen, idet han anvendte hver ledig time på sin menighed". (11). Efter nogle år døde mormonvirksomheden ud i sognet.

Herudover skal tilføjes, at der i Hindborg Sogn oprettedes et missionshus i 1892 på den vakte Magdalene Nielsens initiativ i en længe af dennes gård, og her havde betydelige talere deres

gang, bl.a. Vilhelm Beck, H.P. Børresen og Skrefsrud. Missionshuset nedlagdes i 1935 i forbindelse med, at gården blev afhændet, og siden da har Indre Mission ikke haft noget forsamlingslokale her (12). Kort efter århundredskiftet oprettedes en grundtvigsk valgmenighed i Dølby Sogn efter en strid i forbindelse med det første menighedsrådsvalg i 1904. Valgmenigheden opløstes imidlertid i 1915, hvorefter medlemmerne vendte tilbage til sognemenigheden.

Som tidligere anført betegnes Dølby Sogn kirkeligt set som et sted, der ikke har været præget af kirkelige vækkelser. Dette er en påstand, som skal tages med modifikation, idet der i perioden ca. 1850-1905 – udover den førnævnte mormonvirksomhed – har været såvel IM-arbejde som grundvigsk præget arbejde i gang i sognet. Hertil kommer, At P.C. Sønberg i 1872 udgiver sin andagtsbog, som må antages at have været i brug ved forsamlinger på egnen, selvom dette ikke synes at have sat sig varige spor. Den tidligere nævnte karakteristik af beboerne som selvstændige og meget afhængige af skik og brug kan meget vel indicere om ikke en modstand imod nye tiltag, så en reservation overfor disse. Møderne, som blev afholdt af Indre Mission, angives som meget velbesøgte, men kun et fåtal af beboerne sluttede sig herefter til bevægelsen. Dette kunne tyde på en interesse for, hvad der foregik kirkeligt set, på samme måde som den senere politiske interesse hen imod slutningen af århundredet, uden at nogen af bevægelserne satte sig varige spor.

Der er meget få oplysninger om udgiveren P.C. Sønberg. Han flytter til Dølby Sogn i 1852 (13) idet han køber matrikel 8 b af lærer Chr. Christensen, der udvandrede til USA. P.C. Sønberg anføres som husmand og bor i sognet indtil 1877, hvor egendommen sælges (14). Det har ikke været muligt at indhente yderligere oplysninger om ham, idet navnet ikke fremgår nogen steder i relevant tilgængelig litteratur, herunder Indre Missions Historie, ligesom Skive Avis i året for udgivelsen slet ikke omtaler hverken udgiver eller andagtsbog i tekster eller annoncer for møder eller forsamlinger.

Beskrivelse af andagtsbogen

Andagtsbog er den gængse betegnelse for en bog, hvis anvendelse skal føre til "dagelig Gudsfrygts Øvelse i allehaande Tilfælde inden og uden Huset..." (15). Etymologisk betyder ordet andagt en overvejelse eller mindelse, og det er et afledet substantiv af det tyske verbum andenken. Når jeg har valgt at bruge betegnelsen andagtsbog og ikke bønnebog om nærværende hefte, skyldes det, at heftet indeholder tekster, der af form tilhører andre litterære kategorier end bønner, selvom både prosatekster og salmer i deres væsen kan karakteriseres som sådanne. I en religiøs terminologi indeholder andagt og det at holde andagt – dels en ekstentiel mindelse om, at

Kristi lidelse, død og opstandelse skete for menneskets skyld, - dels en bevidsthed om, at andagten som sådan er et møde mellem mennesker og Gud, - et møde, der nok bringes i stand på menneskers initiativ, men som i dets udførelse er afhængig af Guds nådige vilje. I forbindelse hermed er bønnen ét af ud af flere redskaber til at formidle, at mødet kommer i stand.

Andagtsbogen, som bærer titlen "Den Sørgendes Trøst", måler 8 x 11 cm. Og er trykt på gråt kardus i lighed med andre af tidens mindre udgivelser af religiøs eller verdslig art. Bogen er heftet og uindbundet og er udgivet og forlagt af Peter Christensen Sønberg i Vester Dølby og trykt på L. Jensens Bogtrykkeri i Skive 1872. Bogen indeholder 3 illustrationer, hvoraf de to er raderinger og den tredje en pennetegning. Den første radering findes på titelbladet og forestiller hyrdernes tilbedelse af barnet i krybben, den anden radering fremstiller Herren i Gethsemane, hvilket fremgår af de ledsagende tekster, mens pennetegningen, der forestiller et kors omgivet af blomster og planter afslutter bogen på dennes sidste side som en vignet uden ledsagende tekst. I forbindelse med billedet fra Gethsemane Have bringes en salmestrofe, der kan karakteriseres som en bøn, der udtrykker formålet med udgivelsen: at Jesus vil danne den andagtssøgendes hjerte således, at menneskehjertet altid må fremstå som Jesu tempel. Hjertet udtrykker her som andre steder i andagtsbogen det koblingspunkt, der sætter et menneske i stand til at opfatte det guddommelige, ligesom templet er det rum i hjertet, som Guds Ånd tager bolig i (jf. D 267.2).

Hermed sigtes allerede indledningsvist til, at det ikke er andagtsbogens bruger, som selv skal gøre noget til, at mødet mellem mennesket og Gud kommer i stand, idet strofen i overensstemmelse med luthersk teologi indeholder en bøn til Gud om, at Han gennem Kristus vil vende menneskets hjerte fra "Verdens kloge Flok" og lære ham eller hende at kende, hvilket i ekstentiel henseende vil være visdom nok. Strofen er, som det siden vil blive omtalt, skrevet af Th. Kingo, og temaet dukker op i flere af hans salmer. Tydeligere dukker temaet imidlertid op i Brorsons salmer, således i hans gendigtning af D. Denicke's salme fra 1647: "O Jesus, troens dyre skat" (D 478). Indledningsstrofen i andagtsbogen, som går igen i D 120.6, er en kirkesalme, hvorved allerede her den nære forbindelse mellem husandagten og kirkens gudstjeneste slås fast, - en kirkesalme, hvorom er sagt, at den er en "forening af udførlig bibelfortælling, praktisk anvendelse af skriftstykket og hjertesukkets inderlighed" (16).

Herefter følger, under overskriften "Til alle gudfrygtige Huusfædre og Huusmødre – en Hilsen og Velsignelse i vor Herres Navn!", to prosatekster, der har karakter af forkyndelse. Den første, som ingen titel bærer, men som angives at stamme fra Stockhardts "Himmelporten", er et udtryk for narrativ forkyndelse, således som det i andagtslitteraturen blev almindeligt at forkynde i tiden efter midten af århundredet og fremefter. Dernæst følger et afsnit med overskriften

"Viisdommens Kilde", som kan karakteriseres som kirkelige og dogmatiske prædikener, selvom de ved deres disposition og i deres opbygning adskiller sig væsentligt fra andre prædikener fra denne periode (17). Begge prosastykker er ved deres indhold og forkyndelse eksempler på den særlige type indenfor prædikenen som genre, hvor der fokuseres på vigtigheden af personlige religiøse oplevelser, indlevelser og tilegnelser, - sidstnævnte dog suppleret med dogmatiske træk, herunder med mange skrifthenvisninger, og med en opfordring til læseren om "at opkaste de Sprog i Bibelen, hvortil ere henviste". Sidstnævnte prædiken slutter med linierne: "at lindre Fattiges Trang og Nød er for den Gudfrygtige en Glæde sød," - linier, der opfattes som en konklusion, der spiller på den dobbelte betydning af ordet fattig: dels, som det angives i teksten, at "Almisse forsoner Synd" – dels i betydningen åndeligt fattig, at andagtsbogen er et redskab til at forkynde for dem, der endnu ikke hører til de vaktes kreds og derfor heller ikke er omfattet af disses menighedsbevidsthed.

Dernæst følger afsnittet Ugentlig og Måneds Bededag med 4 valgmuligheder blandt kollekter, 1 episteltekst og 1 evangelietekst. Dette afsnit er et uændret optryk fra den ibrugværende E eller fra andre tidligere anvendte salmebøger.

Herefter følger 11 bordbønner til brug før og efter måltidet, 7 morgensalmer, 4 sukke, 4 aftensalmer, en opfordring til bøn, endnu 4 sukke og endelig en bøn "Om et saligt Endeligt". Salmerne er forsynet med melodiangivelser, mens sukke og bønner på grund af manglende melodiangivelser antages at være bestemt for oplæsning eller indenadslæsning.

Meget kort kan en salme defineres som en sang, der handler om Gud, ligesom en bøn defineres som en henvendelse til Gud. Sukket indgår derimod ikke længere som en særlig genre indenfor den religiøse litteratur, som den gjorde det tilbage i 1600-tallet og senere, hvorfor det vil være af betydning at definere, hvori et suk består, idet udtrykket indgår såvel i andagtsbogens prosadel som i salme- og bønnedelen. Etymologisk betegner et suk sorg og/eller bekymring (18) og den deraf afledte sindsstemning, som finder udtryk i en kort rimet salme eller bøn. Betegnelsen ses allerede anvendt i GT (Ez.2.10) og Kingo anvender ordet som betegnelse for nye og korte salmer uden melodiangivelse, som er beregnet til læsebrug af mennesker, der ikke har tid eller tålmodighed til at bruge de store salmer (19). Men i og med, at der er sat snævre grænser for omfanget, går det ud over det poetiske indtryk, således at alene "formularens Beenrand staar tilbage" (20). Udtrykket overtoges af senere salmedigtere, nu i betydningen bøn, således af Boye: "Det fromme Suk: din Vilie ske, er lifligt for Hans Øre", og Ingemann's: "Til Frelsen fører du Sjælene ud, vil Skabningens Suk ihukomme". Betegnelsen hjertesuk, som forekommer

flere gange i andagtsbogen, må således betyde et suk, der kommer fra hjertet, hvorved sukkets inderlighed yderligere understreges.

Forkyndelsen i andagtsbogens prosastykker, salmer, sukke og bønner er karakteristiske udtryk for de temaer, som 1800-tallets vækkelse tog op, og som, hvad indhold og udtryksform angår, i vid udstrækning er en genoptagelse af forkyndelsen, som den lød i sidste halvdel af 1600-tallet: et udtryk for en religiøs polarisering med vægten lagt på himmel og helvede, synd og soning, livets korthed og dødens vished, og den deraf afledte ekstentielle frygt – ikke for lyset og livet, men for døden og mørket. Som det er tilfældet i mange af Kingo's salmer, er det frygten for det kommende, som er fremtrædende – litterært udtrykt i karske og umisforståelige vendinger. Døden er ikke som hos Grundtvig et blund, som vi kender fra søvnen (D575) men søvnen er et forvarsel om den død, som venter forude. Mere end noget andet er det angsten for den kommende død, som forkyndelsen spiller på, og hvad denne død kommer til at indebære for mennesket: natten er angstens tid. Om morgenen takkes Gud for beskærmelse natten igennem, og om aftenen bedes om tilgivelse for den skyld, som mennesket måtte have pådraget sig dagen igennem – med den tilstundende nat og dens angst in mente. (22).

Andagtsbogens billeder

1800-tallets vækkelse befordrer et nyt motivvalg indenfor den religiøse billedkunst, og dette nye motivvalg kendetegnes ofte ved dramatiske billeder. I kirkerne dukker motiver som Jesus i Gethseman Have, Peters vandring på søen og Måltidet i Emmaus op som altertavler, og heraf er det kun det sidstnævnte, som med sin nadverhenvisning knytter til ved traditionen. Begge eksempler spejler imidlertid strømningerne i århundredets kirkeliv med store religiøse brydninger (22). De nye motiver finder snart vej til de folkelige religiøse skrifter og som billeder på kisteblade og i andagtsbøger, - publikationer, hvis mangfoldiggørelse og udbredelse er bestemt af udviklingen indenfor bogtrykkeriet. De nye motiver hænger meget nøje sammen med og er til dels bestemt af den forkyndelse, der hørtes: vækkelsesprædikener, hvor tro og tvivl ofte var elementer, som indgik i en opfordring til omvendelse – den vakte skulle have mulighed for at se sit liv og sin bestemmelse i en ny og anderledes sammenhæng. Opfordring til omvendelse findes i mange af tidens holdte prædikener, f.eks. i følgende uddrag: "Denne Dag er som Helligdag bestemt til at minde os om Omvendelsen"..., hvorefter følger en vejledning i samme, og prædikenen slutter: "Ja, men lønner det nu Umagen værd at omvende sig? – Prøv på det, hvis Gud ikke har overtalt dig til at tro det, Mennesker ikke kunne" (23).

Disse nyt motiver greb, hvad enten de fandtes i kirken eller i hjemmene, hvis vægge indtil dette tidspunkt stort set havde været billedløse, ind i menneskers virkelighed, der netop i 1800-tallet

under indflydelse af vækkelsen var præget af et i vide kredse tæt forhold til kristendommen, hvorfor motiverne måtte have både slagkraft og umiddelbar virkning (24). Dagligdagen var for store dele af især almuebefolkningen bestemt af lange og fysisk krævende arbejdsdage, og herudover næppe fritid, som vi kender til det i dag, og for at kunne klare arbejdets krav og for at kunne se sit liv og sin bestemmelse i en sammenhæng, var det nødvendigt at inddrage den immaterielle dimension, betinget af den voksende religiøse og senere politiske bevidsthed, som vækkelsen betingede.

Andagtsbogens tre billeder, som er i kategori med andre af 1800-tallets religiøse og folkelige billeder, er i udtryk inderlige og sentimentale. Kunstneren/kunstnerne er ukendte. På det første billede (se første side) er benyttet en primitiv claire-obscure teknik, der lader lyset falde ovenfra ned på barnet i krybben, men de øvrige tilstedeværende: Maria, Josef og to hyrder identificeres ved udefra kommende lysstrejf. Motivet er ofte anvendt indenfor kristen kunst. Det andet billede,

der, som den ledsagende tekst oplyser, forestiller Jesus i Gethsemane Have, er hvad motivet angår, et produkt af 1800-tallets vækkelse. Den anvendte teknik er primitiv, men på trods heraf er det lykkedes kunstneren at skildre Guds lys, der mellem mørke skyer oplyser Jesu lidelsesfulde ansigt, mens disciplene sover, - et motiv, der netop som før nævnt skildrer tidens forkyndelse, hvor tvivl og tro indgår som væsentlige elementer. Det tredje billede adskiller sig teknisk og kunstnerisk set fra de to første, da der er tale om en enkel pennetegning,

der forestiller et kors, omgivet af planter og blomster som efter alt at dømme skal henlede læserens opmærksomhed på sin egen grav og på korsets betydning som symbol på både Jesu død og opstandelse, som er blevet mennesket til del i troen. Såfremt den sidste antagelse holder, er der en klar linie i billedtrilogien, som begynder med Jesu fødsel (og hyrdernes tilbedelse), over lidelsen (med dens tro og tvivl) til opstandelsen påskemorgen, - den ramme, hvori bogens tekster og salmer skal læses, synges og tilegnes. I billedtrilogien impliceres læseren som værende til stede som øjenvidne til begivenhederne, hvad angår de to første billeder. I alle tre billeder er der en stærk og inderlig betoning af Kristi personlighed og hans frelsergerning, og kun det, som er nødvendigt for forkyndelsen, er medtaget i motivet. Det er, som om billederne vil fortælle, at når man tager denne bog i hånden, så er – jf. indledningsverset – vejen åbnet for adgangen til Gud: at Han på læserens bøn vil tage sig læserens byrder på, som Han gjorde det med Jesus. En tolkning, som viser sig at være i fuld overensstemmelse med andagtsbogens prosastykker og udvalget af salmer. Hermed er billederne ikke længere udsmykning, men de er blevet til forkyndelse på linie med andagtsbogens øvrige indhold.

Andagtsbogens prosatekster

Prosateksterne, som fylder henved den første halvdel af andagtsbogen, fordeler sig på en fortale "Til alle gudfrygtige Huusfædre og Huusmødre", to prædikener med den fælles overskrift "Viisdommens Kilde" (ikke over en foreliggende tekst, men med adskillige teksthenvisninger), et afsnit "Ugentlig- og Maaneds Bededag" med 4 kollekter, en epistellæsning og en evangelielæsning, samt en bøn "Om et saligt Endeligt", der i forbindelse med det sidste billede afslutter andagtsbogen.

Fortalen

Fortalen, som ikke benævnes sådan, men som bærer førnævnte adressat efterfulgt af en fra Paulus's breve inspireret hilsen og velsignelse i vor Herres navn, stammer fra indledningen til en tysk bønnebog for evangeliske kristne, oversat til dansk og udkommet i flere oplag siden 1851 (25). Navnet på denne tyske bønnebog er "Himmelporten" (26) og forfatteren er R.F.G. Stöckhardt (og ikke Stockhardt som i andagtsbogen), tidligere præst i Rührsdorf ved Meissen, jf. titelbladet. Bogen indeholder 169 sider fordelt på 3 kapitler. Kap.1 indeholder 31 aftenbønner hver med sit tema, bl.a. Kristus, de 10 bud, trosbekendelsens artikler, dåb, skriftemål, nadver samt en række bønner over temaer som samvittighed, Guds Rige, dommedag og himlen. Kap.II indeholder 31 morgenbønner, som hver har et personnavn fra enten GT eller NT som overskrift – spændende fra Adam, Abel og Noah over Saul, Jonathan og David til Petrus, Stefanus og Paulus. Kap.III består af ligeledes 31 såkaldt blandede bønner med temaer som årstiden, for bedrøvede, for syge og lidende, hjertesuk i sygdomme, ved fødselsdag, ved konfirmation og i alderdommen

tillige med en række bønner, der knytter sig til dåben og nadveren. Herefter følger i alt 5 danske salmer til jul, nytår, langfredag og påske: Grundtvig's "Velkommen igen Guds engle små", Ingemann's "Jeg som et barn mig glæde vil", Grundtvig's "Guds godhed vil vi prise", Boye's "På korsets bjælker Christus hænger" og Grundtvigs "Tag det sorte kors fra graven". Som danske salmer kan man næppe forestille sig, at de har indgået i den oprindelige tyske udgave, men at deres optagelse i den danske udgave skyldes et resultat af en bearbejdelse til danske kirkelige forhold. Dette kaster lys over den salme, som indgår i fortalen til "Den Sørgendes Trøst", som således ikke behøver at være engelsk for den kontekstlige korrektheds skyld, men udmærket kan være dansk eller en oversættelse af en ikke dansk salme.

Umiddelbart kan det undre, at Ingemann, Grundtvig og Boye er repræsenteret i bønnebogen, da deres salmer i deres forkyndelse afviger væsentligt fra bønnebogens tekstdel. En mulig årsag hertil kan være, at salmerne allerede på udgivelsestidspunktet var indsungne i menighederne, og at de fremtræder som mere personlige og inderlige salmer end mange andre af de samme forfattere, jf. f.eks. D 207 str. 3, lin.2: (se Maria Magdalene) "hænder nys hun vred i gru" og D 81 str. 8, lin.2: "lad julesorgen slukkes". Der indgår ingen salmer om helligånd/fællesskab i bogens salmedel.

Andagtsbogens titel "Den Sørgendes Trøst" relaterer til fortalen: hér er trøst at hente for den sørgende i den forstand, at trøsten for den sørgende består i en genoprettelse af forholdet mellem Gud og menneske, som blev brudt ved syndefaldet, men som er legitimeret i dåben og bliver styrket gennem omvendelsen, hvortil den daglige husandagt skal forberede. Trøsten for den sørgende består i, at Guds løfte i dåben stadig står ved magt, selvom dåben intetsteds i andagtsbogen nævnes ved navn. Muligvis er dåben indfældet i betegnelsen menighed, - et udtryk som ofte anvendes, således at forstå, at menigheden defineres som en samling af døbte. Men det må undre, at dåben – set i lyset af forlægget "Himmelporten", der selv har et afsnit, hvori dåben forklares og udlægges, - alligevel ikke nævnes med eet ord i andagtsbogen. Den sørgende er den, som på trods af dåben føler sig borte fra Gud, jf. billedet med motiv fra Gethsemane Have. Således fremtræder andagtsbogen dels som et redskab for den vakte til stadig at være åben og modtagelig overfor Ordet fra Gud, således som det tydeligt angives i indledningsverset, skrevet over Luk.2. 42-52, der netop indeholder en bøn til Gud om at han vil danne hjertet således, at det må fremstå som et tempel, hvori Gud vil tage bolig, - dels som et redskab for den endnu ikke vakte til at forberede omvendelsen. Som fortalens forfatter selv ydmygt udtrykker det i slutningen:

> Det er den rette Bønnebog, som Kjærlig-
> heden har dicteret og Eenfoldigheden har

skrevet. Jeg ville ønske at min Bog har
en saadan, men jeg har følt at befinde
vanskeligt at forfatte den saaledes. Hvis den
alligevel kan trøste nogle Bedrøvede, flytte
nogle Besværede og opmuntre nogle Livstrætte,
da vil jeg med dem skue taknemlig op til
den, fra hvem al Velsignelse kommer. Og
skulle det lykkes den at vække en, som staar
fjernt fra Helligdommen til barnligt Arbejde
saa raaber jeg glad til ham; Bliv her
min Broder, der er skjønt i Helligdommen.

Adressaten: Alle gudfrygtige Huusfædre og Huusmødre med dertil hørende hilsen og velsignelse, slår fra begyndelsen fast, at det er andagtsbogens formål at blive anvendt ved andagter i hjemmet, hvor det er den gudfrygtige husfar eller husmor, der har ansvaret for den kristelige opdragelse af børn og tjenestefolk i huset. På dette tidspunkt er det således ikke længere husfaderen alene, der bærer ansvaret (27) men det kan ligeså godt være husmoderen, - en ændring, som formodes at være sket på grund af rent praktiske forhold i hjemmene, men som tillige indicerer en begyndende opløsning af hjemmets traditionelt patriarkalske forhold. På den anden side er det ikke enhver beskåret at have ansvaret for den kristelige opdragelse i hjemmet, men selvom det ikke nævnes, ligger der i ordet gudfrygtig en tilskyndelse til og en sikring af, at Ordets forkyndelse ligger i gode og stærke rammer, ganske som det er tilfældet i kirken, som fortalen og prædikenafsnittet bestandigt henviser til. Andagtsbogen er ikke et redskab til opbyggelse og inderliggørelse i modsætning til kirkens forkyndelse, men skal medvirke til at lede til den omvendelse, som består i, at Ordet tilegnes, således at der skabes forudsætning for at leve et sandt kristenliv. En hændelse, som baserer sig på ekstentielle spørgsmål i lighed med dem, som Grundtvig i 1810 måtte stille sig efter læsning af Kotzebues historie af Preussen: "..thi det endtes pludseligt, da jeg med eet blev sønderknust ved de Spørgsmål: Er du selv Christen? Og har du dine Synders Forladelse?... Samvittighedsspørgsmaal, der faldt mig som Stene, ja som Klipper paa Hjertet..." (28). Det nære bånd mellem forkyndelsen i hjemmet og i kirken, som andagtsbogen påpeger vigtigheden af, er ikke alment gældende i vækkelsesforkyndelsen i for første halvdel af 1800-tallet, men bliver fremtrædende fra det tidspunkt, hvor vækkelsen spalter sig i to hovedretninger: den grundtvigske og den missionske. Forholdet til kirken lokalt understreges derved, at der nok i Dølby Sogn fandtes vakte, men at disse ikke i særlig grad syntes organiserede, hvilket har været omtalt i et tidligere afsnit.

I fortalens indledning nævner forfatteren betydningen af båndet til kirken og til kirkens forkyndelse, idet han sammenligner den handling at åbne andagtsbogen med den handling, det er at træde ind i en kirke: ved begge handlinger åbnes for en anden verden. Andagtsbogens formål

understreges med følgende formulering fra fortalen: "...ligesom nu de Fromme, der vandre til kirke, på Veien derhen føre opbyggelige Samtaler, saaledes ville vi ogsaa tale om Sorg og Bøn". Herefter følger en fortælling, som er henlagt til England, hvilket her imidlertid blot skal betyde, et sted langt borte og udenfor rækkevidde, hvilket er med til at fremhæve bogens universelle karakter. Her levede en from præst – "gammel som Simeon, gudfrygtig som Abraham og fyrig i Bønnen som David", og præsten karakteriseres som et forbillede i fast tro og hellig vandel og som værende "ret af Hjertensgrund god til at bede". I beskrivelsen af præsten lægges op til den forestilling, som siden bliver modsagt i samme fortælling, - at nogle mennesker, præster f.eks. er bedre til at bede, end andre er det, hvilket er en uevangelisk opfattelse. Præsten får en lørdag aften besøg af en fremmed og hjemløs mand, der beder om husly, og han bliver budt indenfor med en række omskrevne bibelske citater, som fremhæver præstens fromheds forbillede. Præstens hustru, der angives at være ligeså from og gudfrygtig som præsten selv (29), tager sig af den fremmede, mens præsten trækker sig tilbage for at forberede søndagens prædiken. Hustruen nøder den fremmede til at følge husets skik og sædvane: at bede bordbøn i forbindelse med måltidet. I denne bordbøn, der ikke indgår i andagtsbogens bordbønner, tages udgangspunkt i den fremmedes øjeblikkelige situation med en forkyndelse af, at alt godt kommer fra Gud. Derfor behøver ingen at frygte livets aften, da "den trofaste Fader ihukommer sine Børn og ikke dømmer de Feil altfor strengt, som de have begaaet om Dagen". Efter at børn og tjenestefolk er kommet til, synger man med ærefrygt en sang, hvorefter følger bordbøn med tilhørende overhøring i katekismen. På spørgsmålet om, hvor mange bud Moses modtog fra Gud, svarer den fremmede forkert, hvilket han i kraftige vendinger bliver bebrejdet af præstens hustru, der anklager ham for ikke at have givet sig tid til at bekymre sig om Guds vilje, og denne anklage følges op af en trefoldig følgeslutning: "Den, der ikke kjender Guds Villie, gjør den ikke, den, der ikke gjør den, ham elsker Gud ikke, og den Gud ikke elsker, tager Han ikke sig i sin skjønne Himmel".

Den fremmede lægger sig til at sove tæt ved præstens studerekammer, men vågner ved midnatstid ved sagte sang fra kammeret ved siden af. Det var, som det fortælles, præstens beskæftigelse, når han ikke kunne sove; at synge og bede, således at de mørke ånder flygter og englene træder i deres sted hen til lejet. Evangelisk set stilles ingen krav til den bedende eller til bønnens indhold og formulering (her anvendes betegnelsen "suk" for første gang), for "Herren forstaaer det og har ofte, førend Morgenen gryede, tørret mit Øie og trøstet mit Hjerte". Herefter synger præsten en salme, hvorefter den fremmede træder ind i studerekammeret og overfor præsten afslører, at han er dennes biskop: "Du har været min Broder, da jeg var Betler, du skal vedblive at være min Broder, da jeg er Biskop". Dernæst følger et referat af deres natlige samtale, der udmunder i ord til eftertanke for den andagtssøgende: "Vel den, der gaar omkring

med et stille Hjerte og med et eenfoldigt Øie ser trofast hen til sin Frelser, lyttende med Andagt: han vil fornemme Guds Stemme".

Den følgende dag prædiker biskoppen i kirken om Herrens bud: de 10 bud og Moses, Jesus som Guds eenbårne søn, som bragte det endnu stærkere kærlighedens bud med sig, hvorledes kærligheden var moder til buddene, hvorledes buddene og deres døtre (i.e. frugter) tog hjerterne i besiddelse og sidst "hvorledes Herren finder Velbehag i et saadant Hjerte". Præstens hustru forskrækkes, da det går op for hende, at det er hendes mands biskop, som hun den foregående aften har talt hårdt til, men denne opfordrer hende til at betragte deres hus som et Bethania, hvor kærlighed og enhed bor, hvor enfoldigheden synger, hvor troen beder, og hvortil Herren drager og trøster de hjerter, der har trøst behov. Og – slutter han – "Bethania var skønnere end Jerusalem".

Dette tema følges op i den efterfølgende korte udlægning: den andagtssøgende oplyses om, at hans hus på samme måde kan blive et Bethania, og at vejen dertil går gennem bøn og sang af et inderligt hjerte, hvorefter Gud selv vil tage bolig der. Endnu engang formuleres målsætningen, at det er til mennesker, der nærer sådanne oprigtige ønsker, at bogen er skrevet. Udlægningen følges af en opfordring til at prioritere bøn og gudsfrygt højt, således som det tidligere var skik og brug, men nu kun finder sted få steder. Dette sammenholdt med det tidligere nævnte nære bånd til kirken og dens forkyndelse understreger udgiverens mål: ved daglige husandagter at lede frem til kirkens gudstjeneste.

Prædiken (er).

Det er altid betænkeligt at beskrive og vurdere en prædiken, som er skrevet af en anden end én selv, idet prædiken er prædikantens egen formulering af evangeliets påstand om syndernes forladelse. Af den årsag er en prædiken altid rettet mod sit eget udgangspunkt.

I det følgende skal jeg – på historiens afstand – redegøre for indhold og forkyndelse i andagtsbogens prædiken(er). At der er tale om to prædikener og ikke én, hersker der næppe tvivl om, da de litterært er meget forskellige, om end de berører de samme temaer. Prædikenerne følger i umiddelbar fortsættelse af hinanden og bærer den fælles overskrift "Viisdommens Kilde" og har ingen forfatterangivelser. Den første prædiken (s.13-30) er veldisponeret, mens den anden (s.30-32) fremstår ikke som et sammendrag af en længere prædiken, men som en del heraf.

Den første prædiken, der i sin disposition adskiller sig væsentligt fra den gængse prædikenform i 1800-tallet, som efter en indledning er karakteriseret ved tydelige prædikenafsnit med overskrifter (30), indledes med en betragtning, som i hovedsagen er en gentagelse af det tema, som er fremtrædende i fortalen: båndet til kirken og kirkens forkyndelse: "Den, som vil have

Lykke og Velsignelse her i Verden og Salighed hisset, må agte paa, naar Klokken fra Herrens Huus kalder til Tjeneste...". Herefter følger et suk over tidernes ugunst, idet prædikanten anfører, at det er få, som agter gudstjenesten, men som til gengæld tager del i, hvad han kalder ugudelige lyster, som djævelen og verden byder sig til med: den, der ikke søger Herrens Hus, taber sin ungdoms fryd og glæde, mens modsat Herrens velsignelse og fred hviler på den, der holder sig i daglig bøn, idet denne vil beholde sin ungdoms uskyldighedsglæde. Det er bekvemt og mageligt for mennesket at leve i verden og at stole på Guds miskundhed, men hvis mennesket samtidig tjener verden i gerrighed og slår sig til ro som den rige mand, er handlingen at regne for gudsbespottelse. Da vil Gud true den ugudelige med mange straffe, og ugudeligheden i sig selv vil drage mange sørgelige skæbner med sig, der vil blive omstyrtet i elendighed for derefter endeligt at blive opslugt af djævelen. Djævelen beskrives som en fra Gud falden engel, der er forvist til helvede, og den samme skæbne vil det menneske lide, som har til hensigt at gøre djævelen til sit forbillede. Overfor dette skræmmebillede sættes Jomfru Maria som et eksempel til efterfølgelse, for på trods af sin ydre fattigdom fornedrede hun sit hjerte og tjente Herren. Enhver, der på den måde følger Maria i sine handlinger, vil blive iført Guds kraft og dermed blive i stand til at gøre hans vilje og dermed blive Jesu bror, søster og mor, hvilket begrundes med en henvisning til Matth.12.50. Da er deres legemer blevet Herren et helligt tempel (Johs.14.23) og de har Himmeriget inde i sig (Luk.17.20) og ledes dermed til alt godt (Apok.20.6). Denne første trussel begrundes i det GT-lige apokryfe skrift Jesus Siraks Bog.

Herefter tager prædikanten fat på temaet Guds ære og vrede og bruger almissen som eksempel. Almisse forsoner synd, påstår han, når den gives til Guds ære, men gives almissen med det formål at blive æret af mennesker, vil den givende pådrage sig Guds vrede. Prædikanten henviser bl.a. til Matth.18.1-11, Johs.15.7. og 14-13. Mennesket er besat af djævelen og kan alene ved bøn frigøre sig af djævelens favntag. De mennesker, der som ubodfærdige søger kirken og i øvrigt er uden eftertanke, er vanekristne og skal skamme sig, da de i deres ubodfærdighed pådrager sig stor synd, som siden vil formere sig og resultere i en total underkastelse for djævelen: "Jesus græd over Jerusalem, men han græd forgieves". Det er let at kende forskel på de bodfærdige og de ubodfærdige, da det afsløres ved den måde, hvorpå de deltager i nadveren, hvor den ubodfærdige ikke har dannet sit hjerte på rette måde, men de bodfærdige i ydmyghed og fast tro modtager brødet og vinen. Sidstnævnte vil blive renset både til legeme og sjæl for djævelens garn og rødder, mens den ubodfærdige ingen gavn har af nadveren og dermed forbliver i djævelens vold, hvilket udmøntes i to efterfølgende strofer (s.18). Det følgende afsnit behandler temaet synd og syndens indvirkning på menneskets forhold til Gud. Gud kræver ikke syndfrihed, siger prædikanten, men ethvert menneske skal ved Guds kraft, der erhverves ved ydmyg bøn, arbejde imod synden. Gør han ikke det, eller synder han forsætligt, vil Guds vredes

sværd blive trukket ned over ham. Med henvisning til Fadervors 6.bøn og med en konstatering af, at den vantro slet ikke vil vide af bønnen, skildrer prædikanten syndens virkninger, som vil medføre en skæbne, som er lig djævelens, og som fører til evig fortabelse. Enhver vil få tildelt efter sine gerninger, siger han, - der er to veje, og den smalle fører til livet, mens den brede vej fører til fortabelse og fordærv.

Dernæst følger en opfordring til ikke-kristelige forældre om at vende om og lære deres børn ydmyghed i hjertet. Vejen dertil er let: det drejer sig om flittigt at søge kirken og dagligt at ære Gud, for intet menneske er i sig selv i besiddelse af kraft til at modstå djævelens angreb og bliver derfor – uden Guds hjælp og kraft – forbandet og forladt. Dette menneske skaber i sig selv et tempel for djævelen og "har en Helvedgrube i sit Hjerte", og for at minde om at alt jordisk skal forgå før eller siden, mens den åndelige rigdom vil bestå til evig tid, anvender prædikanten et i samtiden velkendt billede fra soldaterlivet: soldaten har slået sig til ro og er faldet i søvn, hvorefter han ved fjendens angreb må overgive skansen til denne.

Talen om djævel og djævelskab udvides til at omfatte enhver tro på jærtegn, spåmænd og varsler ved fugleskrig, som endnu et godt stykke op i 1800-tallet var udbredt i store dele af almuebefolkningen (31). Dette fører uundgåeligt til fortvivlelse, fordi overtroen er skabt af løgnens ånd, og løgnens ånd er identisk med syndens blinde træl. Med henvisning til Matth.12.31 ff. kan al synd forlades undtagen synd mod Helligånden, og dette udlægges som foragt for den kristne menighed. Alligevel er der trøst at hente for synderen, for vender denne sig til Jesus i gudelig bøn, skal han ikke friste den evige død, men frelses ved Guds nåde. Modsat skal den, der ikke omvender sig, lide nød i den ild, som er 7 gange varmere end den gloende ovn – et udsagn, der tillægges Jesus, om end der ikke her er henvisning til skriftsted. Mange er ikke klar over Guds muligheder for frelse, men de består i flittigt at besøge kirken "af inderste Hjertes Trang". Da vil selv syndere så røde af skarlagens farve blive hvide som sne, mens de andre – de, der ikke søger kirken af inderste hjertes trang, vil gå til i vildfarelser, løgn og skændige laster. Derpå følger en række eksempler på, hvad mennesket kan gøre, og alle eksempler er begrundet i bibelske skriftsteder: give almisse til den, der trænger, låne penge til den, der beder om det og vise godhed imod fjenden for blot at fremhæve nogle eksempler. Og prædikanten fastslår, at menneskets sjæl er en kampplads mellem Gud og djævelen, og hertil føjer han udsagnet om, at menneskelige lidelser er uundgåelige men kan bæres med korsets hjælp, idet korset giver retfærdighed, gudsfrygt, tro, kærlighed, tålmodighed og sagtmodighed. Men vigtigst af alt er først og sidst at søge Guds Hus.

Den første prædiken slutter med et afsnit om ægteskab indgået mellem mennesker, og i den forbindelse anfører prædikanten, at skørlevned fører til helvedes afgrund. Ansvaret for

ægteskabets lykke tillæges alene kvinden, der skal ære sin mand og dermed er vis. Hvis hun ikke gør det, er hun karakteriseret som ugudelig. I alle tilfælde vil kvinden få tildelt en mand af samme egenskaber som hende selv. Mandens ansvar for ægteskabet berøres slet ikke. Det er et syn på ægteskabet, som ligger langt fra den opfattelse, som Paulus giver udtryk for i 1.Kor.7.1 ff. Alligevel er der trøst at hente i troen på Guds ord: Gud vil frelse den ydmygt bedende, og det er aldrig for sent at vende om. Denne opfordring inderliggøres af tiltalen "I Kære" og endnu engang nævnes, at troldkarle og onde mennesker henvises til evig kval og elendighed. Prædikens slutter med en bøn om, at Gud vil forbarme sig over de svage og de vildledte for Jesu skyld.

Herefter følger en anden og væsentlig kortere prædiken eller et udsnit af en sådan. Denne prædiken behandler nogle af de samme temaer som den første og kan i modsætning til den første tidsfæstes til at være skrevet efter 1810, idet den indledningsvist citerer Grundtvigs salme "Dejlig er den himmel blå" (D 113) med to linier. Med mange teksthenvisninger slås fast, at "Frelseren er os et Mønster i alt", og hertil advares – i et poetisk sprog – om farerne ved at være vantro og at føre "rådden Tale eller Bespottelse". Den ugudeliges frydeskrig skal vendes til angstråb den dag, hvor han ikke venter det. Og advarslen ledsages af en opfordring til at holde fast med tro og tålmodighed, når der er kors at bære, under forfølgelser, forhånelser og bespottelser, for det er en del af det sande menneskeliv, at den troende skal lide, før han kan få del i Guds Rige. Opfordringen følges af to strofiske linier, som ikke synes af have forbindelse med det umiddelbart foregående:

At lindre Fattiges Trang og Nød
er for den Gudfrygtige en Glæde sød.

De to prædikener er efter deres indhold og forkyndelse at dømme typiske vækkelsesprædikener, som formodes at have været holdt i kirken. Der opfordres gentagne gange til at søge kirken med omvendelse for øje, og i klare og utvetydige vendinger og billeder fremholdes den skæbne, som vil overgå de vantro. Prædikenerne spiller som vækkelsesforkyndelse i udstrakt grad på temaer som tvivl og tro, Gud og djævel, synd og nåde og himmel og helvede og fremstiller Guds dom og straf dels i menneskets konkrete og daglige virkelighed, dels i døden. Omvendelsen spiller en endda meget central rolle, mens dåben slet ikke nævnes og nadveren blot en enkelt gang, og da alene i forbindelse med en diskussion om, hvori forskellen mellem de bodfærdige og de ubodfærdige består. Trosbekendelsen – dåbspagten - nævnes ikke med et ord. De to prædikener sigter imod ydmyghed og inderliggørelse som betingelser for at være omfattet af Guds kærlighed og nåde, og ydmygheden og inderliggørelsen skal sætte sig tydelige spor i omgangen med næsten. Der henvises til adskillige skriftsteder især fra NT's evangelier og breve, og læseren opfordres til at slå skriftstederne efter, og udover de egentlige henvisninger er der adskillige

steder anvendt bibelske ord, vendinger, formuleringer og billeder, uden at disses forlæg er angivet.

Ugentlig- og Maaneds Bededag.

Dette afsnit er uden ændringer taget fra den samtidigt anvendte E eller fra en tidligere anvendt salmebog og er et århundreder gammelt eksempel på dansk fejring af bededage efter reformationen. Bededagene eller bods- og bededage, som var deres betegnelse, afskaffedes ved reformationen, men genindførtes få år efter og fik i forbindelse med 30-års krigen (1618-1638) en fastere struktur: 1626 og 1631 indførtes således en fast ugentlig bededag for købstæder og ligeledes en fast månedlig bededag for landsogne. Teksterne er bibeholdt i K's udgaver helt op i 1800-tallet, herudover i E og i R, indtil denne afløstes af KH, hvor afsnittet første gang ses udeladt.

Bønnen "Om et saligt Endeligt".

Den bøn, som afslutter andagtsbogen, har det ikke været muligt at identificere eller tidsfæste, og den er ikke at finde i den bønnebog, hvorfra fortalen er hentet. Det er en bøn om at få lov til at dø en salig død i Kristus i kraft af hans egen lidelse og død – i lighed med alle Kristi helgener, som her nok skal tolkes som hellige. Endvidere en bøn om ikke at skulle lide en ond eller uforvarende hurtig død, og især ikke, at døden skal indtræffe på et tidspunkt, hvor den bedende er unddraget Guds nåde. Bønnen omtaler ikke dåben som indgangen på gudsforholdet, men derimod nadveren som et middel til at kunne finde nåde hos Gud og dermed få del i den evige salighed.

Salmer, strofer, salmelinier, sukke og bordbønner.

Det er bemærkelsesværdigt, at andagtsbogens prosadel betegner de salmer som indgår i den som sange og ikke som salmer. I historien løb har hymnologer ofte beskæftiget sig med, hvad der adskiller en salme fra en sang – et emne, som falder udenfor denne opgaves rammer at beskrive. Men udfra påstanden om, at en salme skal føre en ret lære om Gud (32), må samtlige af andagtsbogens sange karakteriseres som salmer.

I det følgende vil andagtsbogens salmer, strofer, salmelinier, sukke og bordbønner blive gennemgået og søgt identificeret, og der fortælles kort om de identificerede stykkers optagelse i salmebøger, idet dog ikke alle varianter og ændringer er medtaget, ligesom oplysninger om optagelser i nordslesvigske/sønderjydske salmebøger er udeladt.
Herudover et kort referat af de enkelte stykkers indhold.

Strofe s. 3: O Jesu, gid du ville.

En enkel og inderlig bøn til Jesus om at gøre menneskets hjerte til sit eget tempel, således at mennesket lærer Jesus at kende, hvad der er tilstrækkeligt til at leve et sandt kristenliv.

Af Kingo, Vinterparten 1689. Optaget i K i flere udgaver med ændringer. Herefter i P, Gb, R (m.fire strofer), revideret i RT, KH og D. Strofen er optaget i KHT 1913 som gradualvers. I D indgår strofen som 6. Strofe af nr. 120: Hvor stor er dog den glæde. Ikke optaget i E.

Salme s. 8: Vel er det koldt og stille.

En salme, som over 7 strofer udtrykker den troendes vished om at have del i Guds kærlighed og nåde både dag og nat og i livet og i døden. Salmen udtrykker et håb til Gud som den, der lindrer sorg og nød i livet, og som giver plads hos sig i himlen efter døden.

Salmen kan ikke identificeres. Sprogligt kunne der være tale om en salme af Brorson, hvad bl.a. udtrykket "Frydebolig" kunne tyde på. Dette udtryk er anvendt i D 571 og 218. Ikke optaget i E.

Salme s. 18: Døden kommer – Vee o Vee.

To inderlige strofer, hvis tekstlige forlæg er Luk.19.41-44, og som i 1.strofe udtrykker en angst for dommedag, men som i 2.strofe munder ud i en opfodring til mennesket, at Jesu gråd må udvirke, at menneskets hjerte smelter, da det er mennesket med dets laster, som Jesus græder over.

Strofene kan ikke identificeres. 2.strofes 3.linie leder tanken hen på Sebaldus Heydens salme: O Mennisk begræd din Synd saa stor, hvor passionen indføjes i frelseshistoriens større sammenhæng (33). Ikke optaget i E.

Salmelinier s. 32: At lindre Fattiges Trang og Nød.

Linierne, som kan være en del af en længere salme, udtrykker, hvori troens frugter består: at gøre godt imod næsten. Linierne kan ikke identificeres. Ikke optaget i E.

Strofe s. 35: I al din Gerning bør Guds Ære.

En enkelt strofe, som med udgangspunkt i Apok.1.8. opfordrer mennesket til at lade sig underlægge Guds vilje i alt. Kan ikke identificeres. Ikke optaget i E.

Bordbøn 1.s.37: Med Jesu gaa vi til vort Bord.

Bønnen opfordrer til at spise og drikke på Jesu Ord – Ham til ære og mennesket til gavn.

Malling nævner ikke strofen, heller ikke i varianten: I Jesu navn... Imidlertid findes strofen i D 742.1 og angives her at være skrevet af Johann Horn 1544. H. Dahn mener at kunne føre strofen tilbage til Niels Bredahls Børnespiegel 1568. Ikke optaget i E.

Bordbøn 2.s.37: Vor Disk og Dug er nu bered.

En bøn, hvori Gud takkes for maden og for velsignelsèn af den, således at den er i stand til at give den spisende kræfter. Herefter udvides bønnen til at omfatte alle sultne, udover at den udtrykker håbet om fred i landet samt bevarelsen af den kristne øvrighed. I slutningen peger bordbønnen på nadveren.

Af Kingo, Aandelige Siunge-Koors II Part, 1681. Her bærer bønnen overskriften: Smaa Børns Hierte-Suk eller Boord-Læsning for Maaltid, 17.sang. Bønnen er ikke optaget i K og heller ikke i E.

Bordbøn 3.s.37: Velsign os Gud Fader.

En enkel og kort bøn om velsignelse i den treenige Guds navn, herefter om velsignelse af maden og håbet om ikke at skulle lide sult.

Her er der næppe tale om en salmestrofe eller en del heraf. Bønnen kan ikke identificeres, hvad de følgende linier heller ikke kan. Da de to første linier slutter med et amen, er det sandsynligt, at der i virkeligheden er tale om to forskellige bønner. Andre steder i andagtsbogen er en adskillelse imidlertid vist ved en streg. 3.linies øl og mad leder tanken hen på en gammel oprindelse, jf. Dahn's kommentar til D 743.2. Det samme gør ordet hungersnød. Ikke optaget i E.

Bordbøn 1s.38: Hav Tak, O Gud, vor Skabermand.

En enkel og prunkløs tak til den treenige Gud, som holder mennesket i forsynets varetægt. I tilslutning hertil en ligeså enkel og prunkløs bøn om lykke og helbred i livet og til sidst om salighed i Jesu navn.

Af Kingo, Aandelige Siunge-Koors II Part 1681. Bønne bærer overskriften: Smaa Børns Hierte-Suk eller Boord-Læsning efter Maaltid. Bønnen er ikke optaget i K, jf. ovennævnte bordbøn 2.s.37. Ikke optaget i E.

Bordbøn 2.s.38: O Gud ske Lov evindelig.

En kort tak til Gud for maden og en bøn om at sjælen må blive mættet i himmeriget. Bønnen er ikke omtalt hos Malling, men optaget i D som nr. 743.2. I D angives forfatteren som ukendt i lighed med bordbøn 3.s.37 (D 742.2). Som dér angiver Dahn at der er tale om en bøn af gammel oprindelse, hvilket begrundes i udtrykket rundelig. 1.linie kunne lede tanken i retning af H.Chr. Sthen i hans morgenbønner (34), men der er tilsyneladende ikke noget i de øvrige tre linier, som underbygger dette. Indledningen kan således være en almindeligt anvendt og dog rummelig påkaldelse af Gud. Ikke optaget i E.

Bordbøn 3.s38: Velsign os Gud Fader.

Bønnen er identisk med bordbøn 3.s37. Med sin enkle formulering kan bønnen anvendes såvel før som efter måltidet, da der er tale om en bøn om velsignelse, der ikke direkte knytter sig til situationen før eller efter måltidet, men er en bøn i den treenige Guds navn om: 1. At velsigne den mad og drikke, som skal indtages/er indtaget, 2. En bøn om generelt at undgå hungersnød, og 3. En bøn i Jesu navn om at blive befriet fra den evige død. Ikke optaget i E.

38

lad os ikke lide Hungersnød! Jesus! fri os fra den evige Død! Amen.

Efter Bordet.

Hav Tak, o Gud, vor Skabermand,
For Næring udaf Land og Vand;
Hav Tak, o Jesu, for din Død,
Hav Tak, du rette Livsens Brød!
Tak Helligaand, oplys vort Sind,
Og Gud til vore Hjerter bind!
Du tænke paa os arme Smaae,
Som i dit Forsyns Øie staae!,
Du veed, hvordan vor Lykke, Brød
Skal skjæres for os til vor Død.
Giv Lykke, Helbred, Liv og Gavn,
Og Salighed i Jesu Navn!

O Gud skee Lov evindelig
For Mad og Drikke rundelig,
For sine Gaver allesammen —
Gud mætte vor Sjæl i Himmerig! Amen.

Velsign os Gud Fader, velsign os Gud Søn, velsign os Gud den Helligaand! Amen.
Og Gud velsign vort Øl og Mad, Gud lad os ikke lide Hungersnød! Jesus! fri os fra den evige Død! Amen.

39

Alting begynd i Herrens Navn,
Saa bliver det dig vist til Gavn,
Hvad du i Guds Navn fanger an
Det ei for dig mislykkes kan,
Dig ikke hjælper Flid og Kunst,
Er Gud ei med er det omsonst.

O, min Jesu! gid jeg kunde
Som jeg saa gjerne vil,
Dig ære nogenlunde,
Hjælp du mig selv dertil.

Bøi, søde Jesu, ned til mig dit naadigt Øre,
Du kan mit ganske Huus Velsignelse tilføre,
Tag selv din Bolig der o Hjerte Jesu kjær,
Thi hvor du reiser fra der ingen Lykke er.

Min Ungdoms Brøst og Ufornuft
O Herre vil du forgjette,
Forlad mig al min store Utugt
Og mine Synder udslette
Formedelst Christi Rosens Blod,
Som for mig paa Korset flød,
O Herre ihukom dette.

Bordbøn 1.s.39: Alting begynd i Herrens Navn.

Her er der tale om en bøn, der rækker videre end egentlige bordbønner, da den taler om at begynde alting – og ikke blot måltidet – i Herrens navn, for det, der indledes på denne måde, vil ikke kunne mislykkes. Selv flid og kunst er ikke i stand til at hjælpe på vej, hvis ikke Herren selv er med i det.

Bønnen kan ikke identificeres og er ikke optaget i E.

Bordbøn 2.s.39: O, min Jesu! Gid jeg kunde.

Strofen, således som den står at læse i andagtsbogen uden dens kontekst, indeholder en almen bøn om at komme til at ære Gud – ikke nødvendigvis fuldkomment, men nogenlunde. Og den eneste, der kan hjælpe dertil, er Gud selv.

Af Kingo, Vinterparten 1689. Oprindeligt 10.strofe af evangeliesalme nr. 2 til Palmesøndag af oprindeligt 14 strofer. Optaget i K, siden i P, siden i ET (1845), herfra til R, KH og D. I D er strofen nr. 7 i salme 150. Ikke optaget i E.

Bordbøn 3.s.39: Bøj, søde Jesu, ned til mig dit naadigt Øre.

Strofen indeholder en bøn om velsignelse af huset som sådan, for hvis Jesus selv flytter ind, vil huset og alt, hvad der findes i huset velsignes med lykke.

Bønnen kan ikke identificeres. Ikke optaget i E.

Bordbøn 4.s.39: Min Ungdoms Brøst og Ufornuft.

En bøn til Gud om at få del i syndernes forladelse med henvisning til Jesu korsfæstelse Langfredag. Bønnen synes fejlanbragt under afsnittet bordbønner.

Kan ikke identificeres, men kan være af Kingo, som har anvendt udtrykket Rosens Blod andetsteds, bl.a. i D 123.4 (1689). Findes ikke i E.

Bordbøn s.40: Gud lad ei Satan den fule Aand.

Som ovenfor anført er heller ikke denne bøn vel anbragt som bordbøn. Det er en bøn til Gud om at forhindre Satan i at lede mennesket i fristelse og i stedet lade det bevogte af Guds engle.

Kan ikke identificeres, men kan være skrevet af Brorson, som har anvendt udtrykket fule i D 309.2 (Satans fule værk). Ikke optaget i E.

Salme s.40: Saasnart som jeg min Søvn har endt.

Salmen, som er en morgensalme, indeholder en række konstateringer i hver anden linie, som alle går ud på, at uanset hvad den læsende (der er ingen melodiangivelse) foretager sig, så er Jesus med. Jesus er således dybt integreret i menneskets liv i kraft af erindringen om Hans liv og gerning, og ved helt at overgive sig til Ham, får man at smage det virkelige og evige liv allerede her i det timelige liv.

Salmens forlæg kan være Rom.10.1-21.

Kan ikke identificeres og er ikke optaget i E.

Salme 1.s.41: Tak være dig, treenig Gud.

En morgensalme, der indeholder det for mange ældre morgensalmer klassiske tema: tak for ro på nattelejet og for at mørkets kræfter ikke har fået overtaget, samt en bøn til Gud om, at hvad den syngende skal foretage sig på den dag, der netop er begyndt, må være Gud til behag, idet både sind og hjerte vil medvirke til at udbrede Guds ære. I tilslutning hertil en bøn til Gud om at vise vejen både timeligt og evigt, således at den syngende efter et kristeligt liv kan se frem til en salig død på trods af verdens trængsler. Hertil to bønner om, at tanken på Guds dom må afholde den syngende fra synd, og at Gud vil styrke troen på, at Jesu død i alting vil frelse fra døden og samtidigt læge hjertesår, som det timelige liv har påført.

Salmen kan ikke identificeres, men anvendelsen af ordet idræt leder tanken hen på 1600-tallets salmer (eks. J. Friderichsen, 1639 D 52.1 eller B. Ringwaldt 1581/S.Jonassen 1693 D 270.5). Ikke optaget i E.

Salme s.42: O. Herre Gud i Himmerig.

Salmen er i sit indhold og sin forkyndelse ganske nær ved foregående salme, men i modsætning til denne understreges, at den syngende altid er af en syndefuld natur og derfor må frygte den listige Satan, der overalt lurer på at få mulighed for at fange sjælen. I salmen er Gud og Satan sat op overfor hinanden, og salmen slutter i 9.strofe med en bøn om, at den treenige Gud vil frelse og bevare alle mennesker fra Satans morderhånd, således at det er glæden, som vil tage over.
Salmen kan ikke identificeres, men minder i stil om flere salmer fra 1600-tallets slutning/1700-tallets begyndelse. Ikke optaget i E.

Salme s.44: Nu staar jeg op i Herrens Navn.

En morgensalme på 4 strofer, som indeholder en bøn om at måtte være omgivet af Guds nåde dagen igennem. Ordet skal tilegnes og ondskaben dermed fordrives, kongen skal indgydes lykke og mod, og enhver forræder (i billedet af Akitofel, 2.Sam.15-17) skal forbandes. Fædrelandet skal nyde fred og retten ikke knægtes. I tilslutning hertil en bøn om dagen igennem at være knyttet til Gud med hjertet som koblingspunkt. Til sidst udvides bønnen til at omfatte familien og siden i et ønske om, at Gud vil fjerne de lyster, som kødet driver frem. Når det er sket, vil mennesket ikke frygte noget som helst, heller ikke døden.
Af Kingo, Aandelige Siunge-Koors I Part, 2.udg. 1677, 1. Morgensuk. Ikke optaget i K, men i Den forordnede Huus-Andagts Psalme-Bog 1703. Dog optaget i senere udgaver af K fra ca. 1720, her som indledning til de daglige morgen- og aftenbønner. Optaget i KHF med udeladelse af 2.strofe, sidenhen i RT2, KH og D. Ikke optaget i E.

Salme s.45: O min Jesus! lad det dages.

En morgensalme, som indeholder en bøn, der i indhold ligger ganske tæt op ad den foregående, men som i sidste strofe munder ud i en bøn om, at den bedende må blive bønhørt, ligesom det bange menneske må blive trøstet og alle mennesker skal blive befriet fra samvittighedens uro.
Af Kingo, Aandelige Siunge-Koors I Part, 4.udg.1684. Sammensat af 6.morgensuk (3 første strofer) og 7.morgensuk (stroferne 6 og 7), som her får numrene 4 og 5. I lighed med foregående salme var sukkene ikke med i 1.udgaven, men kom til i 2.udgaven (de 3 første dage 1677) og resten i 4.udgave 1684. Som den foregående er salmen ikke bestemt til sang, men til læsning og bøn. Optaget i Fengers Morgen- og Aftensange 1858, siden i KHF, RT", KH og D. Flere forskellige sammensætninger af strofer undervejs. Ikke optaget i E.

Salme s.46: Saa staar jeg op I Herrens Navn.

En morgensalme på 15 strofer, der indledningsvist fastholder det tidligere anførte klassiske tema med bevarelse fra nattens farer og en bøn om at måtte bruge den nye dag til Guds behag. Uden Guds velsignelse er al gerning nytteløs, men under Guds velsignelse vil den syngende give Gud æren og selv drage fordel af nytten, hvilket er Guds bestemmelse med det sande, kristelige menneskeliv. Hertil er knyttet en lang række af bønner for kirken, kirkens tjener, kongen og landet, samt en opfordring til Gud om at vende om de vantro, give den syge tålmodighed og yde hjælp til enhver, som har hjælp behov.

Salmen kan ikke identificeres, men kunne være af Kingo, sml.salmen s.44 med stort set identiske 1.linier. Endvidere leder flere udtryk tanken hen på Kingo's forfatterskab, bl.a. 3.strofe, 3.linie: Og Sol forgylder Klippens Top (sml.D.690.1), og anvendelsen af udtrykkene idræt og Konges Sold og Skjold. Muligvis er der tale om én af de salmer, som Kingo har skrevet forud for Siungekooret, men som siden er gået tabt (35). Ikke optaget i E.

Salme s.49: Søde Jesu kom at røre.

En salme på 4 strofer, som indeholdet en bøn til Gud om, at Han vil omfatte mennesket med sin nåde, således at hele livet bliver lagt i Guds varetægt. Salmen slutter med en henvisning til korsdødens betydning og opstandelsens håb.

Her er der tale om en salme, som er sammensat af i hvert fald 3 forskellige salmer. 1.strofe stammer fra Kingo's salme til St.Hanses dend Døberes Dag (8.strofe af oprindeligt 10 strofer. 2. og 3.strofe kan ikke identificeres, mens 4.strofe er identisk med Heermann, Arctander og O.Malling's salme, som har nr. D 179, som ifølge Dahn muligvis stammer fra D.170.

1.strofe er optaget i K, siden i P og Gb. Ikke optaget i E, men MB, R (Herre Jesu i stedet for Søde Jesu), KH og D, hvor salmen består af 3 strofer. 4.strofe er imidlertid optaget i E, siden i R, KH og D.

Strofe 1.s.50: O min Gud hjælp mig at finde.

En kort bøn til Gud om at Han vil hjælpe med til at mennesket kan leve et sandt kristenliv midt iblandt de farer, som indefra og udefra truer det, således at den bedende livet igennem og i døden med er omfattet af Guds nåde.

Af Kingo, Aandelige Siunge-Koors I Part 1684, 2.morgensuks sidste 8 linier: Dagen nu fra Himlen rinder, der som øvrige af Kingo's suk ikke er strofeinddelte. Ikke optaget i E.

Salme 2.s.50: O Herre Christ dig til os vend.

Salmen er en bøn til Kristus om at vende sig til den syngende med Helligånden og lære mennesket sandhedens vej, således at menneskets hjerte kan beredes med en styrkelse af troen og forstanden, hvorved mærkes Guds bestemmelse og hensigt med livet. I str. 3 anvendes det i danske salmer sjældent anvendte trishagion fra Es.6.3, og i sidste strofe bringes en tak til den treenige Gud og en bøn om at måtte være i stand til at udvirke lov og pris i evighed.

Af W.II af Sachsen-Weimar 1638/48, B. Ægidius 1717. Optaget i P, Gb, R, KH og D. Ikke optaget i E.

Salme s.51: O Jesu beed du og for mig.

En enkelt og ydmyg bøn til Jesus om, at Han vil drage omsorg for den bedende, hvilket vil tilføre denne styrke både i livet og i døden. Hertil et håb om at få lod og del i Guds himmel.

Af Kingo, Vinterparten 1689. De 3 strofer forekommer i langfredagssalmen Gak under Jesu Kors at staa på i alt 18 strofer, her som nr.5, 8 og 10. Optaget i K, P, Gb, E (i stærkt ændret form (Riber)), sidenhen i R, RT, RT2, KH og senest i D. Kingo's salme som helhed er i sin oprindelige form opbygget således, at efter indledningsstrofen følger 2 strofer med betragtning over eet af korsordene, efterfulgt af en enkelt strofe med den syngendes eget hjertesuk, herefter atter 2 strofer etc.

Optaget i E i stærkt ændret form.

Salme s.52: bryd frem mit Hjertes Trang at lindre.

En ydmyg bøn, som lægger vægt på syndsbevidstheden og udtrykker håbet om, at intet vil hindre den bedende i at få del i nåden, således at den bedende allerede i livet må blive salig.

Af H.A. Brodersen. Nogle Psalmer om Troens Grund, 1734. I den oprindelige udgave 10 strofer, her 1.strofe og 10.strofe. Optaget i Klenodiet 1739 og 1742, herefter i P, Gb, Et, R, KH og senest D. Salmen er hverken helt eller delvist optaget i E.

Salme s.53: Vi til dig, O Jesu sukke.

Salmen, som er en aftensalme, indeholder en bøn til Jesus om at være mennesket nær, når natten falder på og at bevare den sovende med sin kærlighed til daggry, hvor Jesus vil minde om, at Han stadig bevarer mennesket og forlader det den skyld, som det uvægerligt pådrager sig: skylden slettes ved Jesu blod. Atter ses her det klassiske tema for morgen- og aftensalmer i 3.strofe, der handler om at bevare og afvende, hvad mennesket frygter og trøste med, at Jesus med baggrund i sin lidelse, død og opstandelse har forløst mennesket, således at Han kan ledsage og følge med i jordelivet alle dage. Salmen slutter med en bøn, at den sidste aften – livsaftenen – må være fredelig, og at den døendes sidste ord må handle om Jesu kærlighed. Dermed får den

døende vished for og andel i det evige liv, som Jesus erhvervede mennesket gennem sin lidelse, død og opstandelse.

Kan ikke identificeres. Noget kunne imidlertid tyde på, at salmen er af Kingo, bl.a. i 3.strofe, linie 1-2 og anvendelsen af betegnelsen sukke i 1.strofe, linie 1. Ikke optaget i E.

Salme s.54: Kjære Gud jeg mig nedkaster.

Denne salme giver udtryk for menneskets syndsbevidsthed, men i forlængelse heraf ligeledes en tro på, at Jesus er i stand til at træde menneskets synder under fode: både nat og dag vil Han drage omsorg for, at mennesket er omfattet af Guds nåde. Hertil en bøn om bevarelse af kirken og kongen og tilintetgørelse af alt, hvad der måtte true dem. Salmen munder ud i bønnen om at måtte sove trygt i Jesu arme også i døden.

Af Kingo, Aandelige Siungekoors I Part, 4.udg. 1684 – Det 7.aftensuk. Optaget i E i fuldstændig omdigtning (Rahbek), dog kun med 3 strofer. Optaget i R og KH og senest i D. Som andre af Kingo's sukke er salmen ikke strofeinddelt, men på grund af et fast og stærkt versemål lader dette sig udmærket gøre. Således bliver salmen til 6 strofer med 7 linier i hver. Stroferne her er nr. 3-4-5-6-7-8 fra den originale udgave. I D forekommer salmen som ovenfor nævnt, dog med 5 strofer: originalens nr. 1-4-5-7-8. Ikke optaget i E, i denne udgave.

Salme s.56: Følg mig o Jesu! Nu atter til Hvile.

Aftensalmen består af 8 strofer og indeholder en bøn til Jesus om at følge den sovende til hvile med beskyttelse for djævelen og for, hvad djævelen kan finde på, ganske som det ses i flere af Kingo's salmer, der dog bruger satan i stedet for djævel som betegnelse for det onde. I stroferne udbredes en bevidsthed hos den syngende om, hvad Gud har forsonet i Kristus: syndernes forladelse og kilden til nåde, som kommer fra Frelserens sår. Denne bevidsthed medfører en trang hos den syngende til at udtage sin tak, hvilket kan gøres med et godt og sandt kristeligt liv. Dette består også i at nære kærlighed til Jesus og i at lade hjertet istemme lovsang. Den syngende beder om at kunne prise Guds hellige navn før søvnen, således at han glad kan lægge sig til at sove i "brudgommens blodige Favn", for dér er der sikkerhed for djævelens anslag. De to sidste strofer fører fra søvnen over til døden og udtrykker en glæde over på et tidspunkt at skulle dø, således at lovprisningen af Gud kan istemmes i himlen, hvortil de udvalgte bliver hjemført og saligt indgår til den evige hvile.

Kan ikke identificeres, men såvel versemål som adskillige af de i salmen forekommende udtryk (bl.a. gloende Pile, forsonede Fader, Ufuldkommenheds-Stand og talen om min brudgoms blodige Favn) kunne pege i retning af Brorson. Salmen er ikke optaget i E.

Salme s.58: Den lyse Dag forgangen er.

En enkel aftensalme på 5 strofer med samme omkvæd "glæde os Gud i Himmerig" i sidste linie af hver strofe. Salmen anråber Kristus om at være mennesket nær både dag og nat. Når han vil komme, er der plads i menneskets hjerte, hvor Han flytter ind. Dér vil han være menneskets vægter, værn og skjold, og når Han bliver påkaldt, vil Han hjælpe og trøste i al sorg. Også denne salme slutter med tanken på døden i vished om, at pladsen i himlen er sidret.

Af H.C. Sthen, En liden Vandrebog 1589, En Aften eller Natsang. Salmen er oprindelig på 8 strofer, og til grund ligger en latinsk hymne: "Christe, qui lux est et dies", som i danske oversættelse er optaget i Hans Tausens Salmebog 1553, muligvis i en tidligere og nu ikke længere kendt udgave som "Du Kriste est den lyse Dag". Sthen bearbejder imidlertid salmen med metrum fra den folkemelodi, han selv anbefaler. Salmen her består af stroferne 1-2-3-6-8 i Sthens udgave. Optaget i K, P, Gb, E (i lighed med salme 2.s.54 i en til ukendelighed omdigtet udgave (Riber), sidenhen i R, KHF, RT, KH og D. I andagtsbogen bringes udgaven, som er trykt i R. Således ikke optaget i E.

Suk s.60: Mit trætte legem søger nu.

Sukket er formet som en bøn til Gud om at tage imod sjælen, når legemet nu skal hvile, og for Jesu blods skyld vil Gud forlade den bedendes synder, som er pådraget dagen igennem, såvel i ord og gerning som i tanker. Den bedende ønsker at vende om fra syndens brede vej, idet han gruer for Guds strenge dom. Men samtidig bedes bønnen i bevidstheden om, at Jesus led døden for menneskets skyld, hvorfor den bedendes sorg får ende. Og det er i denne tro og bevidsthed, at han vil kunne lægge sig til hvile – dækket af korsets tegn og beskyttet af den englevagt, Gud vil sætte, for der er ikke længere grund til at frygte det ondes magt, da Jesus har vundet over synd og død én gang for alle. Kan ikke identificeres. Ikke optaget i E.

Suk s.61: Søde Gud din Engleskare.

En from og barnlig bøn til Guds engle om at passe på de bedende, sammenholdt med en bøn om syndernes forladelse. Herefter udtrykkes håbet om at måtte blive fromme, således at der vil være en plads i himlen blandt Guds engle.

Af N.F.S. Grundtvig – sidste del af et digt "Karen Bjørns Minde" (1813) på baggrund af Tyge Rothes mindeskrift af samme navn. Optaget i RT1, KH og D. Ikke optaget i E.

Suk s.62: Gud gyd din Aands den rige Trøst.

En bøn til Gud om at udgyde Helligåndens trøst over dem, som har den behov. Herudover bønner om tilgivelse, om at være omfattet af Guds kærlige hånd, og om at Helligånden vil lede mennesker på den rette vej (i.e.vejen til Gud).

Af Kingo, Aandelige Siunge-koors I Part 1684 – Det 5.Morgensuk. Sukket udgøres af linierne 10-18 af det ikke-strofeinddelte suk. Som tidligere anført er Kingo's ikke-strofeinddelte sukke lette at inddele, og inddeler man dette suk, fremkommer 4 strofer. Det her anførte suk er i så falde de 3 sidste linier af 2.strofe og hele 3.strofe. Optaget i RT1, KH, og D, som bringer Kingo's oprindelige tekst i 4 strofer med kun få ændringer. Ikke optaget i E.

Suk nr.2.s.62. Søvnen Dødens Piller er.

I dette suk sammenlignes søvnen med døden, hvilket er et ikke sjældent anvendt tema i aftensalmer. Herefter følger en tak til Gud, fordi Han sendte sin Søn til verden for at frelse mennesker fra syndens hårde bånd, og siden en bøn om, at Gud vil stå bi, når mennesket kommer i nød og om syndernes forladelse, samt at Han vil give tålmodighed og et beredt hjerte. Den bedende frygter angst og smerte, men tror på, at Gud i sin treenighed er tilstede og giver styrke, kraft og åndelig glæde. Sukket slutter med en bøn om, at Gud også vil være tilstede, når den bedende en dag skal dø og således vil tage den døendes sjæl med sig med opstandelsens dag for øje – udtrykt i ordene: Den glæde, som i modsætning til de timelige og jordiske glæder, er af evig karakter, som aldrig vil forgå.

Sukket kan ikke identificeres, idet der ikke er anvendt ord og udtryk, som leder tanken hen på nogen bestemt forfatter, bortset fra 5.linie, som kunne være skrevet af Sthen (sml.D 684). Ikke optaget i E.

****

Efter gennemgang af andagtsbogens salmer, strofer, salmelinier, sukke og bordbønner kan det fastslås, at ingen af dem er optaget i E i den form, hvori de optræder i andagtsbogen. En enkelt strofe (salme s. 49, strofe 4) er dog optaget i E, mens 3 af salmerne er optaget i stærkt ændret form (36) – det gælder salme s.51 (Riber), salme 2.s.54 (Rahbek) og salme s.58 (Riber). Langt den overvejende del af de identificerede salmer har imidlertid været optaget i K, som udgiveren tydeligvis har haft som én af sine kilder, men derudover har han haft kendskab til ET (eller muligvis P eller Gb, for så vidt angår f.eks. salmen s.53) og R (salme 2.s.54). Naturligvis kan det ikke udelukkes, at udgiveren har haft andre kilder til sin rådighed end de her nævnte, måske i form af anden andagtslitteratur i lighed med fortalen, der som tidligere nævnt stammer fra en førhen udgivet og i samtiden meget anvendt bønnebog.

De salmer, som er optaget i andagtsbogen og som er skrevet af Kingo, er bærere af den bodskristendom, som er karakteristisk for ham, og sammen med andagtsbogens øvrige salmer, hvoraf en del adskiller sig væsentligt fra Kingo's salmer ved deres inderliggjorthed og kalden til omvendelse i overensstemmelse med først 1700-tallets og siden 1800-tallets pietistiske

vækkelser, peger de på, at det daglige trosliv næres af gudstjenestelivet og at gudstjenestelivet næres af det daglige trosliv.

Heroverfor står E som en på mange måder anderledes salmebog både i forhold til dens forgængere og dens efterfølgere, idet E udtrykker oplysningstidens teologi, æstetik og borgerlige dannelsesideal, til hvilket formål salmebogsudvalget med biskop Balle som formand samlede, valgte og gennemså (i.e. tilrettede) salmerne. Selv angiver biskop Balle over for kancelliet, at han af en ny salmebog ønsker "Formerelse, Forbedring og Forandring": nye forfattere kan komme på tale, da han har vished om, at de kan levere "herlige Andagts-Frugter af deres opvakte Aand... et Antal af Salmer, dobbelt saa stort som det Nærværende skulle ikke blive til overflod... nogle af Psalmerne i den nye Psalmebog (skulle) udelades, og mange forkortes, mange forbedres". Den nedsatte kommission fik frie hænder til at udføre sit arbejde, og dens sammensætning garanterede for en kirkelig og litterær forsvarlighed. Forerindringen, som i forhold til tidligere salmebøgers fortaler og – erindringer er ualmindelig knap og vægtig, giver tydeligt udtryk for tankerne bag udgivelsen: at det er evangeliet, som er kriterium for udvælgelsen af salmer, og at salmebogen skal bidrage til opbyggelse, således at kærlighed til Gud og Kristus sammen med kærlighed til næsten må styrkes og forøges, således at den kan nå ud til alle mennesker, som er åbne overfor det guddommelige. At opbyggelsen ikke blot skal bestå i en følelsesmæssig eller intellektuel tilfredsstillelse, men tillige politisk og moralsk skal kunne genkendes i livets udfoldelse sammen med medmenneskene.

De udvalgte salmer inddeles herefter i 3 afsnit: lov- og takkesalmer, bestående af objektive og kirkeårsorienterede salmer, bedesalmer af mere subjektiv og kristenlivsorienterede karakter og endelig tidssalmer, som handler om menneskelivet som sådant. Dette er intet mindre end et brud med K, som var at regne for en kirkesalmebog, selvom titlen angiver, at den tillige kan anvendes ved husandagter. E, derimod, fremstår som en egentlig menighedssalmebog i dette ords bredeste betydning, hvilket signaleres ved titelblad, forerindring og indholdsafsnit og understreges ved afsnittet om tidssalmerne. Det må derfor ved en første betragtning undre, at E synes at være den direkte anledning til fremkomsten af andre religiøse publikationer. Men ved nærmere eftertanke og ved et tilbageblik på E i dens historiske kontekst, herunder dens tilblivelseshistorie(39), anes alligevel en sammenhæng: E var oplysningstidens danske salmeværk og repræsenterede derfor rationalismens teologi med en prunkløs poesi, som havde givet sig udslag i en stærkt vigende gudstjenestedeltagelse (40), hvilket også er syntesen af andagtsbogens prædikener og deres gentagne opfordringer til at søge til kirke, "naar Klokken fra Herrens Huus kalder" (s.13) og "hvor Mangen er der ikke, som kun agter lidet på Herrens Kalden..."(s.14). Almuen fandt hverken i kirkens forkyndelse eller i E's prunkløse salmer klangbund for sin egen situation og

religiøse følelse, hvad den derimod gjorde i andagtslitteraturen, som i et let tilgængeligt sprog og med billeder og formuleringer hentet fra den ældre pietistiske vækkelse trak skarpe skel mellem troende og vantro og i sin forkyndelse ytrede sig i kraft af kristelige livserfaringer, der var til at forstå, og som gav almuen mulighed for at skelne den sande kristendom fra den falske. Dette gjorde sig gældende i 1800-tallets begyndelse og i årtierne frem, hvor lægmandsbevægelser spirede frem som en reaktion imod kirkens forkyndelse. Senere i århundredet, da vakte præster ikke længere var et særsyn i embede, al den stund, at de selv havde været børn af vækkelsen, ændrede andagtsbøgerne karakter fra at være en reaktion imod kirkens forkyndelse og dens salmer, til at være en indgang til det levede kristenliv i kirken og et supplement til kirkens salmer. Dette på et tidspunkt, hvor såvel Grundtvig som Kierkegaard havde gennemlevet deres kampe imod den officielle kirke og offentligt havde afsløret denne kirkes modsætning til den sande kristendom (41).

Sammenfatning.

Naturligvis er det muligt at forholde sig til et stykke folkeligt litteratur og dermed anlægge vurderinger på samme, men det er en iboende vanskelighed på mere end 100 års afstand at fornemme og at leve sig ind i den tradition og det levede liv, som andagtslitteraturen udsprang af og anvendtes i, og som har påvirket udgiveren til at udvælge netop de prosastykker, salmer og sukke, som indgår i publikationen.

Andagtsbogen "Den Sørgendes Trøst" udtrykker en menighedsbevidsthed og vil tilskynde til en sådan, muligvis indenfor en ikke nærmere angivet mindre kreds af sognemenigheden. En menighedsbevidsthed, som indadtil naturligvis legitimeres af dåben, hvorfor det må undre, at dåben ikke nævnes med et ord, og udadtil kommer til udtryk i en fælles tro på frelsen gennem Kristi liv, død og opstandelse, således som det forkyndes i hjemmets andagt og kirkens forkyndelse. Vejen til fremkomsten af den type andagtslitteratur, som "Den Sørgendes Trøst" er et eksempel på, er betinget af forskellige kulturelle, religiøse og sociale forhold. Med skoleloven i 1814 åbnes for almuens tilgang til litteraturen, og på baggrund af oplysningstidens rationalistiske forkyndelse beredes vejen for en fornyet interesse for den immaterielle side af tilværelsen, også og især som en uadskillelig del af det sande kristenliv. Disse to faktorer – og muligvis flere endnu – spiller sammen og fremmer interessen for vækkelsen. Bevidstheden om selv at kunne læse – først i andagtslitteraturens let tilgængelige og ofte drivende sentimentale småskrifter, hvor man fik at høre en anden forkyndelse end den, der var almindeligt forekommende i oplysningstiden, - siden i bibelen, har utvivlsomt været en væsentlig faktor for at fremme den forkyndelse, som sigtede på omvendelse, forstået som en personlig tilegnelse af

en religiøsitet, som viser sig at kunne bære på længere sigt. Flere faktorer har som sagt givetvis haft indflydelse på 1800-tallets vækkelsesforkyndelse, men fælles for dem er, at spørgsmål af ekstentiel karakter er blevet fremprovokeret. Denne religiøse følelse er billeddannende i sin virkelighed og er sig bevidst om, at de ord, hvormed den udtrykkes, aldrig fuldt ud kan dække over den bagved liggende realitet. Det er alene på baggrund af fælles religiøse erfaringer, at de samme forestillinger kan gives videre til andre mennesker. Deri ser jeg andagtslitteraturens egentlige formål: at tilskynde til en anerkendelse af Gud som en levende virkelighed, hvoraf alt afhænger for det menneske, som ved sin egen omvendelse personligt har erkendt at ville høre Gud til.

Mens andagtslitteraturen fra 1800-tallets første årtier var en reaktion imod den officielle kirke og dens forkyndelse, sker der er skift fra omkring midten af århundredet, hvorefter andagtslitteraturen i højere grad peger på båndet til kirken og tilskynder til deltagelse i dens gudstjeneste, da kirkens forkyndelse har ændret karakter mange steder fra at være rationalistisk og til at være pietistisk, i takt med at vakte præster fik embede. Dette sker på et tidspunkt, hvor vækkelsesbevægelserne spalter sig i de to hovedretninger, der får navn af henholdsvis den grundtvigske retning og den missionske retning. Sognet, hvori andagtsbogen er udgivet, har efter alt at dømme ikke været egentligt missionsområde for nogen af de to retninger i de første par årtier efter 1850. Såfremt dette havde været tilfældet, ville der i sognet have været enten forsamlingshus eller missionshus. Jeg ser da også andagtsbogen som et forsøg på at etablere en kirkelig vækkelse, hvilket imidlertid ikke synes at være lykkedes. Ganske vist er der vakte i sognet i den sidste fjerdedel af århundredet, og mange møder op til møderne, som er arrangeret at vakte folk, men tilsyneladende finder vækkelsen ikke fodfæste dér, hvilket muligvis begrundes i befolkningens sammensætning, dens selvstændighed og dens afhængighed af skik og brug.
Imidlertid står det mig klart, at man i forsøget på at skabe en ramme for en kirkelig vækkelse har manglet redskaber dertil i E's salmer, som uanset det erklærede mål om at være en menighedssalmebog i bredeste forstand ikke har kunnet leve op til de ønsker og de krav, som de vakte stillede til en salmebog. Derfor måtte man ty til tidligere udgivne salmer, hvoraf hovedparten var at finde i K. Dér fandt de vakte et stærkere udtryk for deres ofte stærkt lutherske kristendomsforståelse især blandt de salmer af Kingo, som i E enten var udeladt eller teologisk og litterært omarbejdede til ukendelighed.

Andagtsbogen "Den Sørgendes Trøst" er således et eksempel på en udgivelse indenfor andagtslitteraturen, der fremstår som et supplement til E og som med sine salmer, sin prosatekst og sine billeder kalder til omvendelse og peger på, at det daglige trosliv næres af gudstjenestelivet og gudstjenestelivet næres af det daglige trosliv.

Ikke identificerede salmer, strofer, linier:

(sidenumre refereres til andagtsbogens sidetal)

Side 8

Vel er det koldt og stille
Slukt Lysets Herlighed
Dog end i Natten silde
Vaager Guds Kjærlighed

Med Øine klare, milde
Den skuer til os ned,
Og han, af Naadens Kilde
Giver vort Hjerte Fred.

Trofaste, kjærlige Fader,
I Himlens Lys du boer,
I Natten du os ei forlader,
Men er os nær med dit Ord.

Gjenfødte skal vi møde
Dig i din Himmel-borg,
Hvor Lysets Straaler gløde
Og sprede den mørke Sorg.

Hvor Sult og Plage tier
Og hjertet af Sorgen tungt
Ei længer paa Glæden bier,
Men atter er blevet ungt;

Hvor vore Øine matte
Som brast i den bittre Død,
Skal see hvad vi her ei fatte
I Livets Jammer og Nød.

Derfor min Sjæl vær rolig,
Paa Herrens Naade bi,
Hist i sin Fryde-Bolig
Fra Sorgen han vil dig fri.

Side 18

Døden kommer – Vee o Vee
Fangne Sjæl, afryst din Lænke
Kan du Jesu Graad ei see,
Kan du paa din Fred ei tænke,
Græd forgjæves Verdens Dommer.
Vee, da Vee naar Enden kommer.

Jesus græder, smelt hvert Bryst,
Vaagn hver søvnig Sjæl, som sover,
Begræd, o Menneske, din Last,
Dig din Frelser græder over.
Brister, brister Mørkets Kjæber,
Smelt hvert Hjerte, Jesus græder.

Side 32

At lindre Fattiges Trang og Nød
Er for den Gudfrygtige en Glæde Sød.

Side 36

I al din Gjerning bør Guds Ære
Det første og det Sidste være;
Thi Gud alene er den Mand,
Som dig i Alting hjælpe kan.

Side 37

Velsign os Gud Fader, velsign os Gud Søn, velsign os Gud den Helligaand! Amen
Og Gud velsign vor Øl og Mad, Gud Lad os ikke lide Hungersnød! Jesus! fri os fra den evige Død! Amen.

Side 39

Alting begynd i Herrens Navn,
Saa bliver det dig vist til Gavn,
Hvad du i Guds Navn fanger an
Det ei for dig mislykkes kan,
Dig ikke hjælper Flid og Kunst,
Er Gud ei med er det omsonst.

Side 39

Bøj, søde Jesu, ned til mig dit naadigt Øre,
Du kan mit ganske Huus Velsignelse tilføre,
Tag selv din Bolig der o Hjerte Jesu kjær,
Thi hvor du reiser fra der ingen Lykke er.

Side 39

Min Ungdoms Brøst og ufornuft
O Herre vil du forgjette,
Forlad mig al min store Utugt
Og mine Synder udslette
Formedelst Christi Rosens Blod,
Som for mig paa Korset flød,
O Herre ihukom dette.

Side 40
Gud lad ei Satan den fule Aand
Mig udi Fristelse indlede,
Din Engel from mig om og om
Lad vogte med Lyst og Glæde.

Side 40
Saasnart som jeg min Søvn har endt,
Til Jesu er mit Hjerte vendt;
Saasnart jeg op af Sengen staaer,
Til Jesus min Forhaabning gaar.
Naar jeg i dag af Synden lokkes
Min Jesus hjælper, jeg ei rokkes,
Naar jeg mig til mit Arbeid skynder,
I Jesu Navn jeg det begynder.
Naar jeg skal Mad og Drikke faae,
Min Jesus jeg da tænker paa.
Kort hvad jeg tænker eller taler,
Min Jesu Minde mig husvaler;
Til ham jeg vil mig overgive
Og smage Livet her i Live.

Side 41
Tak være dig, treenig Gud,
Som Mørket drev af Landet ud,
Gav Ro paa Natte-Leie!
Jeg derfor af Hjertens Grund
For dig paa denne Morgenstund
Mit Knæ mod Jorden neie.

O Fader! Uudsigelig
Din Naade er, hvormed du mig
I nat har overskygget,
At Fjenden ei, hiin Mørkets Aand,
Har bundet mig med Ondskabs Baand:
Din Engel forebygged

Hvad jeg forrette skal i dag,
Lad skee, o Gud! dig til Behag,
Lad al min Idræt være
I dig begyndt i dig fuldendt,
Saa Sind og Hjerte er henvendt
At brede ud din Ære.

Velsigne mig naar jeg gaaer ud,
Naar jeg gaaer ind, da hjælp mig Gud,
Viis mig din Vei til Nøie,
Hvor jeg forhverve kan mit Brød
Og vandre til en salig Død
Igjennem Verdens Møie!

Og nu tilsidst jeg beder om,
O Fader! At din strenge Dom
Fra Synd mig strække kunde;
Og styrk min Tro, at Jesu Død
Kan frelse mig af al min Nød
Og læge Hjertets Bunde.
(Mel.: Kommer til mig sagde Guds Søn)

Side 42
O Herre Gud i Himmerig,
Du vil mit Hjerte bøie
At jeg maa barnlig tro paa dig
Og vandre for dit Øie.

Nu vil jeg til mit Arbeid gaa
O Gud giv du mig Naade,
At det maa Held og Fremgang faae,
Og du i mig maa raade!

O, lad mig dog i Jesu Navn
Al Dagens Byrde bære,
At den maa blive mig til Gavn
Og dig, o Gud, til Ære!

O, lad mig altid tænke paa
Til al min Tid er omme,
At jeg dig her behage maa
Og i din Himmel komme!

Det kan jeg kun i al min Nød
For Jesu Skyld alene,
Som vilde ved sin bittre Død
Os Himmelen fortjene.

Jeg har en syndefuld Natur,
Jeg er for Strid saa bange
Og Satan listig gaar paa Luur
Min arme Sjæl at fange.

O giv mig dog din Hellig Aand,
At han mig maa bevare
Og led mig ved din Faderhaand
Uskadt af hver en Fare!

Naar saa du har bevaret mig,
Og jeg er veltilmode;
Da lad mig barnlig takke dig,
Som gav mig alt det Gode.

Gud Fader, Søn og Hellig Aand,
Bevar os Alle sammen,
Frels os fra Satans Morderhaand
Og Giv os Glæde, Amen.
(Mel.: Gud Fader udi Himmerig)

Side 46
Saa staar jeg op i Herrens Navn
Af Leiested og hvilehavn,
Og har min Tak til Gud bered
For denne Nattens Rolighed.

Jeg sov, Gud vaaged selv for mig,
Hans Himmelvagt var tryggelig,
Han være os i Jesu Navn
Bag Livets Storm en stille Havn.

Nu seer jeg Dagen lyser op
Og Sol forgylder Klippens Top,
Til ydmyg Bøn jeg er bered
At takke dig, som før mig leed.

Forlad min Synd, min Himmelbræt,
O Gud! For Jesu Skyld tildæk,
At Satan ei med al sin Magt,
Ei Noget skal faae Magt med mig.

Den Helligaand led mig udi
Din sande Frygt og staae mig bi,
Jeg ei i dag fortørner dig,
Ei gi'er Forargelse fra mig.

Min Tanke, Tale, Drift og Daad
Lad mig, o Gud, efter dit Raad
Anstille, og til dit Behag
Forrette stedse al min Sag.

Du veed vor Flid er al omsonst,
Vi intet kan med al vor Kunst,
Foruden din Velsignelse
Ei mindste Frugt sig lader see.

Velsign du derfor min Idræt
Udi det Kald, som jeg er sat,
Lad lykkes vel det jeg staaer paa,
Du Æren og jeg Lykken faaer.

Giv mig Fornøiels i min Stand,
Lad mig ei tragte efter Rang
Og ei fortryde Andres Kaar,
Lad i din Frygt mig altid staae.

Lad mig nu med Taalmodighed
Mit Kors fordøie og derved
I Faren nærmere til dig
Og i din Frygt forbedre mig.

Lad Kirken blive i sin Frygt,
Og rene Lærdom uforøgt,
Lad Kirkens Tjener vise smukt
I Liv og Lærdom Ordets Frugt.

Vær du vor Konges Sold og Skjold,
Om Kongens Huus en Muur og Vold,
Lad Kongens Raad faae Raad af dig,
I alt du raader viselig.

Giv Fred fremdeles i vort Land,
Velsignelse af Jord og Vand,
At hver i Rige, Stand og Sted
Maa nyde din Nødtørftighed.

Vildfarende, vor Gud, vend om,
Bedrøvet Sjæl med Trøst hukom,
Den Syge giv Taalmodighed
Og hjælp enhver i Nødens Tid.

O hjertenskjære Jesu Christ,
Idet jeg nu ombede vil,
At fremme min Nødtørft og Savn,
Thi gaaer jeg ud i Jesu Navn.
(Mel.: Gak under Jesu kors at staae)

Side 53
Vi til dig, O Jesu sukke:
Vær du os iaften nær!
Naar vi vore Øine Lukke,
Du vor sidste Tanke vær!
Fyld os med din Kjærlighed,
Lad os sove i din Fred!
Naar vi vaagne, du os minde,
At du er hos os herinde.

Du i Naade os forlade
Hvad vi syndede mod dig;
Vi til Søvn os overlade,
Bedende ydmygelig:
O, udslet nu ved dit Blod,
Hvad vi dig har gjort imod;
Ingen Skyld lad paa os blive,
Mens vi os til Hvile give!

Du i denne Nat bevare
Liv og Helbred, Huus og Hjem!
Du afvende Skræk og Fare,
Og naar Dagen bryder frem,
Hils igjen os med den Trøst,
At du har os dyrt forløst,
At du vil i Fred ledsage
Os paa Jorden alle Dage!

Lad vor sidste Aften være
Vidnesbyrd om Ro og Fred!
Lad vor sidste Tale være,
Jesu om din Kjærlighed!
Lad da hulde Sjæleven
I den Tro os love hen,
At du evigt Liv os bragte,
Da du Døden for os smagte!
(Mel.: Nu velan vær frisk tilmode)

Side 56
Følg mig o Jesu! nu atter til hvile,
At jeg kan trøstigen lægge mig ned,
At ikke Djævelens gloende Pile
Hindrer min hvile, min Søvn og min Fred!
Drag mig ind i din hellige Vunder!
Og lad mig hvile dit Hjerte saa nær,
At jeg imedens mit Øie end blunder
Favner dig blodige Brudgom saa kjær!

O min i Christo forsonede Fader!
Hvor skal jeg nøjsom ophøie dit Navn?
At min mangfoldige Synd du forlader,
At du mig viser din aabnede Favn!
Intet jeg vover, men Alting jeg vinder,
Intet jeg mister, men Alting jeg faaer,
Intet jeg taber, men Alting jeg finder
Udi den Kilde, som aaben mig staaer.

Kilden af Naade er Frelserens Vunder,
Som staaer mig aaben ved Dag og ved Nat;
Derfor endogsaa imedens jeg blunder
Favner min Aand sin livsalige Skat;
Udi min Klippes den blodige Hule
Jeg som den Flygtende Due maa bo,
Der kan jeg mig saa omhyggelig skjule,
Der maa hver Fjende mig lade i Ro.

Er mine Synder mig alle forladte.
Er jeg ei mere med dig udi Gjæld,
Herre! Hvor skal jeg tilbørlig da skatte
Saadan din Naades utømmelig Væld?
Men har du alle Ting givet mig efter,
Lad mig da hjertelig have dig kjær;
Lad mig tiltage i Lyst og i Kræfter
Til med mit Levnet at prise dig her!

Det er det Høieste jeg kan begjære
Her udi min Ufuldkommenheds Stand:
Brændende Kjærlighed til dig at nære,
Andet må komme hvorledes det kan;
Her til mit legemlig Liv at opholde
Er det kun Livet hvad jeg har Behov,
Derfor skal jeg mig Bekymring ei volde,
Men udaf Hjertet istemme din Lov.

Hjælp mig iaften at prise og love,
Herre og Fader dit hellige Navn!
Saa vil jeg lægge mig glad til at sove
Udi min Brudgoms den blodige Favn;
Der er jeg sikker for Djævelens Pile,
Med sin Anklage tilskamme han staaer,
Naar han med Varme skal see mig at smile
Saligt i Frelserens Hjerte og Saar.

Saa tør jeg haabe min Søvn og min Hvile
Vorder velsignet o Herre! Af dig;
Og om jeg mere af Leiet skal ile,
Om du til Virksomhed vække vil mig:
Saa lad din Aand mig bevæge og røre
Til dig at love paa Helligheds Viis,
Til du mig snart i din Himmel vil føre,
Hvor jeg skal bedre istemme din Priis!

Der hvor de udvalgtes Navne er skrevne,
Der hvor de Trætte er komne til Ro,
Der hvor de Kæmpende kronet er blevne,
Som indtil Enden forbleve dig tro;
Hidhen jeg stedse kun agter at stunde,
Hidop du drage mit Hjerte og Sind,
At naar mit Øie skal sidste Gang blunde
Jeg til din hvile kan salig gaae ind!
(Mel.: Jesus din søde Forening at smage)

Side 60
Mit trætte Legem søger nu
Hen til din vante Hvile,
Stat stop, stat op af Synden nu
Min Sjæl til Gud at ile;
Jeg beder Gud for Jesu Blod
Han ei min Synd vil regne,
Som jeg begangen har idag

I Gjerning, Ord og Tanker,
I det fordømmelig Behag
Som sees og om mig vanker.
See Herre, see jeg vender om
Fra Syndens brede Veie,
Jeg gruer for din strenge Dom
I Natten ved mit Leie.
Erindrer ved mit Leiested
Mit Legems sidste Gjemme,
Giv mig en god Samvittighed,
Min kjære Gud og Fader.

Før Legemet til Hvile gaaer
Min Sjæl vil dybt sig bøje.
Saa vil du give Sjælen Fred,
Naar jeg mig vil omvende,
Jeg veed min Jesus for mig leed,
Saa har min Sorrig Ende.
I denne Tro jeg sove vil,
Med Korsets Tegn mig dække,
Saa skal jeg Intet snige til
I Drømme mig at skrække.
Gud selv vil sætte Englevagt,
Og jeg har Kaaben fundet,
Jeg skrækkes ei for Satans Magt,
Thi Jesus Christ har vundet.
Amen.

Side 62
Søvnen Dødsens Piller er,
Sengen Graven ligner,
Begges Hvile falder kjær
Naar Gud dem velsigner.
O Gud skee Lov til evig Tid,
Som sendte sin Søn til Verden hid
At frelse mig fra mine Fjenders Haand,
Og fra mine Synders haarde Baand,
Du haver nok saa faderlig
Af mange Bedrøvelser hjulpet mig.

Noter

1. Således hos Jørn Piø: Nye veje til folkevisen, Disputats, Odense Universitet 1985.
2. P. nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie, b.6, s.216
3. Trap Danmark.
4. Danske Vider og Vedtægter, b.3, s.319 ff København 1923.
5. Skivebogen 1958, s.44 f.
6. P. Nedergaard: Danske Præste- og Sognehistorier, b.6, s.216 ff. Visitatser 1862/67
7. Ibid.
8. Ibid.
9. Ibid.
10. L. Blauenfeldt: Den indre Missions Historie, København, s.557.
11. E. Poulsen: Mormoner i Skiveegnen, Skive 1948.
12. P. Nedergaard: Danske Præste- og Sognehistorie, b.6, s.217.
13. Realregisteret over Skøde- og Pantprotokoller for Dølby Sogn, Byhist.Arkiv.
14. Lærer E. Poulsens sedler vedr. tiende 1856-75. Byhistorisk Arkiv.
15. Forord til Den forordnede Huus-Andagts Psalmebog 1703.
16. H. Dahn: Salmehåndbog, A. Busck 1984 (citat af biskop Ludwigs), s.90.
17. M. Dalsgaard: En prædiken 100 år efter, Ribe Stiftsbog 1988.
18. Ordbog over Det danske Sprog, b.22, sp.960 ff.
19. Andagtsbogens side 6 nederst.
20. Aandeligt Siunge-Koors 3.Aftensuk.
21. Trykketilladelse (H.Wandal) Aandeligt Siungekoors 1.Part.KSS b. 6, s.355 f.
22. Eva Louise Lillie: Måltidet i Emmaus – Iconografisk Post nr. 3/1997
23. Hans Chr. Hansen: Prædikener, København 1892 (Alm.Bededag).
24. Jørn O.Hansen: Folkelige Bibelbilleder i 19. og 20.århundrede, Ålborg 1980, s.30 ff.
25. "Himmelporten" – anvendt er 2.udgave, 8.oplag, København 1861.
26. Navnet inspireret af 1.Mos.28.17.
27. jvf. Luthers Katekismus, 147 oplag, Kjøbenhavn 1891, Indledninger til hver af de 5 artikler.
28. N.F.S. Grundtvig: Kirke-Speil, 1.udgave, Kjøbenhavn 1871, s.370 f.
29. Forholdet tages op i prædikenen andagtsbogens s.28.
30. Se note 17, s.72.
31. H.F. Feilberg: Nissens Historie, Wormianum, 1979.
32. M. Dalsgaard: K.L. Aastrup i og udenfor salmebogen, s.67 ff. Ribe Stiftbog 1984.
33. N. Møller: Salmesprog og Salmetyper II, Disputats, København 1923, s.37.
34. H.C. Sthen: En liden Vandrebog (v/Jens Lyster) Reitzel 1994, eks.s.19 og 23.
35. A. Malling: Dansk Salmehistorie, b.VI, s.396.
36. Ibid, b.8, s.283 ff.
37. Forerindring til Evangelisk-Christelig Psalmebog, København 1852.
38. A. Malling: Dansk Salmehistorie, b.VIII, s.283 ff.
39. Ibid.
40. V. Hammerum: Evangelistisk-Christelig Psalmebog af 1798, Hymnologiske Meddelelser nr.4-1998, s.165 ff.
41. P.G. Lindhardt: Vækkelse og kirkelige retninger, Reitzel 1959, s.26 f.

Anvendte udgaver af salmebøger:

K: 1847 Hjørring.
E: 1852, Kjøbenhavn.
D: 1983, København.

Som forkortelser på salmebøger er anvendt de af A. Malling brugte.

Litteratur:

Primærlitteratur:

Hans Brix m.fl.: Th. Kingo's samlede Skrifter, København 1975.
Den danske Salmebog, København 1983.
Den forordnede Kirke-Psalmebog af Th. Kingo, Hjørring 1847.
Evangelisk-christelig Psalmebog, København 1852.
N.F.S. Grundtvig: Kirke-Speil, 1.udg., København 1871.
L.J. Koch: H.A. Brorsons samlede Skrifter, København 1975.
R.F.G. Stöckhardt: Himmelporten, København 1861.
P.C. Sønberg: Den Sørgendes Trøst, Skive 1872.

Sekundærlitteratur:

Balling og Lindhardt: Den nordiske Kirkes historie, København 1967.
L. Bergmann: Kirkehistorie III, København 1972.
L. Blauenfeldt: Den indre Missions Historie, København.
M. Dalsgaard: Artikel i Ribe Stiftbog 1984.
M. Dalsgaard: Artikel i Ribe Stiftbog 1988.
H. Dahn: Salmehåndbog, København 1984.
Danske Vider og Vedtægter, b.3, København 1923-33.
Den forordnede Huus-Andagts Psalmebog 1703.
P. Christensen m.fl.: Brydninger-øvelser i nyere dansk kirkehistorie, København 1972.
H.F. Feilberg: Nissens historie, København 1979.
Leif Grane: Confessio Augustana, København 1959.
J.O. Hansen: Folkelige Bibelbilleder i 19. og 20.århundrede, Ålborg 1980.
Eva L. Lillie: Måltidet i Emmaus – især på 1800-tallets altertavler.Iconografisk Post nr.3/1997
P.G. Lindhardt. Dansk Kirkekundskab, København 1978.
P.G. Lindhardt: Vækkelse og kirkelige retninger, København 1967.
M. Luther: Katekismus, 147.oplag, København 1891.
A. Malling: Dansk Salmehistorie, København 1978.
N.Th. Mortensen: Dansk Billedkunst, København 1939.
Niels Møller: Salmesprog og Salmetyper, København 1923.
P. Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie, b.6.
Ordbog over Det danske Sprog, b.22.
Pontoppidan Thyssen m.fl.: Vækkelsernes frembrud i Danmark i 1.halvdel af 19.århundrede, b.IV og V, 1962.
E. Poulsen. Mormoner i Skiveegnen, Skive 1948.
Lærer E. Poulsens sedler vedr. tiende 1856-75, Skive byhistoriske Arkiv.
Realregisteret over Skøde- og Pantprotokoller, Skive byhistoriske Arkiv.
Skivebogen 1958.
H.C. Sthen: En liden Vandrebog v/J. Lyster), København 1994.
Hymnologiske Meddelelser årg.27, 1998 nr.4.

ØYSTEIN SKILLE

Samisk hymnologi

1. Innledning

Denne artikkelen gir en kort innføring i historie og særpreg ved samisk hymnologi. Artikkelen peker på områder som fortjener videre oppmerksomhet, og inviterer til et arbeid som i dag stort sett er ugjort. Det er et håp at arbeidet med nordsamisk salme kan føre til bedre kunnskap om samisk hymnologi generelt og i alle dialektområdene.

Emner som her omtales er:
a. - samefolket og den samiske bakgrunn for samisk salme og kirkemusikk
b. - ulike tradisjoner i samisk kirkeliv og i samisk kirkemusikk
c. - samiske salmebøker og noen av navnene bak samiske salmer
d. - litt om teologi og livsspørsmål i salmene
e. - eksempler på originalt og på oversatt/tilpasset salme og liturgimusikk
f. - en kort omtale av pågående arbeid innen samisk liturgisk musikk

Kanskje får tradisjonell samisk musikk for mye plass i forhold til den spesifikke kirkemusikk. Dette et bevisst forsøk på å forstå samisk hymnologi ut fra en samisk kontekst.

Ettersom linjene som antydes i det ovennevnte, bare er lite påvist i samisk kirkemusikk, vil artikkelen kunne oppleves som "dårlig underbygget". Det gjøres likevel viktige påpekinger, når det pekes på behov for økt innsats på dette feltet.

Manglende faglig underbygging har medført en god del "tvilsom forskning".[1] Liturgikere uten samisk bakgrunn bør særlig være seg bevisst at "vi sitter i glasshus" når vi forsøker å gi bidrag til faget samisk hymnologi og samisk liturgikk i det hele.

2. Det samiske folk[2]

Samer er det folk som bebor Russland, Finland, Norge og Sverige i nord. Nyere beregninger sier at folket utgjør minst 60.000, med ca. 2.000 i Russland, 4.000 i Finland, 15.000 i Sverige og 40.000 i Norge. Dette er anslag.[3]

Regnet fra sør deler vi Sápmi inn i følgende språkområder/dialektområder:
- sørsamisk på begge sider av grensen mellom Sverige og Norge, fra Elgå til søndre del av Nordland og tilsvarende på svensk side av grensen. Det er lite kjent hymnisk stoff i dette område. I årene etter krigen har et betydelig arbeid blitt utført av enkeltpersoner som Ella Holm Bull, Anna Jacobsen, musikeren Frode Fjellheim og prestene Bierna Bientie i Norge og Bo

---

1 Som memento gjengis derfor flg. note, som Prof. N Jernsletten har som en anførsel i sin artikkel "Om joik og kommunikasjon":

> - At forskere her settes i anførsel, betyr fra min side at jeg mener at de som forskere av joik oftest har hatt dårlige forutsetninger. Det er prester, etnografer eller språkforskere, som har uttalt seg meget fordomsfullt og kategorisk om samisk joikepoesi og musikk av mangel på kunnskap, uten forståelse eller respekt for joikens særpreg. De vurderer ut fra snevre vesteuropeiske estetiske normer. Og som oftest har de ikke hatt den nødvendige kontakt med og innpass i et samisk miljø til å kunne leve seg inn i joikens vesen.

2 Om samene generelt - se ved siden av leksika også litteraturlisten

3 Et kart etter K Nickels Samisk Grammatikk er gjengitt etter litteraturlisten.

Lundmark i Sverige. Den svensk-samiske salmebok fra 1958 har 31 salmer på sørsamisk
- områdene for Ume-dialekten og Pite-dialekten har i dag minimal bruk av samisk i hymnisk form, men tradisjonelt var disse dialektområder via det "sydlapska bokspråket" tidlig representert i kirkelig litterær produksjon. Disse dialektene er derfor viktige i historisk dokumentasjon.
- det lulesamiske område omfatter svensk Jokkmok og Tysfjord-området i Norge. Også denne dialekten er med i den svensk-samiske salmebok, og i dag skjer det et visst salmearbeid knyttet til skole og menighet. Kulturelle tyngdepunkt fins omkring "Samernas Folkhøgskola" i Jokkmok og kultursentret "Árran" i Tysfjord.
- det nordsamiske område strekker seg fra Ofoten til Varanger, og de nordligste deler av Sverige og Finland. I dag er hovedtyngden av liturgiarbeid knyttet til dette område. Nærmere omtale i den løpende tekst.
- som østsamisk regnes dialektområdene øst for Finnmark, med Enaresamisk i Nordfinland, og Kolasamisk, Kildinsamisk og Ter-samisk videre østover på det som i dag er russisk område på Kolahalvøya. Rundt århundreskiftet var også Akkaladialekten levende i et område omkring Imandrasjøen og litt kirkelig stoff ble publisert i denne dialekten. De sterke tvangstiltak med omlegging av reindriften til kollektivbruk og samling av den samiske befolkning i russiskdominerte byer har aktivt hindret bruk av samisk i dette området.
De østsamiske folkegruppene ble tidlig ortodokse kristne og bragte ortodokse impulser inn i samisk kirkelandskap. Gruppene er imidlertid små og får dermed begrenset påvirkning på andre, Men de er viktige bærere av den ortodokse tradisjon, som står sterkt; og de formidler kultur fra nabofolk og beslektede folkegrupper, fremst kareler, syrjenere og samojeder (-henholdsvis sørvest, sør/sørøst og øst for Kvitsjøen.)[4]
På enaresamisk er det et aktivt menighetsliv innenfor Enare menighet. Det er i dag økende kontakt med samiske samfunn på Kola.[5]

Det samiske folk kan alternativt inndeles etter bosetning, næring, språk[6] eller andre sosiologiske kriterier. I vår sammenheng gjør vi ikke noen klar inndeling, men påpeker at inndeling også kan skje etter kirketilhørighet og/eller tilhørighet til en nasjonalstat (som ofte faller sammen med språkgrenser.) Og da taler vi noen ganger om klare dialektgrenser, men andre ganger også om vage grenser i idiombruk, bildebruk i språket o.l. Men også på dette området må vi vente oss klargjøring ved videre forskning. Og vi må hele tiden ha for øye at samer selv har sine egne forutsetninger. De har nå kommet på banen gjennom egne organer og institusjoner som er under stadig utvikling.

Noen samiske kirkemusikere er selv samer. Og i det hymnologiske arbeid som er i gang, er flere bidragsytere samer.[7] Det er imidlertid fortsatt mangel på samiske unge som gjennom utdanning har kvalifisert seg til å ta ledelse på dette felt av samisk kirkeliv.

Gjennom misjonstiden la prester og predikanter vekt på å bruke samisk. Midt på 1800-tallet var det strid om bruk av samisk, men for de samiske menighetene i Norge gjaldt en bestemmelse fra 1848 om at prestene skulle lære seg samisk og bruke det i sin tjeneste. Prestene i sentrale

---

4 A Nesheim: Eastern and Western elements in Lapp Culture, i Lapps and Norsemen in Olden Times, Oslo 1967

5 Norges Samemisjon har fast arbeid på Kola. Karasjok kommune og Karasjok menighet har kontakt med det samiske samfunnet i Lovozero. Løpende informasjon i f.eks. Min Áigi og Samenes Venn.

6 Det anmerkes at de ulike dialekter i samisk er såvidt ulike at en del språkforskere heller omtaler det som ulike språk.

7 Eksempelvis ledes Nordsamisk salmebokutvalg og Nordsamisk liturgiutvalg av samer. I dag ligger dette arbeidet under Samisk kirkeråd.

samiske strøk var pålagt å oppsøke samiske sommerboplasser. Slik ble flyttsamene sikret betjening på samisk også når de oppholdt seg i "norske" områder.
I Finland hadde keiseren 9.06.1849 gitt tilsvarende administrativ bestemmelse som ga økonomiske fordeler for prestene i Utsjoki og Inari prestegjeld om de kunne samisk. (Til radikal forskjell fra forholdene i Norge - så ble det i grunnskoleforskriften fra 1893 sikret bruk av samisk i enkelte skoler i Finland - mens bruk av samisk ble aktivt motarbeidet i norsk skole i en periode.)[8]

Betydningen av arbeid som ble utført i tilknytning til Den samiske ungdomsskole, senere Den samiske folkehøgskole, bør også nevnes. Ved skolen ble samisk sang og salme og bruk av samisk språk opprettholdt i en periode, da offentlig skoleverk ikke så verdi i dette. Også samisk musikk var tema ved skolen. Elevkoret ved skolen brukte samisk sang og bidro på den måten til den veksten i samisk musikk, som nå har pågått gjennom ganske mange år. Tilsvarende gjelder også for de samiske fokehøgskolene i Enare og i Jokkmok.

I en periode har organist/musikkskolelærer Liv Mæsel Rundberg holdt sangstunder på sykehjemmet i Birtavarre, bl.a. med "samisk/norsk sang". Ved evaluering etter fem år(1988-93) konstaterer hun: "Det å synge samisk har ikke gått helt smertefritt. Barrierene er mange og bastante. ..." Imidlertid kunne hun samtidig notere at målsettingen å trekke fram gamle toner som lever i miljøet, er nådd.[9] Noen av disse er også nedtegnet og eksempler er tatt med i "Lávllagirji 1999".

3. Bakgrunn for samisk salme - samisk musikk og litteratur[10]

Tradisjonelt kjenner samisk musikk få instrumenter. Originalt samisk er trolig bare "stråfløyten", en rørfløyte laget av stilken på kvann/angelica archangelica. På samisk *fádnu* etter det samiske navnet på kvann. Von Düben nevner at fløyten også kunne være av beinpiper.[11] Videre kjenner man ulike trommer og ringle/skramle-instrument. Trolig ble disse brukt som divinasjonsinstrumenter og/eller i gjetingen av dyr. Systematisk bruk av egentlige musikkinstrumenter er såvidt vites ikke påvist.[12] I senere tid er innlånte instrumenter i vanlig bruk. I Nord-Finland brukte kateketene[13] i sitt arbeide gjerne en "virsi-kannel" - en slags "salme-langeleik", som var lett å frakte med seg. Dette var et kjært instrument før det kom harmonium rundt på grendeskoler.[14] I Sverige hadde prester, misjonærer og kateketer stor påvirkning, idet skole, kirke og misjon lenge sto under felles ledelse, ved det som kaltes "Direktionen för

---

8 Etter Kähkönen: Katekeettat Suomen lapissa. Jfr. Også Helge Dahl: Språkpolitikk og skolestell i Finnmark

9 Etter oppgave av L Rundberg i hennes dirigentstudium. Privatkopi.

10 Se litteraturlisten om generell litteratur. Flere verker viser til videre litteratur.

11 Von Düben: Om Lappland och lapparne, 1873, andre oppl 1977 s. 319

12 Se særlig Edstrøm - kap 6, jfr. litteraturlisten

13 Kateketembetet i Den finske kirke fra 1750 til vår tid er beskrevet i Esko I. Kähkönen: "Katekeetat Suomen Lapissa 200 vuotta", Rovaniemi 1989

14 Esko Kähkönen: Katekeetat Suomen Lapissa, s.207 f

lappmarks ecclesiastikverk."[15] Karasjok fikk kirkeorgel etter at ny kirke var tatt i bruk i 1974. Før dette ble det sporadisk benyttet harmonium til å lede kirkesangen. Det normale var at salmesang og liturgi ble ledet av forsanger.[16] Fra Musken forteller soknepresten i Tysfjord (i 1998) at bygdefolket fortsatt ønsker gudstjenester uten orgel.

Særpreget ved samisk musikk kan stikkordsmessig sammenfattes i flg. punkter:
- den menneskelige stemme er dominerende
- stemmen brukes i glidende stemmebruk, modulasjoner
- det var ikke en fast definert skala for det samiske område, men heller definerte mønstre som varierte fra område til område.

Disse forutsetninger gir grunn til påstanden at samisk joik har "större rikedom av vokala uttryck än den nordiska vissången".[17]

Det er sterkt motstridende syn i spørsmålet om hvorvidt kirkesangen og den åndelige sangarven har rot i eller tilknytning til tradisjonell samisk joik. Dette er forståelig ut fra at i store deler av dagens Sápmi ga joiken i nær fortid tydelig negative assosiasjoner. Joiken var knyttet til den hedenske tro og mange utøvere turde bare benytte den når de var for seg selv på fjellet[18] eller når de var ruset av alkohol. Dermed ble joiken knyttet sammen med alkohol-problemet, som i lang tid var kanskje den største sosiale fare for det samiske samfunnet.

En mere positiv forståelse av joiken uttrykker Anders Bær slik han er gjengitt av N Jernsletten i "Dajahusat", når han sier: "For samene er joiken slik at enhver må ha sin joik. Joiken er som en venn: når du er alene i marken og husker på en venn, så starter du opp, og du blir i godt lune. Tidligere mennesker har laget joiken svarende til mennesket, etter dets natur."

I tilknytning til Bær uttrykker Jernsletten, "slik er joiken, den gir mennesket en egen selvfølelse, og den styrker enheten mellom venner og selve fellesskapet med mennesker." Denne sterke virkning har samisk poesi ført videre i bruken av tradisjonsstoff også på kirkesangens område. Flere nevner som en av joikens kjennetegn, at den kan gi rom for improvisasjon, både i tekst og melodi, mens versemål/rytme og hovedmelodi ligger fast. På en måte er joiken lik språket ved at hver egn har sin joikemåte, egnens stemme eller dialekt.

Den samiske multikunstner og kulturkjenner N A Valkeapää sier slik: "Jojken är inte bara musik. Jojkens funktioner är mycket vidare än så. De är vägar till social kontakt. Ett sätt att lugna renar. Att skrämma vargar. Det var aldrig meningen att jojk skulle presenteras som konst. Det förutsätter publik. Jojken användes för att återkalla vänner, även fiender. Land och områden. Djur. Jojken var också medel, ett steg. Ett steg in i en annan värld - och detta gör den religiös. Och jojkens teknik? När jojken jämförs med västerländsk musik, blir det snart uppenbart att det är skilda språk, som också har olika funktioner."[19]

---

15 I Ruong:Samerna i historien och nutiden, Stockholm 1969, 1982-utg., s. 134, jfr v Düben kap 12 og 15

16 Et interessant spørsmål er om denne bruk av forsangere har bakgrunn i østlig påvirkning, der instrumenter ikke har noen plass i det hele, ettersom gudstjenesten er definert som vekselsang mellom liturg og kor. Koret kan der det blir nødvendig, utgjøres av bare et enkelt individs stemme.

17 Se Ternhags bidrag i Kjellström m fl s. 72

18 Jfr sitatet i neste avsnitt.

19 Sitat etter Kjellström.

Ut fra dette må vi regne med at deler av formspråket bare blir forstått i et avgrenset område. Og poetiske former såvel som almenne språkidiomer som nyttes i en del av språkområdet, er ikke i vanlig bruk andre steder.[20]

4. Samisk salme

I den lutherske kirke har salmen en sentral plass i gudstjenesten. Salmesangen har en funksjon, bestemt av at den uttrykker bekjennelse og forkynnelse. Det læremessige innhold har et pedagogisk oppdrag. Samtidig inkluderer salmen de fremmøtte i gudstjenesten, gjør dem til deltagere og gir dem mulighet til å gi sin tilslutning til det som forkynnes og bekjennes.

De samiske salmene har sin bakgrunn i ulike tradisjoner, med tildels svært forskjellig kirkelig tilknytning.
- fra førreformatorisk tid har vi liten kunnskap om salmebruken i nord
- etter reformasjonen kan vi ane følgende linjer i historien, uten at vi har gjennomdrøftede kriterier for inndelingen:
  * en dansk-norsk salmetradisjon,
  * en svensk-finsk tradisjon med en noe annen kirkehistorisk "Sitz im Leben".
  * Sions sanger-tradisjon, den særlige forsamlingssang som i nord har fått sin nordkalottform gjennom de læstadianske forsamlinger, og som delvis er tatt i bruk i gudstjensten
  * andre tradisjoner som har bragt åndelige sanger/bedehussanger inn i salmens rom
  * en impuls fra ortodoks og russisk kirkeliv kan også spores.

Den østlige påvirkning er vanskelig å påvise konkret før nøyere studier dokumenterer dette. Dokumentasjonen er i dag sparsommelig. Det er imidlertid rimelig å regne med slik påvirkning, ettersom det i øvrig kulturliv er påvist impulser denne veg. Dernest er det også viktig å være observant overfor dette, ettersom denne kulturpåvirkning representerer en ganske særpreget tradisjon. I Finlands ortodokse kirke er østsamisk tatt i bruk i liturgi, og den ortodokse bønnebok har deler av liturgien oversatt. Bønneboken "Risttoummi mo'lidvake'rjj"(Kristen bønnebok) utkom først i 1983 og i utvidet og bearbeidet utgave i 1996. Den nye finske utgaven av Salbmagirji har tatt inn en påsketropar fra den ortodokse kirkes liturgi (nr. 389).

Viktigere er imidlertid de spesifikt samiske kilder, som uttrykkes i billedbruk og i musikkformer, lik de vi finner i annen samisk sang- og musikktradisjon. Som påpekt er det ikke allmenn forståelse for at samisk hymnologi også har spesifikt samiske røtter. Imidlertid er det ganske tydelig at de steder der orgel sent ble tatt i bruk, der har de samiske forsangerne vært tradisjonsbærere som har formidlet tydelige musikkelementer fra tradisjonell samisk folkemusikk.[21] Fortsatt kan dette merkes i syngemåten i noen menigheter og i læstadianske forsamlinger. Og opptak av samiske kirkesangere røper dette - og byr på et interessant felt for

---

20 Som eks. nevnes at da IKO skulle gi ut sin "Salmer i skolen", ba de om hjelp til å velge ut et par salmer som kunne representere nyere salmer i samisk oversettelse. Valget falt på salmene "Fylt av glede over livets under" og "Deg være ære". Begge er oversatt i senere år av daværende spr P O Kjølaas. For språklig kontroll ble salmene forelagt programsekretær Kathrine Johnsen (opprinnelig fra Tana og oppvokst med østlig dialekt), som ikke aksepterte enkelte idiom-valg. Oversetter ble kontaktet, men før han aksepterte forslag til modifisering, ble forslagene forelagt A I Keskitalo (habil kjenner og bruker av Kautokeino-dialekt). De forslag som kom fra øst i nordsamisk område mente han ikke var gangbare i Vest-Finnmark. Denne konflikten lever man med i både formlære, semantikk og syntaks. Konflikten synes å være ekstra følbar, når man vil tilrettelegge stoff for små språksamfunn, som er spredt over et forholdsvis stort område.

21 Denne observasjon er gjentatte ganger omtalt bl.a. av avdøde Thor Frette, som i mange år systematisk samlet samiske musikkopptak. (men også av andre)

ny forsking.

5. Annen samisk gudstjenestemusikk - musikken til gudstjenestens faste ledd

Musikken i gudstjenestens liturgiske ledd har helt til etterkrigstiden vært forsøkt overført direkte fra liturgien i de nasjonale kirker. Med store forskjeller i språkstruktur, så er det åpenbart at dette i mange tilfeller måtte føre til vold på språket - i alle fall på norsk, svensk og russisk område, mens finsk er nærmere beslektet med samisk, (likeartet språkstruktur, og viktig for hymnisk form at begge språk har trykk på første stavelse og ofte er ordene delt i to stavelsers takter.) Slektskapet gjør at metriske mønstre lettere overføres mellom de to språk, enn fra et germansk språk til samisk.

Om vi tar utformingen av glorialeddet (i gml. liturgi) som eksempel, merker vi umiddelbart et annet stavelsestall på norsk enn i den tilsvarende samiske oversettelse (Som ellers må kalles en god oversettelse utført av dyktige filologer). Til norsk: "Ære være Gud i det høyeste!" svarer på samisk: "Gudni lehkos lpmilii allagasas!"

Tilsvarende er det det i kirkebønnens menighetssvar: På norsk: "Herre, hør vår bønn!" - og på samisk: "Hearrá, gula min rokhosa!" Noen steder ble dette rettet opp ved at melodien ble tilpasset ved oppdeling av enkelte noter, andre steder ved at teksten ble endret, f. eks. til "Hearra, gula min!" slik at formelen blir forkortet til: "Herre, hør oss!"

Etter at den norske kirke fikk ny liturgi på 1970-tallet, er det i gang et omfattende arbeid med å lage en samisk liturgi, der det blir tatt hensyn til at samisk språk har annen struktur enn de indo-europeiske, og til at samisk har sin egen musikk. En ny samisk liturgi, som er utformet på basis av den liturgiske utvikling i Norden og der samiske musikere og språkfolk har bidratt aktivt, er nå ferdig til bruk i menighetene. Den har vært utprøvet i offentlig gudstjeneste, bl.a. også i Sámi Radio. Kyrie-leddet er formet av musikeren Halvdan Nedrejord 1993 og er tatt inn i Salmer 1997 (nr. 270).

På sørsamisk område er også gjort et viktig arbeid i de senere år, idet en sørsamisk liturgi er tilrettelagt av den sørsamiske presten Bierna Bientie i samarbeid med Anna Jacobsen og liturgisk musikkarbeid av musikeren Frode Fjellheim.

6. Samiske salmebøker

Kyrkoherden Nicolaus Andrae Rhen ga i 1619 ut den første samiske bok, som samtidig innleder den samiske salmes historie, forsåvidt gjelder publisert tekst. "En liten Sångebook" inneholder Ambrosius' og Augustins takkevers og tre ande salmer. Både i "Manuale Lapponicum", som Johannes Jonae Tornaeus ga ut i 1648 og den likedan kalte "Manuale Lapponicum", som Olaus Stephanus Graan ga ut i 1669 inneholdt salmetekster.

6a. Kirkesalmebøker

Av egentlige salmebøker kjenner vi fra **Sverige**[22]
- "Psalm-kirje" fra 1744 utgitt av Pehr Fjellström, hovedsakelig omsatt fra Svedbergs salmebok 1695.

---

22 Se Gustav Hasselbrinck,"Lapska psalmböcker i Sverige", i Forum Teologicum 1958 ss. 19-51

- "Psalm-kirje" fra 1786 utgitt av Eric Lindahl, en revisjon av foregående, nå utvidet til 133 nummer og med revidert ortografi. Boken ble kjær og kom i nytt opplag også etter at avløser-boken var kommet.
- "Psalm-kirje" fra 1849 var redigert av Gustaf Edvard Rhen. Denne gang en samling på 167 oversettelser på grunnlag av Wallins svenske salmebok - en stor del gjengitt slik som i tidligere bøker. Alle de tre er på tidlig sørsamisk - på det sk. "sydlapska bokspråket", som ble brukt i bokutgaver. I forsøket på å favne et for vidt språkområde mislyktes man og boken slo aldri gjennom i praksis.
- "Sál'magir'je Sverji samiida/Sál'bmagir'ji Ruota samiide" ble utgitt på offentlig foranledning i 1958. Boken var laget i tilknytning til den svenske salmebok fra 1937 og utmerker seg ved at den gjengir tekster i parallelloversettelse til lule-, sør- og nordsamisk. Ikke alle salmer finnes oversatt til alle tre dialekter. Boken har 350 numre, der 157 er nordsamiske, 162 lulesamiske og 31 sørsamiske. 24 er hentet fra den norske "Gir'kosál'bmagir'ji".

Tilsvarende kjenner vi fra **Finland**[23]
Utsjoks vidkjente sokneprest Fellman ga i 1825 i Åbo ut Weldingh's "Muttom Laulagak", som parallellutgave til den som Deinboll ga ut i Norge i 1821. Boken kom dermed til å være den første samiske salmebokutgivelse i Finland. Emanuel Kolstrøm ga i eget navn ut samme bok i 1849 under navnet "Wuoingalahts Psalmack ja Cattamus rokkous".

Av egentlige salmesamlinger er det kommet ut tre utgaver i Finland:
"Nuohttasálbmagirje" ble utgitt i 1940 redigert av Tuomo Itkonen som ledet et redaksjonsutvalg. Boken inneholdt 180 salmer og var utarbeidet i tilknytning til den finske salmebok fra 1938. I innledningsordene sies bl.a.:

> Den samiske Melodisalmebok som nå kommer ut, grunner seg fremst på norsksamiske forbilder. Boken ser videre sin berettigelse i tre hovedgrunner: "For det første er den norsksamiske salmeboken stor av format og ganske dyr; for det andre er flertallet av dens salmer og også meloditilfanget et annet enn i den finske salmebok, noe som dermed fører til et hinder for samefolket i å gjøre seg kjent med vår egen kirkes salmeskatt; og for det tredje er den med hensyn til verseform et meget ujevnt arbeid: i samlingen fins en del utmerkede oversettelser, men så fins på den andre siden - flertallet - hvis versemål og rim man knapt kan snakke om."

"Suoma Samiid salbmagirje" 1967 var også redigert av en komite ledet av T Itkonen. Denne boken inneholdt 366 salmer og åndelige sanger. Foranledning til denne utgaven var bl.a. at det i mellomtiden var kommet ny rettskriving i finsk Sápmi.

Den finske kirken nedsatte i 1986 en todelt komite for å forberede ny salmebok. Todelingen besto i at en del av komiteen forberedte den nordsamiske salmebok, mens komiteens andre del parallellt forberedte en enaresamisk salmebok. Komiteen fikk også navnet Sámi sálbmakomitea-säämi salmåkomitea. Kirkemøtet 1993 kunne så godkjenne ny salmebok. "Sálbmagirji" ble tatt i bruk advent samme år. Hovedstammen i denne salmeboken er de 360 salmene fra den såkalte gamle salmebok i utgaven som ble utgitt i Norge i 1897. I tillegg ble det oversatt og tilrettelagt 131 nye salmer, som er lagt til slik at nummereringen 1-360 svarer helt til den eldre "norske" Salbmagirje. Så fortsetter nummereringen videre med de nye salmer.
Av rettighetshavere til melodier i den nye salmebok er det oppgitt en musiker fra samiske menigheter - Pekka Lukkari. Det er imidlertid notert ned flere melodier/varianter som brukes i samiske menigheter. Bl.a. nrr. 13, 19, 73a, 158a, 163b, 169b, 344,
Interessant er nr. 68, som gjengir en versjon av Lindemann, som er tilpasset samisk bruk. Det samme må sies om 106 Lindemans Et barn er født, slik den er sunget i Karasjok.

---

23 Se Antti Kähkönen: "Näkökulmia saamenkieliseen virsikirjaan", Teologinen Aikakauskirkja 1987, ss. 116-120

Og som nr 389 er tatt med påsketroparion fra den ortodokse kirke, som den nye fi Virsikirja også har med. Eksempel på varianter fra Karelen er 393, 444 og 451 fra Sortavala.

Norge har dominert utgivelsene på nordsamisk. Følgende salmebøker er kjent:
- "Muhtun lávlagak" ble utgitt 1763. Det var oversettelser av Christian Weldingh, 40 nummer fra Kingos salmebok, 3 fra tysk og to fra Pontoppidans salmebok. Boken ble nyutgitt 1821 av Peter V. Deinboll. Samme bok ble i 1825 utgitt i Åbo i Finland i Fellmans redaksjon (Deinboll og Fellman var venner og ikke usannsynlig har de samarbeidet om dette.) I 1849 på nytt utgitt i Finland av Emanuel Kolstrøm, jfr. over. Boken danner også grunnlag for Jens Andreas Friis' salmearbeid fra midten av 1800-tallet.
- "Jesus naæbmi! Kristtalæš salbmagirji sabmelæččaidi / samas jorgæluvvom ja čara gæččujuvvum Jovn bardnest Anders Bakkest", ble utgitt i 1860, oversettelser av den samiske læreren Anders Bakke. Et betydelig arbeid av en pioner. Boken kom i nytt opplag 1874, språklig gjennomsett. I den nye utgaven het boken "Jesus nabmi! Kristtalæš salbmagirji sabmelæččaidi".
- "Muhtum salmmak" ble utgitt av professor Jens Andreas Friis 1861. Det er vel verdt å merke seg at i 1861 - samme år som det første gang forelå utkast til en norsk salmebok som ikke egentlig var hentet fra dansk, så forelå også "Muttom salmmak", som Friis hadde forberedt i samarbeid med L J Hætta. Boken inneholdt salmer fra de norske og finske salmebøker. (En del salmer er oversatt fra Wexels' "Salmebog" fra 1849, ettersom den ble benyttet i Botsfengslet der Hætta var innsatt.) En utvidet utgave kom ut i 1862 og deretter igjen i 1867. Denne boken skulle bli forarbeidet til klassikeren på nordsamisk område, som altså ble "Salbmagirje", som ble utgitt 1870 av Friis, også denne i samarbeid med L J Hætta. Tittelbladet lyder:

> Salbmagirje lbmeli gudnen ja Same-særvegoddidi bajasrakadussan oktanaga kollevtai, epistali ja evangeliumiguin, Kristusa gillamušhistoriain, altargirjin ja rokkusgirjiguim. (Salmebok til Guds ære og oppbyggelse for de samiske menigheter, sammen med kollekter, epistler og evangelier, Kristi lidelseshistorie, alterbok og bønnebok.)

Boken inneholdt 226 salmer, kollekter og tekster. En utvidet utgave kom 1878 og en videre utvidet og bearbeidet utgave kom i 1897. I denne form - med 360 nummer - er den fortsatt i bruk som den såkalte gamle samiske salmebok, Boares "Sálbmagirji", og sist ble den utgitt i ny rettskriving av Samisk Kirkeråd i 1997 - også nå med bønnebok, tekstbok og alterbokutdrag som tillegg til salmeboken.[24] (På kolofonsiden står 1996, men igjen møter vi et eksempel på at utgivelse av samiske produksjoner ofte tar lengre tid enn vi ellers finner oss i.) Nummereringen i boken blir dermed sammenfallende i siste utgave av den utgave av Sálbmagirji, som Samisk Kirkeråd har gitt ut og de første 360 numre i den Sálbmagirji som er utgitt av den finske kirke.[25]
- "Girkko-salmmak" - samas jorgalii J N Skaar (Kirkesalmer - oversatt til samisk av J N S) kom ut i Kristiania i 1892. Det er en samling på 15 salmer fra Landstads salmebok som biskop J N Skaar oversatte til samisk.

---

24 Boken har også vært viktig som daglig andaktsbok i hjemmene, og den tradisjonen har stått svært sterkt i deler av Sápmi, som ønsker salmebok med alle tillegg. Dette henger bl.a. sammen med et så grunnleggende forhold som at man ønsker mest mulig i kompaktform, for å kunne bringe med den nødvendige andaktslitteratur under flyttinger og i fjellet. Såvidt vites er denne boken aldri blitt formelt autorisert til gudstjenestebruk i Den norske kirke, annet enn ved praktisk bruk.

25 Forskjellene mellom de to bøker er:
- Den finske utgaven har tatt inn 131 nye salmer
- Den finske utgaven gjengir notelinjen, svarende til finsk tradisjon/det som er mest brukt i finsk Sápmi, mens den norske utgaven viser til Koralboken 1926/1966 eller Norsk Koralbok, og unntaksvis også til Korálagirji, den finske kirkes samisk koralbok fra 1993.
- Den norske utgaven har med utdrag fra tekstbok, alterbok og bønnebok, og den har opprettholdt henvisning til nummerering i gamle Landstad salmebok.
- Den finske utgaven har med alterbokutdrag fra den nye samiske alterbok for den finske kirke.

- I 1957 kom "Gir'kosál'bmagir'ji", som var utarbeidet på offentlig oppdrag for å få mere samsvar med Landstads reviderte salmebok, som da var den vanligste norske gudstjenestesalmebok i de nordsamiske menigheter. Denne boken hadde svært gode registre og nummerhenvisning til Landstads reviderte salmebok og til numrene i "Den norske kirkes Koralbok". Boken var og er en svært god bok når man vurderer den etter brukeregenskaper. Men språklig er den ujevn, og mange steder ble den ikke tatt i bruk, ettersom man hadde erhvervet et dypt følt "eieforhold" til "Boares Salbmagirje"(Gamle Salbmagirje). Selv om deler av den gamle salmeboken burde vært revidert, så var denne utgaven blitt tilegnet på en slik måte at tekstene ikke skulle røres ved.

6b. Åndelige sangbøker

Arbeid i Den evangelisk-lutherske frikirke
Ved siden av de nevnte salmebøker, som i hovedsak ville tilrettelegge salmer til gudstjenestebruk, ble det gjennom årene også gitt ut en del samlinger av åndelige sanger/bedehussanger. I 1886 kom "Vuoiŋalaš lavlagak : Ibmeli gudnen ja samedi bajasrakadussan" (Åndelige sanger til Guds ære og til samenes oppbyggelse.) Boken inneholdt 100 åndelige sanger samlet og for en stor del oversatt av Gustav Frithjof Lund. Senere ga han ut nok en samling, "Dat ucca salbmagirjaš - ibmeli gudnen ja Samedi bajasrakadussan / čokkijuvvum ja muttom oasse samas jorgaluvvum G F Lund bokte" Den lille salmebok, til Guds ære og samers oppbyggelse, samlet og delvis oversatt ved G F Lund, - utgitt på Sortland i 1910.

I 1921 ga redaktøren av Frikirkens blad Nuorttanaste, Henrik Olsen Heika ut "Turtelduvva". trykket i Nuorttanasttes trykkeri i Korsfjord i Alta. I forordet oppgir han at her finnes "En del er av de salmer som Lund tidligere har gitt ut, størstedelen er oversatt fra norske salmer og sanger og noen er nyforfattet." I 1929 ga Heika ut nok en samling, denne gang med tittelen "Ucca lavlagirjaš Ænaš oasse darogielast jorggaluvvum" (Liten sangbok, største delen oversatt fra norsk)
Etter krigen ga Den norsk-lutherske frikirke i 1947/1973 ut "Sion Lavlagirje" med samme H O Heika og arvtageren i redaktørstolen, Anders Guttormsen, som redaktører. Basis for boken var "Vuoiŋalaš lavlagak" og "Turtelduvva". Frikirken sto også bak utgivelsen av boken "Salmak ja vuoiŋalaš lavllagak", som Anders Mella og Per Nilsen ga ut i 1934. I 1969 utga Frikirken ut "Ucca lavlagirjaš" på nytt, litt utvidet og da med tittelen "Kristalaš Lavllagak". Som utgivere står H O Heika(posthumt) og A Guttormsen. Man bør anta at med sine mange bidrag, så har Frikirkens sang og salmebøker hatt innvirkning på stofftilfang og hvilke norske versjoner som har vært utgangspunkt for oversettelse til samisk.

Norges Samemisjon
Også innsatsen fra Norges Samemisjon for å holde salmebruken levende bør nevnes. I 1921 - samme år som H O Heika ga ut "Turtelduvva", ga samemisjonslederen J Otterbech ut salmesamlingen "Mu sillum, maino Hærra". Det er vanskelig å måle effekten av at elevkoret ved Den Samiske Ungdomsskole(senere Den Samiske Folkehøgskole), hadde samiske sanger og salmer på repertoarlisten i en tid, da dette ikke var vanlig, og i offentlig skole ble dette ofte ikke tolerert.[26]

Andre bidrag
At Institutt for Kristen Oppseding(IKO) og Norsk Søndagsskoleforbund har laget materiell for samiske barn, har på en viktig arene og på sin måte bidratt til at samiske barn i dag vokser opp med fortrolighet overfor bruk av samisk i sang og salme.

---

26 Eksempelvis ble opptak der elevkoret sang "Sámi soga lávla" benyttet som bakgrunns-/gjennomgangsmelodi i episoden om samisk oppvåkning i TV-serien "Veier til vår tid". Typisk nok ble det ikke nevnt hvem som sang, for det var på den tid ikke samepolitisk god tone å honorere samemisjon og Den Samiske Folkehøgskole for deres bidrag.

Som et tegn på økt allmenn forståelse av at samisk har naturlig del i norsk og økumenisk kirkeliv, må vi vel oppfatte det, når IKO-forlaget i 1985 utga samlingen "Salmer i skolen" og i forordet skriver "Et par samiske salmer er tatt med og dessuten noen salmer på engelsk, tysk og fransk." Senere har også forlaget Verbum sammen med Sámi oahpahusráđđi i 1995 gitt ut samlingen "Máidnot Hearrá, Skuvlasálbmagirji", en salmebok for skolen med 154 nummer.

I salmeboken "Salmer 97" er en egen avdeling viet samiske salmer, og salmer er med fra både nordsamisk, lulesamisk og sørsamisk område - på samisk.

7. Samiske salmeskalder og oversettere.

Det er foreløpig ikke skrevet noe samisk liturgi- eller salmehistorie. Bidragsyterne blir dermed anonyme. (Dette er forsåvidt i god samisk tradisjon, der den muntlige fortelling står sterkt.) Noen aktører bør imidlertid erindres for det arbeid de har nedlagt. (Litt videre utsyn i avsnittet om pågående arbeid)

Professor J A Friis gjorde her som også i bibelarbeidet en pionerinnsats.[27] Innsatsen hans var på det nøyeste knyttet til medarbeideren L J Hætta, som også gjorde et hovedarbeid med å få ferdig den samiske bibel i forrige århundre.[28] Av salmene i "Salbmagirje" oversatte Hætta et betydelig antall og forfattet også selv salmer på samisk . Av oversikten over forfattere og oversettere i "Gir'kosál'bmagir'ji" fremgår at han har skrevet 8 og oversatt ca 200 av salmene. Han har uomtvistelig gjort et pionerarbeid ved å synliggjøre at det går an å skrive originalt på samisk. Av hans originalproduksjon er "Salbmagirje"'s no. 250 delvis oversatt, og i Norsk Salmebok består nr. 554 av tre vers fra Hættas salme.

Særlig bør fremheves inderligheten i salmer som "Ale bala, Sion nieida"(Frykt ikke Sions brud) og "Duopmubeaivvi ovdal galget mearkkat šaddat almmiide"(Framfor dommedag skal det bli merker på himlen). Hætta var dødsdømt fange (som ble benådet) på Akershus etter oppstanden i Kautokeino i 1852. I forbindelse med lanseringen av nytt samisk Nytestamente er det også skrevet en del om Lars Jacobsen Hætta.

Blant hymnologer tør J N Skaar være vel kjent som salmehistoriker. At han var aktivt medvirkende til nyutgave av "Salbmagirje" i 1897 er også alminnelig kjent. Mindre kjent er at den tidligere Tromsø biskop også lærte seg samisk og omsatte ca 25 salmer til samisk og selv også skrev flere salmer originalt på samisk - tildels i godt samisk språk.

Fredrik Elster Schreiner var prost, og han oversatte en god del av salmene som var ny i salmebokutgaven i 1897.

Av prester som aktivt bidro til samisk salmesang får nevnes Alf Kristian Theodor Wiig, som før han ble biskop hadde vært sokneprest i Karasjok og der ervervet betydelig kunnskap om emnet og behovene. Han omsatte 22 salmer i "Gir'kosál'bmagir'ji" og var leder i salmebokkomiteen som forberedte denne utgivelsen. Fra arbeidet med "Gir'kosál'bmagir'ji" noteres også at medlem av komiteen var Hans J Henriksen, flerårig språkmedarbeider som samarbeidet med Konrad Nielsen i det store samiske ordboksarbeidet.

På finsk side bør tilsvarende nevnes Tuomo Antero Itkonen, som har oversatt omlag 30 salmer

---

27 Lindkjølen: J A Friis og samene, Trondheim 1983

28 Steen:Lars Jacobsen Hætta, artikkel i Vår Kirke i Nord 1955, ss. 36-46

i den finske kirkes "Sálbmagirji", og som ledet arbeidet med å tilrettelegge salmebøker i 1940 og 1967. Med i salmearbeidet på finsk side var også lærer og undervisningsråd Pekka Lukkari, som tidligere hadde utgitt flere sangsamlinger beregnet på hjem og skole. Han har bidratt med tekst og tone til nr. 472 i den finske nyutgaven av "Sálbmagirji".

Også ovennevnte H O Heika, sto for et betydelig arbeid som salmeskald. Hans beskjedenhet gjør at knapt noen kjenner omfanget av det arbeid han har nedlagt, ettersom han har levert fra seg et betydelig antall oversettelser uten å angi at han selv var oversetter og noen ganger forfatter.

Det er også viktig å fremheve hvilken betydning de samiske kirkesangere har hatt for å formidle lokale tradisjoner. De er i noen grad å finne i opptak hos NRK, Sveriges Radio og finsk Yleisraido. En systematisk studie over deres bidrag til samisk kirkesang er ventelig et spennende studieprosjekt.

8.Teologi og livsspørsmål i salmene

Mens vi avventer en mere systematisk studie over innhold og motiver i de samiske salmene, kan vi konstatere:
Grunnstammen i samisk salmebok (Sálbmagirji) er hentet fra Landstads salmebok. Teologisk representerer altså Sálbmagirji den samme tradisjon.

Brukerne av boken er seg bevisst at den dominerende salmebok står i en ortodoks luthersk tradisjon. Det svarer også bra til at de sentrale samiske menigheter har en tydelig læstadiansk farvet kristendomsforståelse.

Ved fornyelse av salmeboken (både norsk og samisk) har det fremkommet kritikk som bunner i en slik ortodoks luthersk oppfatning av salmenes egenart og funksjon i menighetslivet. Det musikalske såvel som det dikteriske er Ordets tjener og skal derfor innordnes i den formidlerfunksjon som kreves av den gudstjenstlige ramme. Sammenhengen mellom tekst og tone skal bidra til å gjengi, understreke og likefrem forsterke forkynnelsen av det bibelske budskap, som salmeteksten vil formidle. Med dette som begrunnelse ønskes ikke alle typer musikk tatt i bruk. En salme skal tåle å brukes i gudstjeneste og forsamling. Derfor er "døgnflue-låter" uønsket fordi det forbindes med andre miljøer. Og den samme begrunnelse benyttes for å avvise joik i gudstjenesten. Salmen kan ikke ha flyktig verdi, når den skal formidle evige verdier, sies det.

De konservative kretser sier at de holder seg til de gamle melodier, fordi de hører til i gudstjenesten og i forsamlingen. Men etter samlingene må man gjerne syne åndelige sanger, og da tas også nyere sanger i bruk. Denne holdning begrunnes i påstanden, at nyere salmer preges av at det indre liv, det som kalles for hjertets kristendom, er blitt byttet bort med aktivitet.[29]

Læstadiansk syn på salmene kan kort resumeres:
Salmen skal formidle Ordet om hvordan vi mennesker kan ta imot nådens budskap ifra Gud om troen på den korsfestede og oppstandne Herre Jesus og med troens kraft vandre i forsakelsen, som kommer frem i våre salmer.

---

29 Roald E Kristiansen: Åndelige sanger under vandringen i nord, i Vekkelse og vitenskap, Tromsø 2000, Ø Skille: Til det bedre...? Litt av læstadiansk salme- og liturgikritikk, i Vår kirke i nord 1985

Trøstesalmer fra og om dem som har vunnet frem ved kraften av lammets blod, ja, tross motgang og motsigelse, utakk, hat, forfølgelse og forakt her i denne verden; det er Guds barns lønn og den sanne kristendoms kjennetegn. La da salmene stå på sin plass. Da verden ikke kjenner Guds sønn, så heller ikke hans efterfølgere. Vår felles bønn er: Åpne de blindes øyne og rense de syndens spedalske fra all urenhet. Gud er forsonet! Så lyder Påskedagens salmer: Seieren er vunnet ved Lammets blod, hvis kongerike de hører til, de som efterfølger ærens konge, Herren Jesus. De bringer Ordets, Åndens, Guds barns, ja, menighetens vitnesbyrd; Gud til ære og oss mennesker til evig lykke og salighet.

Innholdet i den nylig utkomne Lávllagirji 1999 reflekterer en kombinasjon av innkomne ønsker og salmebokutvalgets skjønn. En rask oversikt over innholdet i boken viser at av de 60 salmene som har kommet med, så dreier forholdsvis mange seg om håp, himmellengsel og det evige liv. Salmer om forvaltning, dagligliv og om troen midt i livet er det forholdsvis få av.

En slik "skjevfordeling" kan ha i alle fall to årsaker:
- den kan selvsagt reflektere at kristendomsforståelsen er himmelvendt, kanskje til og med livsfjern i forhold til hverdagen.
- men det er også nærliggende å reflektere over om denne fokuseringen er et produkt av at salmene er blitt til i en ikke-samisk kontekst. Så reflekterer den ikke livet i Sápmi. Men himmellengsel og forestillingene om evig liv er felles for troens folk. Så blir denne del av salmeskatten brukt i større grad enn det som ellers kunne vært naturlig.

Det kan bli spennende å se om bidragene av originalt skrevne samiske salmer vil endre denne tendensen. Men da må også en annen hindring forseres. De som tar ut salmene må også være hjemme i samisk miljø, og kjenne det som reflekterer samisk tro.

9. Eksempler på samisk kirkemusikk

Landstad reviderte salmebok gjengir Kyrie-leddet slik som vi kjenner det i tradisjonen etter Schjørring.

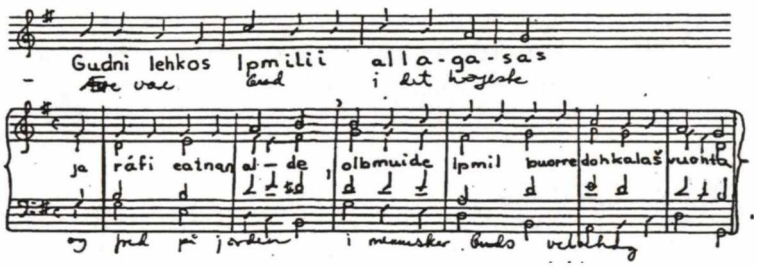

Dette og de følgende ledd ble på samisk tilpasset i flere varianter. Her gjengis en variant av Gloria-leddet, slik som det har vært brukt ved de samiske gudstjenester i Oslo. (Tilsendt fra Oslo Sámiid Særvi i febr. 1987).

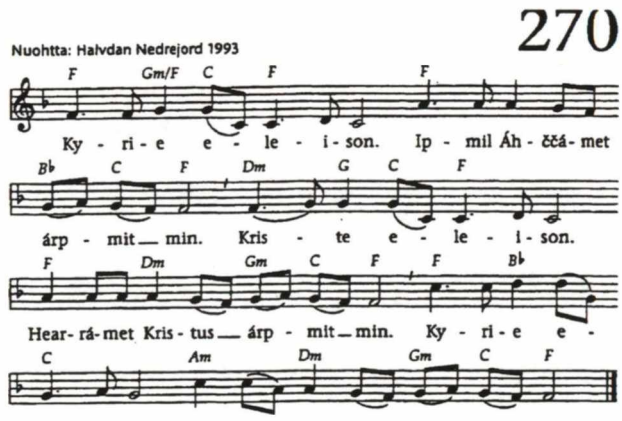

Den versjonen av Kyrie som nå er laget til ny nordsamisk liturgi, er tatt inn i Salmer 1997, og den har funnet en form som passer bedre sammen med den samiske språkformen.

Det samme må sies om den versjon som brukes i finsk del av Sápmi. Samisk og finsk språk har stort sett sammenfallende taletakt, slik at det språklig er lettere å nytte disse språk ved siden av hverandre til samme eller likeartet musikk.

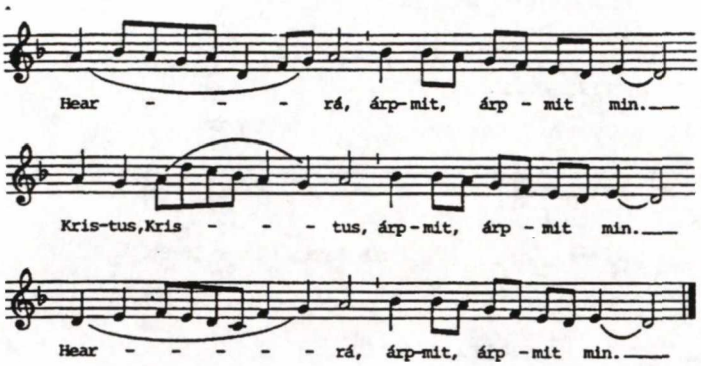

Også i salmeeksemplene som vi gjengir, vises det tydelig at finsk og samisk er lettere å bruke sammen på grunn av språkslektskapet. Dette har ikke vært til hinder for at flere svært gode samiske salmer er kommet via norsk. En av de kjæreste salmer i samiske menigheter er salmen "Å tenk, når en gang samles skal", som er omsatt av J N Skaar (1892).
I samisk versjon ser den slik ut, gjengitt etter den finske utgaven av Sálbmagirji:

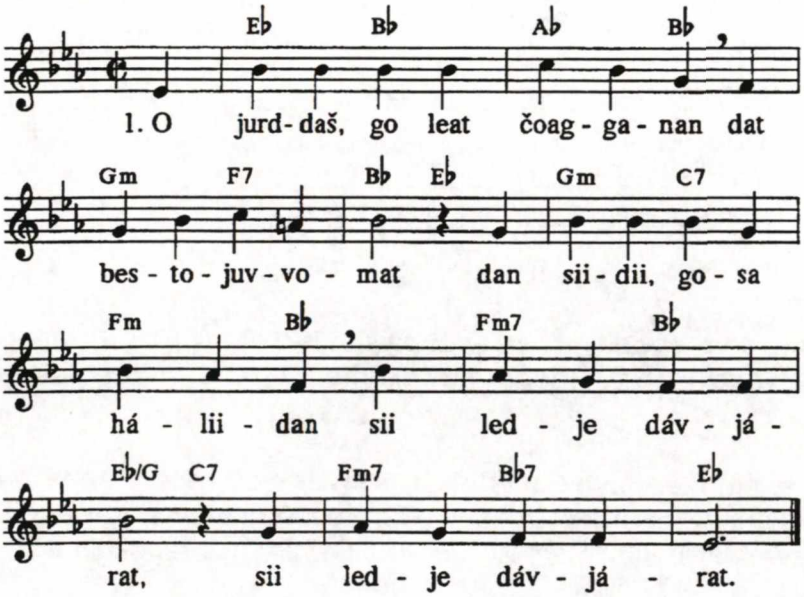

Et godt eksempel på en åndelig sang, som er oversatt fra finsk, er salmen Jeesuksesta laulan(Jeg synger om Jesus). Gjennom flittig bruk i Sámi Radio ble sangen på kort tid kjent og kjær i samiske menigheter over hele Nordkalotten, og oppfattes av mange som en salme.

Den finske versjon lyder, gjengitt etter Virsikirja.

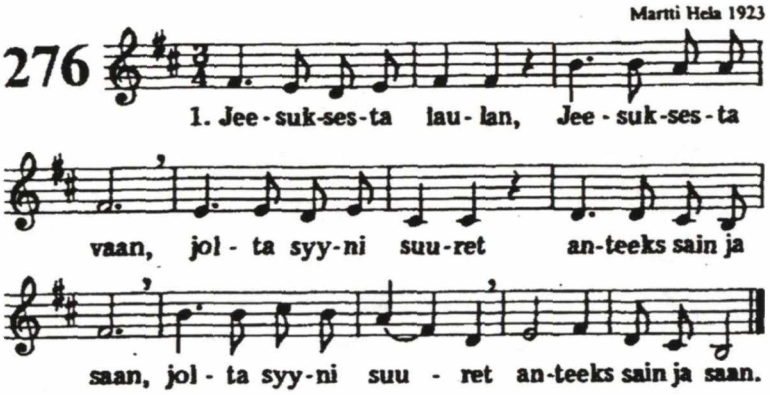

Og den samiske versjonen lyder tilsvarende, etter den finske utgaven av Sálbmagirji:

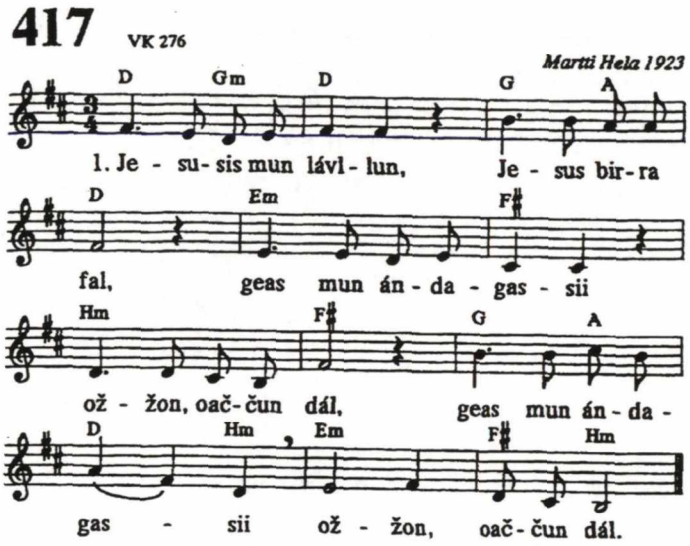

Eksempel på en salme som er originalt skrevet på samisk, er salmen Sálbmagirji nr. 250, som er skrevet av Lars J Hætta, bibeloversetter og salmeforfatter nevnt over, cfr. Norsk salmebok nr. 554.

I senere år har vi også sett flere nyoversettelser, som er gjort i sammenheng med det arbeid som er tatt opp for å lage ny samisk salmebok. Flere gode oversettelser er gjort i sammenheng med seminarer som Samisk Kirkeråd/Samisk salmebokutvalg har arrangert. Prøvesamlingen Lávllagirji 1999 gir flere eksempler.

10. Pågående arbeid - utsyn videre

I forbindelse med at arbeid ble igangsatt for å legge til rette ny samisk liturgi i Den norske kirke, ble det lokalt i Karasjok i 1991-92 forberedt et prosjekt, som de kalte "revitaliseringsprosjektet for samisk kirkemusikk".
Målsettingen var

- å tilegne seg kunnskap og ferdighet i det genuint samiske i kirkesangen, for derved
- å anvende denne kunnskap/ferdighet i det pågående arbeid med samisk liturgi og salmebokutgivelse.

Etter at Samisk Kirkeråd for Den norske kirke ble etablert, har Kirkedepartementet ment at ansvar for samiske liturgier og salmebøker bør ligge hos Kirkemøtet og dets organ for samisk kirkeliv.[30] Prosjektet har derfor vært ledet i regi av Samisk kirkeråd. Rådet har tatt initiativ til å samle inn hymnisk tradisjonsstoff. Kretsen som startet opp det nevnte revitaliseringsprosjektet er forsøkt gitt ressurser for å få utført det arbeid de tok initiativ til.

Samisk kirkeråd har altså også det overordnede ansvar for arbeid som er i gang med å få utarbeidet ny salmebok på samisk. Ved vedtak i Samisk kirkeråd i 1994 ble det nåværende Nordsamisk salmebokutvalg oppnevnt og mandatet ble gitt følgende formulering:

1. ... å forestå arbeidet med klargjøring av manus til Salbmagirji og utarbeide en tilleggssalmebok.
2. Den samiske gudstjenestetradisjon og de liturgiske ordninger for Den norske Kirke legges til grunn for arbeidet, og det legges vekt på samisk språk, musikk-tradisjon og kultur.
3. ...ta ut et antall salmer på samisk til det tillegg til Norsk Salmebok ....

I forbindelse med arbeidet har Nordsamisk salmebokutvalg før jul 1999 gitt ut prøvesalmeheftet Lávllagirji 1999. Den er sendt til menighetene for å innhente uttalelse om de salmer som er foreslått til den nye salmebok. Det er tenkt at utprøvingen kan foregå ved at samlingen blir brukt ved siden av og som tillegg til Den gamle salmebok - "Sálbmagirji".

Flere musikalske medarbeidere i det pågående arbeid er bosatt i eller har rot i samisk miljø. Halvdan Nedrejord, har gjort et vesentlig arbeid for tilrettelegging av ny nordsamisk liturgi. Liv Mæsel Rundberg i Kåfjord i Troms, har lokalt samlet inn en god del materiale fra sitt distrikt. Johan Märak i Jokkmok, har bidratt med samisk musikk på nasjonalt plan i Sverige. Frode Fjellheim har vel fremfor andre gjort det musikalske arbeid med en sørsamisk liturgi. Toralv Pedersen, lærer og organist i Sirma, og medlemmer i salmebokutvalget har lagt ned et stort arbeid.

En slik opplisting må nødvendigvis bli subjektiv og mangelfull, inntil et systematisk arbeid på feltet blir utført. Et videre og mere systematisk studiearbeid ville forhåpentlig kunne belyse også spørsmål som i denne oversikten ikke er mulig å gå i dybden på, slik som

- nærmere om bruk av samisk musikk i gudstjenesten
- koralen og de samiske(lokale) varianter i samisk kontekst
- salme og salmebok i gudstjenesten/i hjemmet/salmeboka som bruksbok
- Hvilket eieforhold har samer til egne og til omsatte salmer, og hva skaper den gode relasjon til salmen
- Om samiske salmer og samiske salmediktere og salmemusikere

Og den som ville se nærmere til salmens innholdsside, har rikelig med upløyd mark i slike temaer som Musikken, teologien og livsspørsmålene i samisk salme.

Litteraturliste:

ARNBERG, RUONG & UNSGAARD: Joik/Yoik, Stockholm 1969[1)]

[1)] 7 plater utgitt av Sveriges Radio - tekstlig forklaring i form av en bok. Noe opptaksmateriale av samisk musikk finnes i NRK Sámi Radio, Sveriges Radio Sameradioen, og Yleisradio i Finland, og en betydelig del også i private samlinger.

DAHL, H: Språkpolitikk og skolestell i Finnmark, Oslo 1957

---

30 Kirke- utdannings- og forskningsdepartementets brev 4.1.1993 til Kirkerådet

EDSTRÖM: Den samiska musikkulturen, Diss. Göteborg 1978
EINEJORD: Luotti - Juoigos - Dajahus, Innhald i joiken, Hovedoppgave UiO 1975
GASKI: Med ord skal tyvene fordrives - om samenes episk poetiske diktning. Karasjok 1987
GASKI: In the Shadow of the midnight Sun. Contemporary Sami Prose and Poetry, 1996
HASSELBRINCK, G: "Lapska psalmböcker i Sverige", i Forum Teologicum 1958 ss. 19-51
GRAFF: Den samiske joik. i Sameliv III, Samisk Selskaps Årbok 1956-58. Oslo
HÆTTA: Samene - historie - kultur - samfunn, Oslo 1994
JERNSLETTEN: Dajahusat. Oslo 1976
JERNSLETTEN: Om joik og kommunikasjon, i By og Bygd 1977, ss. 109-122
KANTOLA: Talvadaksen joikuperinne (Joiketradisjonen i Talvadas), Turku/Åbo 1984
KÄHKÖNEN, E: Katekeetat Suomen Lapissa 200 vuotta, Rovaniemi 1989
KÄHKÖNEN, A: "Näkökulmia saamenkieliseen virsikirjaan", Teologinen Aikakauskirkja 1987, ss. 116-120
KJELLSTRÖM, TERNHAG RYDVING, Om joik, Nordiska museet 1988
LORENZ: Samefolket i historien, Oslo 1981
NICKEL: Samisk Grammatikk, Oslo 2. Utg. 1994
NOU 1987:34, Samisk kultur og utdanning, spes. kap 4 Musikk, kap 5 Litteratur, kap 13 Kirke og menighetsliv
RUNDBERG: Musikkarbeid .. I et flerkulturdistrikt, Oppgave til dirigentstudiet 1993
RUONG: Samerna i historien och nutiden, Stockholm 1969, 2. Utg. 1982
SÁMI INSTITUHTTA: Samene - en håndbok, Oslo/Kautokeino 1990
SKILLE: Til det bedre...? Litt av læstadiansk salme- og liturgikritikk, i Vår kirke i nord 1985
STEEN: Lars Jacobsen Hætta, i Vår Kirke i Nord 1955, ss. 36-46
SUNDBERG, Musikk og liturgi
SELLEVOLL, La oss spille og leke for Herren, sang og musikk i gudstjenesten
SVONNI(red): Samerna - ett folk i fyra länder, Stockholm 1974
TUEN(red): Samene - urbefolkning og minoritet, Tromsø/Oslo/Bergen 1980
von DÛBEN: Om Lappland och lapparne, 1977

KARTSKISSE - Fra Nickel, Samisk Grammatikk, gir oversikt over dialektområder i Sápmi.

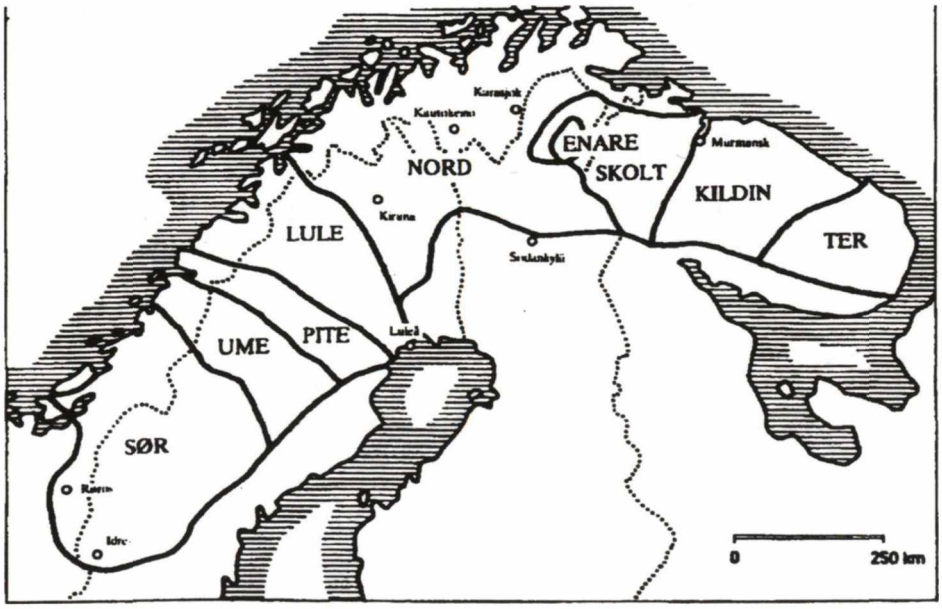

Figur 1: Det samiske språkområdet og grensene for hoveddialektene

ELISABET WENTZ-JANACEK

Ett brobygge - Bengt Wilhelm Hallbergs "Koralskat" för den danske kyrkan 1882

Kort introduktion. .
Att jag kom att närmare studera **Bengt Wilhelm Hallbergs** kvarlåtenskap i Lunds universitets handskriftsavdelning och i någon mån i Musikaliska akademins bibliotek i Stockholm har flera orsaker. En av dem är Hallbergs roll i svensk koralboks- och koralforskningshistoria. En annan är min forskning kring John Enninger (1844-1908), skånsk spelman, violinist, kyrkomusiker och folkmusiksamlare, som var Hallbergs elev i Landskrona under 1860-talet. Jag har arbetat med folkkoralsamlingar av dem båda.

Bengt Wilhelm Hallberg (1824-1883), vars något utförligare persondata finns vid slutet av denna artikel, har efterlämnat såväl symfonisk musik, kammarmusik, sånger, koraler och förarbeten till ett nordiskt medeltidshymnarium som anteckningar i skilda musikaliska ämnen. Vid en genomgång av de samlingar som ligger i Lund, fann jag för åtskilliga år sedan en korrektursida rubricerad KORALSKAT. Det visade sig vara en subskriptionsanmälan till en koralbok för danska kyrkan, undertecknat av förläggaren C A Reitzel i Köpenhamn, förläggaren Alb.Cammermeyer i Kristiania samt Sigurd Hallberg i Landskrona. Självklart väckte det nyfikenhet En kopia fann jag i Musikaliska akademins bibliotek (nu Statens musikbibliotek) i Stockholm.Där ligger också en handskrift med namnet **KORALSKAT.**

Korrekturets hela rubrik lyder:
KORALSKAT. En Samling Salmemelodier, Gamle og Nye, særlig med Hensyn til DEN DANSKE "SALMEBOG TIL KIRKE- OG HUSANDAGT"
udvalgte og bearbejdede af **B. VILH. HALLBERG**.
Efter hans Død udgiven og med historiske Notitser forsynet af
C. C. S. CEDERFELD DE SIMONSEN.

Dateringen för uppropet, I December1883, är struket, och man har ändrat deadline för subskriptionsanmälan till "helst inden1 Februar1884". Verket skulle utkomma i häften, beräknat till 10 stycken, av vilka det första skulle föreligga "i kort Tid" och det andra andra "i Begyndelsen af Marts naeste År", förtydligat till 1884.
Samlingen är tänkt att innehålla mellan 300 och 400 melodier, till stor del sådana koraler som fortfarande är i bruk.
"Men ved Siden av de mer eller mindre kjendte och hjemlige Melodier, der således ere uptagne i denne Koralbog, vil der tillige her forefindes et ikke ringe Udvalg af fremmede Salmetoner, som hidtil kun have været i Brug i Udlandet. Af det forhåndenværende rige Materale af Kirkesange ligefra Reformationstiden og til nu har det været Samleren og Bearbejderen af nærværende Koralværk magtpåliggende at

fremdrage de skjønneste og mest karakteristiske Melodier, for hvilke der kan findes Anvendelse ved Gudstjenesten, og det var hans Håb, at han ved dette sit sidste Arbejde, hvormed han syslede lige til sin Død, vilde kunde give den danske Kirke, for hvilken han så varmt interesserede sig, og for hvilken han her særlig har arbejdet, en Hånd.srækning og Hjælp mod den overhåndtagende Mængde af ukirkelige Melodier, som efterhånden ere komne i Brug til Skade for Menighedssangens harmoniske Udvikling."
Så går man in på den nära kyrkliga förbindelsen mellan Danmark och Norge och hoppas att koralverket också i Norge skall ha åtminstone historiskt intresse för Kirkesangens Venner liksom i Sverige, där Hallberg uträttat ett stort arbete i kyrkans tjänst.

En kort runa över Bengt Wilhelm Hallberg i Svensk Musiktidning 1883 (årg. 3) nämner bland hans många arbeten *en dansk koralbok*. Efter vad jag kan förstå är omständigheterna kring denna inte utforskade. Det kan vara värt att se lite närmare på bakgrund och förbindelser.
Hallberg arbetade med koraler ännu under sitt sista levnadsår. En sen motgång, då hans *Förslag till Koralbok för Svenska kyrkan* (1882) trots starka förhoppningar inte blev officiellt antaget, spolierade inte helt hans arbetslust, även om hans besvikelse var mycket stor och han dessutom led av kroppslig svaghet.
Men nu något om bakgrunden till Hallbergs engagemang i grannlandets koralsituation.
När BWH var i Skottland i studiesyfte 1860 (det handlade då om solfapedagogik), skrev han i sin dagbok om psalmsången i en Glasgow-kyrka, att den var ännu bättre än i Vartov, men han saknade orgeln. Grundtvigs egen kyrka, som han alltså besökt under Grundtvigs egen tid, var ett riktmärke så gott som något.
Han har haft kontakt med *Henrik Rung*, som i Cæciliaforeningen presenterat ett antal av hans koraler och sånger och senare (1861) enligt BWH:s dagbok vid ett sammanträffande yttrade, "... att han aldrig från Sverige sett en så ren sats som den jag skrifvit och att ingen i hela K/öpenhamn/ kan skrifva så rent. Det gladde mig, ty Rung menar uppriktigt hvad han säger."
Att skåningen Bengt Wilhelm Hallberg gärna tog sig till Köpenhamn skymtar fram i hans dagböcker. Förbindelserna under ångbåtstiden var ju goda. Musik av honom har uppförts vid konserter där. Han har flera vänner på danska sidan, bl.a.*George Stephens*, som varit verksam i Stockholm under hans studietid och var en av initiativtagarna till Svenska fornminnesföreningen. Hallbergs historiska intresse har efterhand fört till att han kallats till medlem av såväl detta som till Det nordiske Oldtidsskriftsselskab i Köpenhamn.. I början av 1870-talet skriver BWH i dagboken om åtskilliga besök i Köpenhamn men tyvärr inte om några koraldiskussioner i det sammanhanget.
Här bör jag, om än parentetiskt inskjuta, att också de utrikespolitiska problemen i Danmark hade konsekvenser i Hallbergs liv. Genom det dansk-tyska kriget på 1860-talet tog skarpskytterörelsen fart i Sverige, och BWH blev en mycket engagerad medlem.
Spår av Hallbergs intresse för dansk kyrkosång kan man bl. a. se i

pastorsarkivet i Klippan här i Skåne, där man har kvar ett exemplar av Jespersens Graduale från Vedby kyrka. Ett par papper med anteckningar av Hallbergs hand ligger i boken; tyvärr minns jag inte om han daterat sitt besök där.

Man förstår av ett brev från Grundtvigs efterträdare i Vartov *Carl Joakim Brandt*, som tillsammans med prof. *F. Chr. Nielsen* redigerar *Dansk Kirketidende*, att Hallberg är en gammal bekant. Det är i det brevet från Brandt, daterat den 10 okt.1881, som vi kan se att koralsaken aktualiserats. Han nämner en artikel av "*en kyndig Præst*". Det är prosten *C. C. S. Cederfeld de Simonsen* i Nykjöbing Jylland. Tack vare *Vagner Lunds* hjälp har vi nu den åsyftade artikeln *Forslag til en Restavration af vore ældre Salmemelodier* på bordet!

Brandt skriver i sitt brev till Hallberg, att de synpunkter som denne framfört i koralsaken i ett brev till professor Nielsen borde tryckas, men det kan inte ske utan bemyndigande. Hallbergs brev har jag inte sett, men att han bl.a. talat för en koralrestaurering till förmån för livligare församlingssång, det förstås av vad Brandt skriver: "*Jeg tror, Muligheden for att få noen forvanskede Koraler restavrerede er til Stede hos os, hvor man er bleven vant til det livligere Tempo i Kirkesangen.*" Det är givetvis Vartov han syftar på.
Hur det är med event. fortsatt korrespondens med Brandt och Nielsen vet jag inte. Att utforska brevregistranterhar på danska sidan har legat utanför mina arbetsmöjligheter nu.

Däremot finns det en hel serie danska brev av stor betydelse i LUB:s Hallbergsamling, ett från koralboksredaktören och tonsättaren *Kristian Barnekow* i början på året 1882 och inte mindre än 17 stycken från prosten Cederfeld de Simonsen. (Till den lite förvånande namnkonstruktionen hade en av hans adlade förfäder fått genom kungligt tillstånd på 1700-talet.).
Dessutom finns det ett brev av den 31 augusti 1882 från bokförläggaren *C. A. Reitzel* i Köpenhamn, som manuskriptet till KORALSKAT enligt BWH:s dagbok avsänts till den 12 juli. Reitzel har ett förslag i honorarfrågan: 1000 kronor för första upplagan om 1000 exemplar att utbetalas i 3 terminer. Han skickar förslag till kontrakt och vill gärna komma över till Landskrona för närmare avtal. Så långt hade alltså saken avancerat sommaren 1882.

I den större brevsamlingen, *Cederfeld de Simonsens*, är det tidigaste datum den 6 sept.1881, det sista den 16 aug.1882. Det första brevet är det mest lättlästa; senare övergår brevskrivaren - med adressatens goda minne - till en som det tycks personligt utformad frakturstil. Cederfeld refererar till ett besök i Landskrona:
..... *maa jeg allerförst sige Dem*, at *det var en kjærkommen Meddelelse, at jeg ved mit Besög hos Dem skulde have givet Anledning til, at De paany har optaget Deres Plan om at hjælpe paa den danske Kirkesang, som ju i höi Grad trænger til at ledes inn i et bedre Spor en det, hvor den for Tiden befinder sig.*

När C. de S. skriver sitt andra brev, den 10 okt. 1881, med fortsättning dagen efter, är saken så att säga redan i sving. Han bifogar sin stora artikel från Kirketidende, där han framhåller Hallbergs betydelse för koralarbetet i Sverige. Man förmodar på detta stadium, att *Förslag till Koralbok för Svenska kyrkan* blir godkänt som officiell efterträdare till Hæffners koralbok från 1820/21.
I en passus i det brevet nämner C. de S. "*Sannes Bemærkninger*". Denne köpenhamnsmusiker "*undervurderer Tillæggets Betydning noget*", tydligen i en tidningsartikel, och så redogör brevskrivaren för detta psalmbokstilläggs status. Det är inte påbjudet, men församlingarna har rätt att använda det i gudstjänsten efter ansökan hos Kirkeministeriet. Det är *1873 års tillägg* till den s.k. *Roskilde Konvents Salmebog, Psalmebog till Kirke og Huus-Andagt, 1855,* som det rör sig om. Det är den psalmboken som projektet Koralskatt främst är relaterat till.

Den 5 1/2 sidor långa artikeln har till rubrik *Forslag til en Restavration af vore ældre Salmemelodier.*
Förf. konstaterar först, att mycket har skett på kyrkosångens område under de senaste årtiondena. Han erinrar om de stora psalmförfattarna Grundtvig, Ingemann och också Boye, som i förening med Berggreen, Rung och Hartmann med många flera har "lagt en ny Sang paa Menighedens Læber. --- Saaledes som det nu synges rundt om i Landets Menigheder, har det gjennem lange Tider ikke været synget. Men .....i Regelen kun de nyere Melodier, der tiltale Menighederne; det synes endogsaa, som man var i Begreb med at faa Afsmag for de ælrdre."
Han ger exempel på några av de gamla melodierna - en av dem är "Nu, velan, vær frisk til Mode", som "på de fleste Steder vel ville slæbe sig langsomt hen..." (Schops melodi 1642, "Werde munter, mein Gemüte", Z 6551 a.b.)
Att de flesta (gamla) koralmelodier, som är i bruk, i regel är utskrivna i lika långa noter och dessutom utföres mycket långsamt, gör dem både svåra att lära in och att sjunga. I synnerhet är det svårt att sjunga i uppåtgående rörelse, hävdar Cederfeld. Det är inte underligt att de nya livliga melodierna vinner i popularitet. De ger åtminstone i sin rytmiska omväxling vilopunkter.

Det restaureringsnit som gick fram över t.ex. kyrkobyggnader och som urvattnade gamla psalmtexter innebar att nästan allt det karakteristiska hos dessa ödelades, menar Cederfeld.
"Vil man ret danne sig et Begreb om, hvad der skete, behøver man kun at forestille sig en af vore nyere Salmemelodier, f.Eks: '"I al sin glans nu straaler Solen" sunget i ægte Koralform med lutter halve Toner og dertil i ganske langsomt Tempo."/ Rungs melodi 1859; som nu också finns i Svps 86:643/. Cederfeld gör vidare ungefär samma historieskrivning som vi nu känner så väl från Sverige: folkvarianter uppstår, mellanspel uppkommer, det blir sångarstrid i församlingen.
Den verkliga boven var den *Evangelisk-kristelige Salmebog* (1798, med senare tillägg) menar Cederfeld. *Zincks koralbok* (1801) som ansluter sig till den, har koralerna i den mest stelnade formen, men tendensen finns redan hos Schiørrings *Melodier 1783 (til Guldbergs Salmebog*

1778). Weyse (1839) lättar i varje fall på harmoniken, men vändpunkten kommer med *Berggreen* (1853), även om han inte sedan når ända fram. Till hans förtjänst hör återinförande av melodier som "Den yndigste Rose er funden", "In dulci jubilo" och en del andra. I Vartov, påpekar förf. i en fotnot, hade man redan 1845, tack vare Rung, börjat sjunga livligare. (Det är ju vad Brandt också verifierar i sitt brev.)
Receptet för tillfrisknande är helt enkelt att "fremstille dem /Melodierne/ i deres Oprindelighed".

Så har man gjort i Tyskland. Kocher, von Tuchen, Layritz' Salmemelodier och inte minst Zahns bajerska koralbok är goda föredömen. I Norge har Otto Winter-Hjelm utgivit 37 ældre Salmemelodier i restaurerad form. Cederfeld nämner inte de tidigare strävandena i Sverige men väl Koralvännernas möte 1880. Därmed är han framme vid H a l l - b e r g i Landskrona som "har udarbejdet en fuldstændig Koralbog til den svenske Salmebog. Dette Værk er vel endnu ikke udkommet, men forventes avtoriseret til Kirkebrug overalt i Sverig."
Det är inte alltid rätt att gå alldeles tillbaka till ursprungsformen, menar Cederfeld. Man måste kanske göra skillnad mellan dem av de gamla melodierna som ännu gärna sjunges och dem som bara släpar sig fram. Hänsyn måste tas till skillnaden mellan Köpenhamn med de tränade Korsangere som leder sången, och landsbygden med en enda försångare, Degnen. "Hvorhvidt en Salmemelodi er syngelig, vil man vel derfor bedst kunne erfare i Landsbykirkene."
"...saaledes lad os nu ... underkaste Melodierne en Restitution, ved hvilken de, saavidt muligt, kunne komme til att fremtræde paa ny i deres oprindelige Skjønhed."

Eftersom jag inte haft tillgång till eventuellt bevarade brev från Hallberg, kan jag bara gissa att han var ganska belåten med Cederfelds argumentation i Kirketidende. Att Cederfeld å sin sida gladde sig åt att Hallberg, "*en af de store Mæster vil raadföre Dem med en Dilettant som mig, hvis Interesse er stor nok men hvis Kendskab til den Sag, jeg önsker at tjene, endnu kun er av ringe og i sin förste Begyndelse, kan ikke Andet end opmuntre og glæde mig*!" (ur brev daterat 10 oktober 1881).
Cederfeld är något blygsam här. Hans mångåriga hymnologiska intresse framgår av en liten notis i ett av breven, då han skickar bl. a. sin konfirmationspsalmbok, där han skrivit in melodihänvisningarna redan som 14-15-åring.
"Jeg tillader mig herved at sende Dem et Exemplar af Evangelisk Psalmebog, hvormed jeg haaber De vil komplettere Deres Samling. Men i et nyt Choralverk bör der intet Hensigt tages til den, da den vist ikke bruges nogensomhelst Sted mere. Den er rigtignok paa enkelte Steder Grundstommen til et Par Tillæg, men hvor dette er Tilfældet, pleier man kun at synge af Tillæggene, der da ogsaa ere lige saa store som Hovedpsalmebogen og kun for et Syns Skyld slutter sig til denne. Blyantstallene i det fremsendte Exemplar viser hen til Berggreens Choralbog."
Hallberg har respekt för Cederfelds intresse och förtroende för hans kunskaper och ber honom redan på detta tidiga stadium tänka på att

skriva förordet till den kommande koralboken.
Cederfeld känner sig hedrad men kanske något tveksam. En enkel anmälan i pressen skall ha i varje fall åta sig.
Senare nämner han i ett av breven sin förhoppning att kunna skriva en dansk psalmhistoria och uttrycker sin tacksamhet för Hallbergs stöd. Beckmans Svensk psalmhistoria har BWH förmedlat till honom.

I brev av den 17 oktober 1881 meddelar Cederfeld att han skickar Thomissen-upplagan från 1617 och beklagar att han inte kan skicka Editio prima 1569, som nyligen gick på auktion i Randers för 30 kronor. Så högt ville han inte gå. Vidare bipackar han ett tyvärr defekt exemplar av Kingos Graduale som han nämnt tidigare, Pontoppidans psalmbok och Guldbergs med melodier av Schiørring, "*som danner mellomleddet mellom Breitendick og Zinck.*"
Cederfeld tackar för melodin till 728, "Brødre og Søstre, nu skilles vi ad", som han finner vacker och i god överensstämmelse med texten. Beträffande *Litaniet*, som var det första han nämnde i brev, poängterar han att den bör stå i koralboken. Litaniet är tydligen en hjärtesak för Sognepræsten, för han återkommer till den i flera gånger. Han är angelägen att församlingen verkligen skall kunna sjunga med i den. Han menar att både Weyses och Berggreens melodier är för svåra för en vanlig församling.
"*For nogle Bemærkninger i Kirketidenden i Anledning af min Artikel, som Brandt antyder, vilde jeg være meget taknemmelig.*"

I den fortsatta korrespondensen, som jag kunnat läsa endast delvis, skriver Cederfeld en och annan önskelista på melodier, nya eller restaurerade, till psalmtexter, flera av dem av Grundtvig. En är Ingemanns prästvigningstext "Een Gud og alles Fader," (R1855:393). Cederfeld är mycket nöjd med melodin, som BWH skrivit någon gång under 1881, men har en liten metrisk anmärkning på ett ställe i strofen. Melodin hör till de få som ligger i BWH-samlingen i LUB. Andra melodier som ligger där är exempel från Thomissen (1569), Kingo (1681), Zinck (1801), Weyse (1839) och Berggreen (1852).

Ur KORALSKAT-manuskriptet i Stockholm har vi kopierat, förutom titelbladet, den första sidan med de kortaste stroferna och ett par sidor i slutet med de längsta. Så är koralboken sammanställd, d v s efter metriska principer. Det är som synes först melodier från Thomissen, Kingo, Berggreen, och så en ny, d.v.s. Hallbergs egen till "Brødre og Søstre..." . Den kunde ju av förstaraden att döma vara en sorglig avskedssång men är en avslutningspsalm för gudstjänsten (ur Indre Missions-Forenings Psalmebog). Det är intressant att BWH i sin ljusa A-durmelodi använder 3-takt.
Jämför vi med hans svenska koralboksförslag 1882, ser vi att han där för texten "Till dig som hjärtat gläder" meddelar både jämn och 3-tida takt av den melodi som på danska heter "O Jesus, for din Pine". Han säger i kommentaren att den gamla melodin som kan vara från 1500-talet, står i jämn taktart hos Kingo men annars i dansk tradition i tretakt. (Arrebo ingår inte ännu i medvetandet.). I koralboksförslaget 1882 meddelar han både jämn och 3-tida version. Den koral han skrivit till Brorsons text

"Hvad er det godt at lande"är en mjuk 3-taktsmelodi. Jag nämner detta särskilt, därför att 3-takten ofta diskuterades.
Vi har också här kopia av Hallbergs förslag till Litaniet.

Hur danska kolleger reagerade på det Cederfeld - Hallbergska projektet kan man fundera över.
I LUB:s samling finner jag hittills bara ett vittnesbörd. Det är ett brev i februari 1882 från *Chr. Barnekow,* organist, tonsättare och utgivare av koralbok 1871 ("i Grundtvigsk anda").
Det rör några av Barnekows egna melodier, som han återsänder till Hallberg efter att ha underlagt harmonier så som han vill ha dem. Han är angelägen - om BWH vill använda flera av hans kompositioner - att de hämtas i den form de har i hans 75 "*Aandelige Sange*", eller i *Melodier til Psalmebogs-Tillægget,* där han funnit det lämpligt att införa en och annan "*lille Simplifikation eller Ændring i deres Harmonisering*". Men några "sura miner" ser jag inte bakom brevet.

Alldeles tydligt är att det är prosten Cederfeld de Simonsen som är den drivande på danska sidan. Hur mycket det är fråga om ett prästerligt företag mera än ett kyrkomusikerinitiativ, måste vidare forskning utvisa. Det är i varje fall Cederfeld som fortsätter arbetet - men inte i den form det planerats. Hallbergs KORALSKAT kommer inte ut. Det gör däremot en mycket mindre koralbok 1892, med *Karl August Attrup,* tonsättare och organist vid Vor Frelsers i Köpenhamn, och Cederfeld som ansvariga. Den är relaterad till "Nyt Tillægg til Psalmebog for Kirke og Hus-Andagt" Några melodier av Cederfeld ingår däri. Men Hallbergs namn finner vi inte. Inte heller i Thuners Salme-Leksikon 1930 men väl i supplementet, där det står:
No. 357. Melodi 1. Denne Melodi er af Organist B. W. Hallberg lempet til "Gud Helligaand opfyld med Lyst" i hans "Förslag til Koralbok för Svenska Kyrkan", Norrköping 1882 og optrykt i "Dansk Kirketidende" med Forklaring af C. Cederfeld de Simonsen.

Hallbergs namn förekommer inte i *Henrik Glahns Registrant over salmemelodier i Danmark (Center for Kunst og Kristendom, Kbhvns universitet,* stencil 1994), där alla i danska koralböcker intagna melodier är förtecknade. Man kan tolka detta bara på det sättet - efter vad jag förstår - att inte en enda av Hallbergs egna melodier införts i någon av koralböckerna. Hur det är med hans föreslagna historiska koralformer eller hans harmoniseringar, måste utforskas. En närmare jämförelse mellan Hallbergs svenska koralboksförslag och KORALSKAT-manuskriptet är av intresse men har inte gjorts ännu.
Enligt subskriptionsinbjudan, som var vår utgångspunkt, är slutredigeringen ordningen i KORALSKAT med hänvisningar till resp.psalmtexter gjord av Cederfeld de Simonsen.

KORALSKAT ligger kvar i arkiven, en omsorgsfullt utarbetad skiss till ett kyrkomusikaliskt brobygge över Öresund, ett projekt som får förbli ett intressant experiment.

oOo

Vilka forskningsuppgifter ligger nu framför en forskare med friska krafter? Kunde man tänka sig ett ett dansk-svenskt samarbete? Ett delinslag i undersökningar av nordiska gränsövergångar?
I varje fall borde följande undersökningar göras:
Genomgång av manuskriptet till KORALSKAT, relaterad till Hallberg 1882 och danska (tidigare och senare) koralböcker.
Fortsatt studium av korrespondensen mellan Hallberg och Cederfeld inkl.den långa raden av brev fram till sommaren 1882, då KORALSKAT-manuskriptet avsänds från Landskrona till Cederfeld och förläggaren Reitzel (min fråga till Reitzels nyligen om manuskriptet är ännu obesvarad).
Projektets strandande.
Event. korrespondens med redaktör Sigurd Hallberg, BWH:s son.
Konsekvenser av KORALSKAT-projektet: reaktioner på danska sidan, i synnerhet från tonsättar-och kyrkomusikerhåll, diskussion i Dansk Kirketidende m.fl.
Vidareutveckling fram till Attrup-Cederfelds Koralbog 1892. Relationer till Laub och *Dansk Kirkesang*.
Event. korrespondens med den norske förläggaren Cammermeyer och event. reaktioner från norsk sida.

Personnotiser

Bengt Wilhelm Hallberg, f. i Asmundtorp vid Landskrona 13/5 1824, död i Landskrona 5/5 1883. Kyrkomusiker, pedagog, tonsättare, hymnolog.
Av klockarsläkt, eftertr. till fadern redan 1837. Stud. för P. M. Hjertstrand i Landskrona och vid Kungl. Musikkonservatorium i Stockholm, kyrkomusiker- och musiklärarpraktik, exam. 1849, cantor scholae och organist i Landskrona 1852 - 1883. Solfastudier i Skottland 1860, omfattande studieresor på kontinenten 1871-72 för planerat nord. medeltida hymnarium (ej utgivet). Komp. i skilda genrer. Utg. av ped. och hymnol. litt., bl.a. koralböcker 1857 och 1882 (Förslag till Koralbok för svenska kyrkan), koralböcker även i solfaskrift. Omfattande musikped. verksamhet i Lunds stift, Göteborg m. m. Aktiv i Skarpskyttekåren, även musikaliskt. Korresp. ledamot av Mozart-Stiftung, medlem av bl.a. Det nordiske Oldskriftsselskab (Köpenhamn) och Sv. fornminnesföreningen.
Omfattande saml. musikalier i LUB och Statens musikbibliotek (= Musikaliska akdemins bibliotek), Sthlm.
Om Hallberg bl.a. i Sv. biogr. lexikon 18 (1971, Axel Helmer); N. E. Lovén: Landskrona under svenska tiden (1909); Nils Lagerholm: Två koralsamlingar från Landskrona vid 1800-talets mitt (MUV 002, Lunds univ., 1991); Nils Lagerholm: Bengt Wilhelm Hallberg - en musikens man i Landskrona på 1800-talets mitt (MUV 003, Lunds univ., 1993).
Biografi även i Elisabet Wentz-Janacek: Bengt Wilhelm Hallbergs Folk-Choraler från Lunds stift (under utg., Wessmans 2000)

Karl Attrup (1848-1892), org. i Vor Frelsers Kirke, Kbhvn, Gades eftertr. som rektor vid Det kongelige Musikkonservatorium; tons. i sht för orgel. Utg. av *Koralbog 1892* (tills. med Cederfeld; se denne).
Christian Barnekow (1837-1913), tons. främst av vokalmusik, däribl. Aandelige Sange (4 häften, texter bl. a. av Grundtvig och Ingemann), utg. *Koralbog 1871*.
Andreas Peter Berggreen (1801-1880), mångsidig praktisk musiker, organist vid Trinitatiskirken i Kbhvn, Kirkeministeriets sånginspektör, saml. av folkmusik från skilda länder, tons. i olika genrer, huvudsakl. koraler o. sånger, utg. *Koralbog* 1853 m. tillägg 1873.
Carl Joakim Brandt (1817 -1889), präst, folkhögskoleman, Grundtvigs eftertr. vid

Vartov 1872, red. för Kirketidende, engagerad i psalmboksfrågan.
Frederik Christian Breitendick (1702-1775) , org. vid Sct. Nicolai och hovorganist i Kbhvn. På kungl. befalln. utg. av den *första danska koralboken, 1764.*
Carl Christian Sophus Cederfeld de Simonsen (1839-1922), sognepræst, provst, i Nykøbing Jylland (Mors), Randers och Thyrsted. Koralforskare, utg. av *koralbok 1892 (tills. med K. A. Attrup*, se ovan). Brev i LUB:s hskrsaml. "Har med Sagkunskab og Dygtighed arbejdet for en tidsnermere Reform af Altartjeneste og Kirkesang." (Salomonsens Konv.leks. 2 uppl.)
Henrik Glahn (f. 1919), prof. i musikvetenskap vid Kbhvns univ., hymnolog, organist. Bland större *hymnol.*arbeten: *Melodistudier til den lutherske Salmesangs Historie fra 1524 til ca. 1600* (akad. avh. 1954); *Registrant over salmemelodier i Danmark* (Center for Kunst og Kristendom, Kbhvns universitet, stencil 1994), under arbete f.n. en dansk koralhistoria; utg. och komment. faks. av Kingos Graduale (1967), Breitendicks Choral-Bog (1970) m.m.
Nicolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), präst, diktare, vetenskapsman. Präst i Vartov, Kbhvn, 1839 till sin död. Titulärbiskop.
Bernhard Severin Ingemann (1789-1862), diktare, till 1849 direktör för Sorø Akademi.
Sofus Viggo Harald Kalhauge (1840-1905), tons., pedagog, organist vid Vartov Kirke i Kbhvn (sin fars eftertr.), utg. *Melodier til Grundtvigs "Festsalmer" 1876*, betydelsefull för den grundtvigska trad.
Thomas Linneman Laub (1852-1927), org. vid Holmens Kirke i Kbhvn 1891-1925, utg. *Dansk Kirkesang*
Frederik Christian Nielsen (1846-1907), teol. prof., grundtvigian, biskop Aalborg 1900, Aarhus 1905, red. för Dansk Kirketidende 1873-82, med i psalmboksarb.
Henrik Rung (1807-1871), tons, stiftare av Cæciliaforeningen och dess dir., kgl. Kapelmester, utg. *av Koralbog 1857.*
Viggo Agathon Hagbarth Sanne (1840-1896), norskfödd valthornist verks. i Kbhvn, kantor vid Johanneskirken och Vor Frue Kirke, utg. *Koralbog* (till Vartov-melodier) *1875.*
Niels Schiørring (1743-1798), cembalist, kgl. Kammermusikus, utg. av *Koralbog 1781 (1783).*
George Stephens (1813-1895), eng. filolog verks. som pedagog i Sthlm, 1851-93 eng.lektor i Kbhvn, tit.-prof. En av grundarna av Sv. fornskriftsällskapet.
Ole Erland Thuner (1886-1939) , kyrkomusiker vid Kristkirken i Kbhvn, tons., pedagog,utg. av "Liturgisk Musik" och Dansk Salme-Leksikon 1930, suppl. 1934.
Christoph Ernst Friedrich Weyse (1774-1842), tyskfödd, fr. 1782 i Kbhvn, organist vid Reformerte och Vor Frelsers Kirke Kbhvn, utg. *Koralbog 1839.*
Hartnack Otto Conrad Zinck (1746-1822), sångmästare vid Det kgl. Teater, organist vid Vor Frelsers Kirkei Kbhvn, utg. *Koralbog 1801.*

III.

I skal finde et spædt Barn svøbt, liggendes i Krybben.

Luc. 2. v. 12.

Mel. Jeg raaber fast O HErre.

1.

MIt Hierte altid vancker
I JESU Føde-Ruhm,
Did samles mine Tancker
I deres Hovet-Sum,
Der er min Længsel hiemme,
Der har min Tro sin Skat,
Jeg kand dig aldrig glemme,
Du søde Jule-Nat.

2.

Du mørcke Stald skal være
Mit Hiertes Fryde-Slot,
Der kand jeg daglig lære,
At glemme Verdens Spot,
Der kand jeg best besinde,
Hvori min Roos bestaar,
Naar JESU Krybbes Minde
Mig ræt til Hiertet gaar.

3.

Mens, Ach! Hvad skal jeg sige,
Naar jeg vil tænckе paa,
At GUD af Himmerige
I Stalden ligge maa,
At Himlens Fryd og Ære,
GUds væsentlige Ord,
Skal saa foragted være
Paa denne slemme Jord.

4.

En Pærle, der forgiættes,
Saa nøye ledes op,
Dend blancke Demant sættes
I gylden Krones Top:
Mand kaster ey en Drue
Blant tørre grene need,
Skal jeg min GUd da skue
I saadan Uselhed.

5.

Hvi skulde Herre Sale
Ey for dig pyndtet staa?
(Du hafde at befale
I hvor du pegte paa,)
Hvi lood du dig ey svøbe
I Lyset som et Baand,
Og Jordens Konger løbe,
At kysse paa din Haand?

6.

Hvi lod Du ey udspende
En Himmel til din Telt,
Og Stierne-Fakler brænde?
O store Himmel-Helt!
Hvi lod sig ey til syne
En mægtig Engle-Vagt,
Som dig i Silcke dyne
Saa prægtig burde lagt?

7.

Ney, JEsus faar sit Leye
I denne gode Jul,
Hvor Betlere de pleye
At ligge sig i Skiul,
Det var og ey hans eget,
Det Høe, hvori Hand laa,
Hand hafde ey saa meget
Hand kunde ligge paa.

8.

Den Sag kand ey begribes,
At JEsus, GUD og Mand,
Saa meget hart indknibes
I Verdens Jammer-Stand,
Hand, som med Guddoms Vælde
Ald Verden dømme vil,
Ey har det, Hand kand hælde
Sit arme Hoved til.

9.

En Spurre har sin Rede,
  Og sikkre Hvile-Boe,
En Svale ey tør lede
  Om Natte Lye og Roe,
En Løve veed sin Hule,
  Hvor hand sin Roe kand faa,
Skal da min GUD sig skiule
  I andres Stald og Straa?

10.

Ach! kom! jeg vil oplukke
  Mit Hierte, Siæl og Sind
Med tusind Længsels-Sukke,
  Kom, JEsu, dog derind!
Det er ey fremmed Bolig,
  Du har det selv jo kiøbt,
Saa skal du blive trolig
  Udi mit Hierte svøbt.

11.

Jeg vil med Palme grene
  Dit Hvile-Stæd bestrøe,
Min Brudgom, Dig allene,
  Jeg leve vil og døe.
Kom! Lad min Siæl erlange
  Sin rætte Qvæge-Stund;
At kysse tusind gange
  Din søde Rosen-Mund.

H.A. Brorson. Udvalgte salmer og digte v. Steffen Arndal Det danske sprog- og litteraturselskab 1994.

SIGVALD TVEIT

"Mitt hjerte alltid vanker" - salmens historie i Norge

For mange (av oss!) er *Mit Hierte altid vanker i JEsu Føde-rum* den edlaste av alle julesongar. Den er skriven av Hans Adolph Brorson og publisert i den fyrste salmesamlinga hans, *Nogle Jule-Psalmer*, i 1732. Brorson var då 38 år gammal og hadde stilling som "tredjeprest" i Tønder i Sønderjylland. Fleire store julesalmar er med i denne vesle utgåva, mellom anna "I denne glade juletid" (opphavleg "I denne søde Jule-Tiid), "Den yndigste rose er funden" og "Her kommer, Jesus, dine små" (opphavleg "Her kommer dine Arme smaa"). Desse salmane inngår seinare i salmesamlinga hans, *Troens rare Klenodie*, som kom ut i 1739.

Brorson er smålåten i undertittelen: Salmane er "Eenfoldig og i Hast sammenskrevne". Likevel har dei fått ein slik posisjon i dansk og norsk salmetradisjon.

Utgangspunktet for Brorsons tekst er Luk 2.12, der det heiter at "De skal finna eit barn som er sveipt og ligg i ei krubbe". Over dette motivet skaper han så meisterverket sitt. Men det tar mange år før salmen kjem i allmenn bruk. Den er ikkje med i dei autoriserte salmebøkene som me får på slutten av 1700-talet, Guldbergs *Psalme-Bog* frå 1778 eller *Evangelisk-kristelig Psalmebog* frå 1798. Den er pussig nok heller ikkje med verken i Pontoppidans *Den Nye Psalme-Bog* frå 1740 eller i Hans Nielsen Hauges *De sande Christnes udvalgte Psalmebog* frå 1799. Desse to er dei viktigaste samlingane av Brorson-salmar før M.B. Landstad kjem med si *Kirkesalmebog* i 1869.

Fyrste gongen me ser salmen i ei norsk salmebok, er hjå Gustav A. Lammers i hans *Psalmeskat* frå 1834, altså meir enn hundre år etter at han er skriven. Sidan har Lammers han òg i si *Christelig Psalmebog* frå 1852. I Jens Johnsens *Christelig Psalmebog* frå 1846 - salmeboka som *Det Evangelisk-Lutherske Kirkesamfund* ("Jarlsbergianarane") nytta like fram til 1995 - er han òg med.

Me ser òg salmen i Wexels *Psalmebog* frå 1849, i Landstads *Julepsalmer* frå 1856 og i både utkastet frå 1861 og altså i den endelege utgåva av hans *Kirkesalmebog*.

Andreas Hauge, son av Hans N. Hauge, har eitt vers ("Ak kom! jeg vil oplukke") i sine *100 Missions-Psalmer* frå 1852, og heile salmen er med i hans *Psalmebog* fra 1874.

Det norske skriftspråket stod på denne tida det danske nær. Følgeleg kunne ein nytte originalen til Brorson i dei nemnde salmebøkene - så å seie berre med ortografiske endringar. Annleis er det i Sverige. Dels ligg det svenske språket så pass langt frå det danske at omsetting eller attdiktning har vore naudsynt når ein har ville nytte til dømes salmane til Brorson. Dels har det ikkje vore vanleg å syngje på norsk eller dansk i kristne forsamlingar der.

Presten Johan M. Lindblad gav i 1848 ut ei songbok *Andeliga sånger, tilegnade "de stilla i landet"*. Her var det med ein del Brorson-salmar som Lindblad hadde

omsett, mellom andre *Mit Hierte altid vanker,* no med *Till Betlehem mitt hjärta i stilla pilgrimsfärd* som initium.

Den blei sidan tatt inn i fleire svenske salmebøker, både i dei frikyrkjelege (salmebøkene til metodistane, baptistane og Svenska Missionsförbundet) og i salmebøkene til fleire organisasjonar innan Svenska kyrkan.

Men i den svenske tekstversjonen er Brorsons salme sørgjeleg forflata, med hjärta/smärta-rim og bleike poetiske bilde.

I 1890 kjem så Frikyrkja ut med si fyrste salmebok. Som rimeleg kan vere, inneheld den mange Brorson-salmar. Som eg har vore inne på i ein artikkelserie i Budbæreren for nokre år sidan, var nok denne salmeboka prega av hastverksarbeid. I tillegg var bindinga til svensk songtradisjon sterk. Ja, så sterk at dei val ei norsk omsetting av den svenske forma av *Mit Hierte altid vanker* i staden for originalen til Brorson! Det vil seie: eg kan ikkje tru at dette kan ha vore medvitent. Me talar her om ei tid der det ikkje alltid var vanleg å oppgje namnet til salmeforfattaren i salmebøkene. Det rimelege er å tru at dei simpelthen ikkje har vore klar over at Brorson har vore forfattaren. Tidsnauda må ha vore for stor eller den hymnologiske kompetansen for liten!

Sjølv om salmeboka til Frikyrkja vart revidert (og utvida) fleire gonger, var det først da vi fekk ny salmebok i 1936 at me fekk inn den (tilnærma) brorsonske originalversjonen.

Melodien til *Mit Hierte altid vanker* er ein svensk folketone, frå Västergötland, området like øst for Göteborg. Den er trykt fyrste gongen i Geijer-Afzelius si utgåve av *Svenska folkvisor* frå 1816. Der er den knytt til ein verdsleg tekst: "Det var två såta (= nære, fortrolige) vänner". Det er altså feil når ein i nokre av dei nyaste salmebøkene i Noreg vil ha det til at det er ein norsk variant (av ein svensk folketone). Dei har det vel frå O.M. Sandviks *Norsk koralhistorie* fra 1930, der det heiter at den er "en norsk folketone slik den synges flere steder i vårt land". I den fyrste melodiboka til Frikyrkja (1896) gjev dei opp brødrene Gustaf og Per Palmquist si *Pilgrimssångar på vägen til det himmelska Sion* (1859) som kjelde.

Margaretha Jersild & Ingrid Åkesson: Folklig koralsång. Em musiketnologisk undersökning av bakgrunden, bruket och musiken. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 14, Gidlunds förlag i samarbete med Svenskt visarkiv. 2000. ISBN 91-7844-307-5. 125,00 SEK.

Det finns knappast någon musikgenre som i Norden har berört så många människor som psalmen. Nogra hundra år tillbaka i tiden kunde psalmboken vara en av de få böcker som fanns i ett hem. Psalmer sjöngs, förutom i kyrkan, också i hemmen och under arbetet. En eller ett par verser ur en bestämd psalm kunde t.ex. vara ett lämpligt tidsmått när en husmor skulle koka äggen eller så kunde psalmsång vara en hjälp mot rädsla vid åskväder eller när man tjärede hustak. Gudstjänster och husandakter var psalmens självskrivna användningsområde.

Grovt taget och i historisk perspektiv kan man skilja mellan två typer av psalmsång: kyrkans officiella psalmer och en mer folklig sång utanför de kyrkliga ramarna. Skiljelinjen var för det mesta melodierna. Vid sidan av de godtagna koralerna har det funnits en folklig melodityp som behövde en lång tid att vinna genklang hos kyrkliga myndigheter men som envist levde sitt eget vildvuxna liv. En doktorsavhandling som ventilerades i Helsingfors för några år sidan (Hannu Vapaavuori) visar att det ännu under senare hälften av 1800-talet i Finland pågick en hård kamp mellan denna folkliga sång och det stilideal som representerades av reformationstidens koraler. Utmärkande för den folkliga meloditraditionen har bl.a. varit en rik utsmyckning, ibland med improvisativa drag, ett tonspråk som har likheter med folkmusiken. Många forsök har gjorts att spåra ursprunget till denna typ av folklig psalmsång. Man har bl.a. hänvisat till att traderingen skedde gehörsmässigt, att det inte fanns instrument som normerade sången, till påverkan av folkmusikaliska traditioner och en allmänt konservativ inställning till hur psalmerna skulle sjungas. Denne praxis har funnist i alla nordiska länder. Hur denna folkliga sång kunde utformas har varit känt genom uppteckningar, beskrivningar och inspelningar.

Ett mångsidigt försök att kartlägga den folkliga andliga sången föreligger i boken Folklig koralsång. Författarna, Margareta Jersild och Ingrid Åkesson, har gett sig i kast med att i en musiketnologisk undersökning beskriva bakgrunden till och bruket av denna sång och att utreda de musikaliska aspekterna av denna sångsed. Det är den första mer övergripande studien av denna typ på svensk mark. Författarna rör sig över en lång rad delfrågor. De beskriver den folkliga sångens funktion och utbredning och de redogör för hur den folkliga koralsången har dokumenterats och traderats. Bokens tyngdpunkt ligger på själva framförandet och på de musikaliska särdragen. Mycket detaljerat och på basen av ca 600 melodibelägg som har inspelats 1880-1960 i Sverige och på de svenska öarna utanför Estland, samt annat källmaterial, forsöker de skapa en bild av den folkliga koralsången under 350 år. Stor vikt läggs vid melodiernas tonförråd och den komplexa tonaliteten, puls, tempo, frasering och röstläge. Många enskilda traditionsbärare presenteras, liksom forskningen på detta område.

Det är en imponerande studie baserad på en källkritisk analys och en detaljrikedom av kunskap. Den utgör ett mycket vigtigt tillskott till den traditionella nordiska hymnologiska forskningen.

Jag har under läsningen ändå känt en viss osäkerhet inför bokens titel, folklig koralsång. Det handlar om traditionen att sjunga psalmer på andra melodier än de som officiellt har antagits eller på gehörstraderade och individuella varianter av psalmbokens koraler.

Begreppet koralsång är en sen term som används inom musiketnologien. Inom den hymnologiska forskningen talar man hellre om folkliga koraler, om folktoner ock koralvarianter. Uttrycket koralsång kan försvaras med att det handlar om en sångpraxis där texterna spelade en underordnad roll. Tyngdpunkten ligger på sångsättet. Men det handlar ändå om en speciell typ av psalmsång, om båda text och melodi, inte bara om melodien eller koralen. Begreppet skorrar något - än så länge.

Det är svårt att i ett svep teckna samlingens stora förtjänster. För mig framstår beskrivningen av de folkliga koralernas tonspråk som det centrala. Författarna visar hur enskilda melodier har utformas enligt en äldre folkmusikalisk praxis, de är uppbyggda av tonförråd med stabila och instabila tonplatser, har en modal karaktär och oftast en stegvis "sicksackformad" melodik. Identiska frasupprepningar är sällsynta i en koral. Många individuella stildrag förekommer.

Ett par allmänna kritiska synpunkter kunde anföras. Författarna har en tendens att skilja rätt skarpt mellan inomkyrkligt och utomkyrkligt. Gränsdragningen mellan kyrkligt och världslig var ingalunda så tydligt förr i världen. Författarna återkommer ofta till den svåra frågan om de folkliga koralernas ursprung. De nämner gregorianiken, att den gregorianska melismatiken kunde ha gett upphov till den folkliga utsmyckningen. Här finns många öppna frågor i ett invecklat problemkomplex. Det kan, som författarna hävdar, finnas skäl att än en gång uppta den gamla diskussionen om ett eventuellt gemensamt ursprung för gregorianik och folkmusikaliskt tonspråk (s.218). Men det är nog osäkert om man där hittar en lösning.

Vissa svepande påståenden, som inte närmare beläggs, förekommer, t.ex. att särskilda upplagor av 1695 års psalmbok skulle ha uttges för den svenska befolkningen i Finland (s.25). Samma psalmbok användes i hela det svenska riket. Tveksamt är också när det hävdas att 1697 års koralpsalmbok på vissa håll "inte haft någon reell betydelse alls" (s. 41). Ibland förekommer dunkla hänvisningar till "den finska psalmboken" utan att årgangen närmare preciseras (s. 85). Troligen avses 1701/1702 års psalmbok. Oklart är också vad som menas med att medeltida orglar "hade drabbats av reformationen" (s. 40). Men detta är detaljer.

Den etablerade hymnologiska forskningen har delvis försummat den folkliga koralen. Svenskt visarkiv har genom Jersilds och Åkessons gedigna arbete fyllt en lucka inom ett av hymnologins många fält. Det är en vigtig och intressant bok. Det är en välskriven och snygg bok.

Karl-Johan Hansson

Forfatternes adresser

Sognepræst Mogens Dalsgaard
Kirkegade 13
DK- 7171 Uldum

Professor, teol.dr & fil.dr. Karl-Johan Hansson
Fredsgatan 12 A 21
FIN- 20100 Åbo, Finland

Provst Øystein Skille
Postboks 1172
NO- 9504 Alta, Norge

Organist og kantor Elisabet Wentz-Janacek
Kyrkogatan 17
SE- 222 22 Lund, Sverige

Førsteamanuensis Sigvald Tveit
Øvre Smestadveien 53 B
NO- 0378 Oslo, Norge

Det Samfundsvidenskabelige Fakultets ReproCenter

Jeg løfter *opp til Gud* min sang

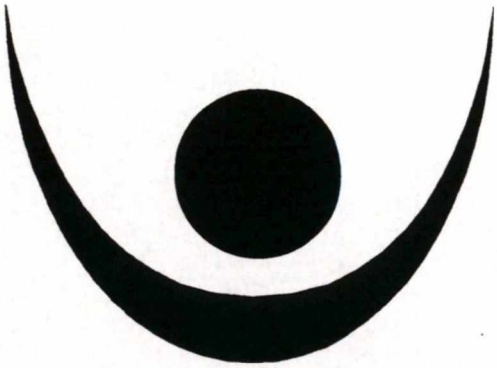

Vekking og nasjonal identitet i salme og andeleg song i Norden på 1800-talet

Seljord Folkehøgskule

30. mai – 2. juni 2002

Nordiska ekumeniska rådet, NORDHYMN,
Seljord Folkehøgskule & Liturgisk senter

Indbydelse

Nordiska ekumeniska Rådet, Nordhymn, Seljord Folkehøgskule og Liturgisk senter, Trondheim indbyder herved alle interesserede til

Nordisk hymnologikonference
på Seljord Folkehøgskule i Telemarken, Norge fra den
30.maj -2.juni 2002.

Udover emnet
Vekking og nasjonal identitet i salme og andeleg song i Norden på 1800-talet
vil programmet også omfatte en fejring af 200-året for den norske salmedigter og salmebogsudgiver **Magnus Brostrup Landstad.**

Til konferencen er der inviteret en række fremragende foredragsholdere ligesom der vil blive flere kunstneriske indslag (sang,musik) ved kendte norske kunstnere.

Udførligt program med oplysning om priser og tilmelding kan rekvireres ved henvendelse til
Salmehistorisk Selskab
Tlf. 35 32 36 23
Fax 35 32 36 38
e-mail: vlu@teol.ku.dk

Hymnologiske Meddelelser udkommer årligt med 4 numre á omkring 50 sider

Udgives af Salmehistorisk Selskab, Københavns Universitet, Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K., Danmark. Tlf. 35 32 36 23.

Organ for Nordisk Institut for Hymnologi - NORDHYMN

Medlemskab af Salmehistorisk Selskab tegnes hos kassereren, Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, 1150 København K., giro 2 20 11 19.
Hos kassereren kan også bestilles ældre årgange af tidsskriftet.

Salmehistorisk Selskabs bestyrelse:

Universitetslektor, dr.phil. Steffen Arndal,
Savmøllevej 5, DK-5690 Tommerup. Tlf. 64 76 29 01

Sognepræst, ph.d. Peter Balslev-Clausen, formand,
Ahlmanns Allé 14, DK-2900 Hellerup. Tlf. 39 62 79 27.

Universitetslektor, cand.theol. Jørgen I. Jensen,
Steenstrups Allé 17, DK-1924 Frederiksberg C. Tlf. 35 37 39 73.

Forretningsfører, merkonom Vagner Lund, kasserer,
Caroline Amalievej 27, DK-2800 Lyngby. Tlf. 45 88 48 65.

Sognepræst, cand.theol. Jens Lyster, næstformand,
Notmark præstegård, Notmark 4, DK-6440 Augustenborg. Tlf. 74 47 31 44.

Universitetslektor, organist, mag.art. Torben Schousboe,
Tryggevældevej 132, DK-2700 Brønshøj. Tlf. 31 28 02 05.

Professor teol. & fil.dr. Sven-Åke Selander
V. Häggviksv. 17, S-236 32 Höllviken, Sverige. Tlf. 40 45 35 77.

Styringsgruppe for Nordisk Institut for Hymnologi (Nordisk redaktionskomite):

Professor, teol.dr. & fil.dr. Karl-Johan Hansson
Fredsgatan 12 A 21, SF-20100 Åbo, Finland. Tlf. 2 265 4284

Førsteamanuensis, cand.phil. Sigvald Tveit
Øvre Smestadveien 53B, N-0378 Oslo, Norge. Tlf. 22 14 20 99.

Professor, dr.theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen,
Egernvej 43, DK-2000 Frederiksberg. Tlf. 38 34 99 72.

Professor, fil. & teol. dr. Pétur Pétursson,
Hjardarhaga 11, IS-107 Reykjavik, Island. Tlf. 5 62 90 09.

Professor teol. & fil.dr. Sven-Åke Selander
V. Häggviksv. 17, S-236 32 Höllviken, Sverige. Tlf. 40 45 35 77.

Sekretariat:
Nordisk Institut for Hymnologi - NORDHYMN,
Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K.

Hymnologiske Meddelelsers redaktion:

Provst, ph.d. Peter Balslev-Clausen (ansvarshavende). Tlf.39 62 79 27
Domorganist Birgitte Ebert, Hømvej 4, DK-6760 Ribe. Tlf. 75 44 10 02
Cand.theol.Laura Lundager Jensen, Panumsvej 53, DK-2500 Valby. Tlf. 36 44 80 12
Forretningsfører, merkonom Vagner Lund (redaktionssekretær). Tlf. 45 88 48 65
Sognepræst, Ove Paulsen, Tofthøjvej 37, DK-9280 Storvorde. Tlf. 98 31 84 70
Cand.mag. Lone Vesterdal, Nr.Stenderupvej 31, DK-6000 Kolding. Tlf. 75 56 51 28

Eftertryk tilladt efter aftale med forfatterne og med angivelse af kilde.

02449 KHC 303 000 00000012
OVE PAULSEN
TOFTHØJVEJ 37
9280 STORVORDE 9280 o 6/ 3 1

Det Samfundsvidenskabelige Fakultets ReproCenter